

DELFLIA BATAVORUM

historisch jaarboek

voor Delft

1999

Delfia Batavorum

Negende Jaarboek 1999

Historische Vereniging Delfia Batavorum
Delft 2000

De redactiecommissie van de Historische Vereniging Delfia Batavorum
draagt dit jaarboek op
aan

mevrouw Trude Gerritsma

voor haar initiatieven die een belangrijke bijdrage leveren aan het
literaire leven in Delft.

De vorige jaarboeken zijn opgedragen aan:

H.W. van Leeuwen (1991)

Ir. H.H. Vos† en mw. W.M. Vos-de Koning (1992)

Drs. A.J.H. Rozemond (1993)

A.C. Kleyweg (1994)

J. Grakist (1995)

Mr. H.V. van Walsum (1996)

Ir. W.F. Weve (1997)

Drs. B.K.P. Griffioen en mw. M.C.M. Griffioen (1998)

ISSN 0927-409X

Dit jaarboek is een uitgave van de Historische Vereniging Delfia Batavorum,
secr. Pater Doumenstraat 9, 2286 PP Rijswijk

Redactie:

Dr. H.L. Houtzager, voorzitter

Dr. P.C.J. van der Krogt

H.W. van Leeuwen

Mw. drs. M.A. van der Meer, wnd. secretaris (Buitenwatersloot 336,
2614 GR Delft)

M. van Noort

Dr. M.A. Verschuyf

Druk- en bindwerk: Drukkerij Vis Offset, Alphen aan den Rijn

Inhoud

Ten geleide	4
Historische Vereniging Delfia Batavorum	5
Jaarverslag over 1999	7
<i>A.J.H. Rozemond</i> Kroniek over 1999	13
<i>J.W.L.Hilkbuijsen</i> Adolf le Comte (1850-1921): Bevlogen docent en kunstenaar	27
<i>L.J. Meilink-Hoedemaker</i> Tijd voor Delft	47
<i>Daniëlle H.A.C. Lokin</i> Lucretia en Cleopatra	55
<i>T.O. van Staveren</i> Beelden van beelden	58
<i>Huub Wijffes</i> "Opvoeding tot uitstekende katholieke mannen": Oprichting en eerste jaren van het Sint Stanislas College	69
<i>Petra Notenboom</i> Emma Kirchner: Fotografe en feministe?	93
Delfiana	107
<i>H. Verhagen</i> Archeologische en bouwhistorische hoogtepunten van 1999	117
<i>P.C.J. van der Krogt</i> Nieuwe straatnamen in Delft 1999	123
<i>J.A. Meter</i> Publicaties over Delft of door Delftenaren 1999	129
Het gemeentebestuur van Delft, 1-1-2000	145
De Delftse bevolking	146
Over de auteurs	147
Naamregister	150

Ten geleide

Ook al staat het 'Ten geleide' op de eerste pagina van ons jaarboek, het wordt pas in de slotfase van de voorbereiding tot het verschijnen van ons jaarboek op papier gezet.

Het Historisch Jaarboek van Delft 1999 bevat een grote verscheidenheid aan artikelen. Mede naar aanleiding van de Le Comteprijs, die dit jaar voor het eerst zal worden uitgereikt, is er een uitvoerig artikel over deze kunstenaar in ons jaarboek opgenomen.

De geschiedenis van het Stanislascollege wordt beschreven door Huub Wijffjes, terwijl de fotografe Emma Kirchner nader wordt 'belicht' in een artikel van de hand van mevrouw Notenboom. Het onlangs teruggevonden stadsuurwerk, afkomstig uit het Delftse stadhuis, is onderwerp van een bijdrage geschreven door mevrouw Meilink-Hoedemaker. Het artikel 'Verborgen geschiedenis geeft geheimen prijs' bevat zowel archeologische als bouwhistorische elementen. In de bijdrage van Daniëlle H.A.C. Lokin worden twee levensgrote tuinbeelden uitgelicht en geïllustreerd in de bijbehorende fotopagina's van T.O. van Staveren: Beelden van Beelden.

Vanzelfsprekend zijn ook in dit jaarboek het jaarverslag van de secretaris van de vereniging, de kroniek over 1999 en de lijst van nieuwe straatnamen opgenomen. De rubriek 'publicaties over Delft of door Delftenaren' is wederom verzorgd door de bibliothecaris van de Gemeentelijke Archiefdienst de heer Meter, terwijl in de rubriek 'Delfiana' verschillende kunstvoorwerpen die met Delft te maken hebben worden beschreven.

Mede door de zeer gewaardeerde financiële steun van de adverteerders is dit negende jaarboek tot stand gekomen. Fotograaf Fred Nijs stelde een aantal foto's beschikbaar, waarvoor onze welgemeende dank.

De redactiecommissie wenst de leden van de vereniging enige aangename uren toe bij het lezen van dit jaarboek.

De Redactiecommissie

Historische Vereniging Delfia Batavorum

Opgericht 30 oktober 1935

Ereleden

P. Bouwmeester† (1950)
Mr. en mw. G.E. van Walsum† (1951)
Mr. H.E. Phaff (1952)
P.C. Visser† (1959)
J. van Oel† (1969)
Jkvr. dr. C.H. de Jonge† (1970)
C.D. Goudappel† (1976)
A.J.J.M. van Peer† (1977)
G.G. Kunz† (1982)
Mw. J.M. de Wijs-Kamp† (1984)
Drs. A.J.H. Rozemond (1985)
Ir. K.J.H.W. Deen (1996)
Dr. M.A. Verschuyf (1997)
Prof. dr. J.J. van Loef (1998)

J.W. Blokpenning

D. Wijbenga† (1993)
Drs. A.J.H. Rozemond (1994)
Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft (1995)
Redactiecommissie Delfia Batavorum (1996)

Bestuur

Drs. W.H.M. Aalbers (voorzitter)
Dr. W.C.M. Zwennis (secretaris en lezingen)
Ir. J.F. van Heel (penningmeester)
Dr. G. Verhoeven (2e voorzitter)
Mevr. A.M. Bergman (bibliotheek en lezingen)
Dr. H.L. Houtzager (namens redactiecommissie)
Mevr. W.J.B.I. Leupen-van den Bosch (excursies)
Mevr. M. Poppink-de Kleer (excursies)
Ir. F.N. Vroom (namens Commissie Behoud Stadsschoon)

Commissaris boeken

Mevr. drs. A.M.G. Sterringa

Commissie Behoud Stadsschoon

Ir. J.G. Wegner (voorzitter)
Ir. F.N. Vroom (secretaris)
Ir. J.K. Abels
Mevr. P.C. van der Heijden-Wolfhagen
Dr.ir. M. Tienstra (vanaf 1 februari)
Ir. M. Tillema (tot 1 februari)
Ir. B.D. Verbrugge

Redactiecommissie

Dr. H.L. Houtzager (voorzitter)
Mw. drs. M.A. van der Meer (wnd. secretaris vanaf 1 augustus)
M. van Noort (secretaris)
Dr. P.C.J. van der Krogt
H.W. van Leeuwen
Dr. M.A. Verschuyf

Publiciteitscommissie

P.A. van Koppen
Drs. B.W. Raymakers

Drs. W.H.M. Aalbers onderhield contacten met de VVV Delft en met de Vereniging Vrienden van "Het Prinsenhof" te Delft.

Drs. B.W. Raymakers vertegenwoordigde Delfia Batavorum in de Stichting Omroep Delft.

Jaarverslag over 1999

Het bestuur

In de samenstelling van het bestuur kwam dit jaar geen wijziging. Mevrouw W.J.B.I. Leupen-van den Bosch en mevrouw M. Poppink-de Kleer hadden drie jaar zitting in het bestuur en werden in de algemene ledenvergadering herkozen voor een nieuwe termijn. Mevrouw A.M. Bergman had in november haar eerste termijn van drie jaar volgemaakt. Vooruitlopend hierop werd ook zij in de algemene ledenvergadering herkozen. Het algemeen bestuur vergaderde zes keer. Het dagelijks bestuur kwam acht keer bijeen waarvan een keer voor overleg met het bestuur van Vereniging Vrienden van "Het Prinsenhof" te Delft. Leden van het bestuur vertegenwoordigden de vereniging bij verschillende gebeurtenissen, zoals de opening van de tentoonstelling over Alexander Hugo Bakker Korff, de aanbidding van het eerste exemplaar van het boek *De Vervolgden*, de onthulling van de nieuw aangebrachte plaquette voor Mienette Storm-van der Chijs, etc.

Ledenvergadering

De jaarlijkse algemene ledenvergadering werd gehouden op 25 mei. Het verslag van de algemene ledenvergadering van 12 mei 1998 van de secretaris en de financiële stukken van de penningmeester werden goedgekeurd, waarna het bestuur werd gedechargeerd. Na het aftreden van mevrouw M. Tienstra-Schönholzer als lid van de kascommissie werd mevrouw B. Zwennis-de Vries tot haar opvolger benoemd. Het lid van de kascommissie dr. H.L. Houtzager heeft sinds 11 mei 1998 zitting in het bestuur namens de redactiecommissie. Als zijn opvolger in de kascommissie werd gekozen de heer J.W. Zuiderwijk. De commissie bestaat thans uit de heer D.F.H. de Quartel, mevrouw Zwennis en de heer Zuiderwijk.

Ledenbestand

Dankzij een actieve ledenwerving konden dit jaar 71 nieuw leden worden ingeschreven. Om verschillende redenen (overlijden, verhuizing, opzegging of niet betalen van de contributie) moesten 51 leden worden uitgeschreven. Het aantal leden op 31 december 1999 bedroeg per saldo 1224, een stijging van 10 in vergelijking met de stand op 31 december 1998.

Algemeen

- De mogelijkheid om boeken uit de bibliotheek van de vereniging te lenen werd met ingang van 1 januari beëindigd.
- In het convocaat werd een rubriek 'Vraag en Aanbod' ingesteld.
- In verband met een te starten project omgevingsgeschiedenis werd een begin van samenwerking gemaakt tussen de verschillende Delftse scholen voor voortgezet onderwijs, het Gemeentearchief en onze vereniging.
- Het enkele jaren geleden ontvangen legaat van wijlen de heer J. van Oel werd bestemd voor een belangrijke bijdrage in de kosten van conservering van een aantal bijzondere voorwerpen. Deze werden door de stadsarcheoloog, drs. E. Bult, aangetroffen in een beerput achter Wijnhaven 7 te Delft. In september werd in het Gemeentearchief een tentoonstelling van deze en andere ter plekke opgegraven voorwerpen ingericht.
- Met medewerking van enkele leden werd door het bestuur acte de présence gegeven in het Gemeentearchief tijdens de Open Monumentendag op 13 september. Er werden inlichtingen over onze vereniging verstrekt en folders uitgereikt. Ook werd een aantal nieuwe leden ingeschreven.
- Tijdens een Open Dag in het Stanislascollege op 12 november was het bestuur aanwezig met een informatiestand.
- Aan een aantal leden werd informatie verstrekt t.b.v. onderzoek waaraan door hen werd gewerkt.

Le Comteprijs

Het initiatief van ons lid, de heer mr. A.P.A. van Daalen, tot instelling van een jaarlijkse 'verfraaiingsprijs', werd door het bestuur overgenomen. De prijs, bestaande uit een speciaal vervaardigd Delfts blauw bord en een oorkonde, zal voor het eerst in het jaar 2000 worden toegekend aan de eigenaar of bewoner die in Delft een kleine of grote verfraaiing van een onroerend goed heeft gerealiseerd. Op voorstel van de heer J.H. ten Hacken, lid van Delfia Batavorum, werd de prijs vernoemd naar Adolf le Comte. Le Comte (1850-1921) was onder meer adviseur van de Porceleyne Fles, ontwerper bij het Glas- in Loodatelier van J.L. Schouten en eerste directeur van Museum Lambert van Meerten. Zijn biografie is in dit jaarboek opgenomen. De beoordelingscommissie die het bestuur voorstellen zal doen voor toekenning van de prijs bestaat uit de heren mr. A.P.A. van Daalen, ing. W.A.G. van Leeuwen en ir. W.F. Weve.

Lezingen

Zoals steeds heeft het bestuur ook dit jaar gestreefd naar een lezingenprogramma dat voor de leden 'elck wat wils' bevatte. Er werden tien lezingen georganiseerd waarvan een middaglezing en een lezing na de jaarvergadering.

- De eerste lezing was op 14 januari. Mevrouw drs. C. Gaemers sprak over

de Fundatie van Renswoude. De Fundatie geloofde in de macht van onderwijs en ging uit van de veronderstelling dat voor onderwijs capaciteit belangrijker was dan afkomst. Het aantal toehoorders bedroeg circa 60.

- Mevrouw dr. M. van der Heijden sprak op 16 februari over het onderwerp van haar dissertatie: 'Moeders van onwettige kinderen in Delft in de 17e eeuw'. In gang gezet door een stroming binnen de gereformeerde kerk gingen in de loop van de 17e eeuw overheid en kerk steeds strikter tegen ongetrouwde moeders optreden (60).

- Op 25 maart sprak de heer ir. R.E. Waterman, lid van Provinciale Staten van Zuid-Holland en adviseur van verschillende ministeries, over uitbreiding van de kustboog tussen Hoek van Holland en Scheveningen. Door verwezenlijking van dit plan, dat belangrijke verbeteringen van de huidige situatie zal inhouden, wordt ook de oude kustlijn van rond 1530 hersteld (90).

- De Delftse Rederijders waren het onderwerp van de lezing door dr. Th.C.J. van der Heijden op 21 april. De rederijders speelden een belangrijke rol in het aanvankelijk rooms-katholieke gemeenschapsleven. Na de opkomst van de hervorming stonden de rederijders in het algemeen aan deze kant (60).

- Na de algemene ledenvergadering op 25 mei vertelde mevrouw drs. A.M.G. Sterringa over haar recente onderzoek naar de identiteit van de overledenen in drie grafkistjes in de koninklijke grafkelder in de Nieuwe Kerk te Delft. Eén van hen is vrijwel zeker Louis van de Palts en Bohemen, het enige achterkleinkind van Willem de Zwijger dat in Delft begraven ligt (75).

- Twee sprekers belichtten op 15 juni de tiende penning, een belasting op inkomsten en onroerend bezit. Mevrouw Y. Bos-Rops, rijksarchivaris in Noord-Brabant, ging in op het belang van de tiende-penningregisters voor de lokale en regionale geschiedenis. Gemeentearchivaris en bestuurslid dr. G. Verhoeven liet zien hoe de tiende penning in Delft werd geheven en wat het register leert over de toestand van de stad in 1543 (80).

- De heer drs. K. van der Wiel onderzocht de geschiedenis van vier eeuwen bewoners van het huis Het Laersje aan de Koornmarkt te Delft. Zijn voordracht op 11 oktober illustreerde hoe een dergelijk onderzoek kan worden aangepakt (60).

- Op 16 november vertelde dr. G. Verhoeven over de geschiedenis en taken van het Delftse gemeentearchief. Hij liet enkele topstukken uit de collectie zien en gaf inzicht in de mogelijkheden voor eigen onderzoek (95).

- Als laatste in dit jaar sprak dr. J.H. Petrie op 16 december over zijn promotieonderzoek naar de identiteit van K.W. Naundorff en diens aanspraak op de Franse troon als Lodewijk XVII (80).

Excursies

In april werd een z.g. kleine excursie gehouden naar de nieuwe bibliotheek van de Technische Universiteit Delft. Door de grote belangstelling werd de bezichtiging, onder leiding van mevrouw drs. A.M.G. Sterringa, nog enkele keren herhaald.

De jaarlijkse z.g. grote excursie voerde dit jaar naar Amersfoort en Paleis Het Loo te Apeldoorn. De eerste tocht, gepland op 5 juni, moest wegens een te klein aantal deelnemers worden geannuleerd. Voor de herhaling op 18 september was het aantal beschikbare plaatsen ruim overtekend en moesten belangstellenden worden teleurgesteld.

Publicaties

Tijdens de algemene ledenvergadering deelde dr. H.L. Houtzager, voorzitter van de redactiecommissie, mee dat de commissie het jaarboek 1998 opdroeg aan de heer B.K.P. Griffioen en mevrouw M.C.M. Griffioen "wegens hun initiatief tot het stichten van een medisch-farmaceutisch museum te Delft en hun grote betrokkenheid bij het instandhouden daarvan".

Het convocaat werd verzorgd door de secretaris en verscheen acht keer.

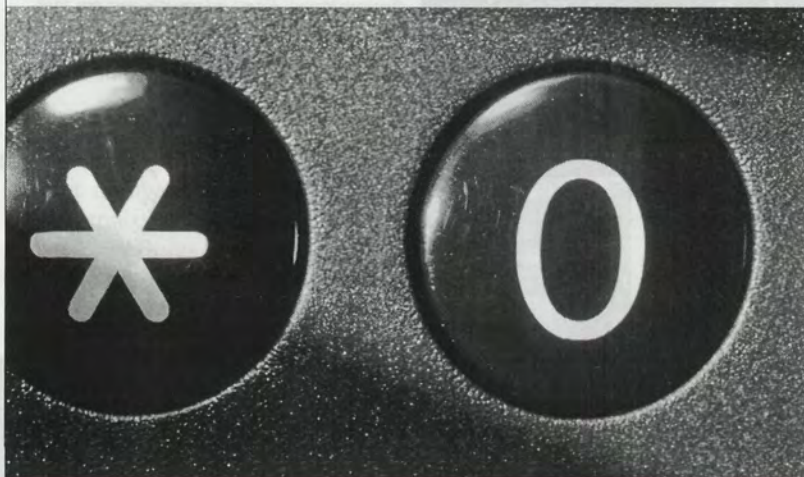
W.C.M. Zwennis, secretaris

Jaarverslag van de Commissie Behoud Stadsschoon

In het jaarverslag 1998 is vermeld dat de commissie bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg een aanvraag heeft ingediend om de brugwachterswoningen aan de Nieuwelaan op de rijksmonumentenlijst geplaatst te krijgen. Deze procedure is in dit verslagjaar vervolgd met een hoorzitting en een positief advies van de gemeenteraad aan de minister. De commissie nam deel aan de informatiebijeenkomst over de stedenbouwkundige plannen die onder supervisie van de Belgische architect Bob van Reeth voor het Zuidpoortgebied zijn ontwikkeld. Ook woonde de commissie de bijeenkomst bij over de plannen voor de Spoorzone van de Catalaanse stedenbouwkundige Busquets. Het besluit tot goedkeuring van de Technische Herziening Komplan 1976 is door de Raad van State vernietigd omdat dit niet, conform de wet, in de Staatscourant was gepubliceerd. De gemeente heeft inmiddels een nieuw bestemmingsplan in voorbereiding genomen. Dat plan zal binnen twee jaar gereed moeten zijn. De commissie heeft de dienst Stadsontwikkeling verzocht haar bij het overleg over het nieuwe Komplan te betrekken. Onlangs heeft een informatiebijeenkomst plaatsgehad. Ook heeft de commissie bepleit meer te worden betrokken bij het Binnenstadsforum. Meer dan de toezegging de agenda toe te sturen leverde dat niet op. Ten aanzien van de EZH-gelden is aan de gemeente voorgesteld een bedrag van f 10 miljoen te bestemmen voor de restauratie en het groot onderhoud van Delftse monumenten. In dit verslagjaar is dr. ir. Menno Tienstra de gelederen van de commissie komen versterken. Hij is in de plaats gekomen van ir. M. Tillema die begin dit jaar uittrad. Eind dit jaar verliet ir. Bart Verbrugge de commissie. In verband met de behoefte aan vernieuwing binnen de commissie worden er nieuwe leden gezocht.

F.N. Vroom, secretaris

DAG EN NACHT SERVICE

Energie Delfland N.V.

Bezoekadres:
Energieweg 20, Delft
(werkdagen tussen
8 en 's middags 4 uur)
Postadres:
Postbus 516
2600 AM Delft
Telefoonnummer voor
alle overige zaken:
(015) 251 41 31
Fax: (015) 262 19 85

Energie Delfland

Onze klanten zijn ons veel waard. We besteden dus alle aandacht aan de ongestoorde levering van gas, elektriciteit, water (alleen in Delft), warmte en CO₂. We geven u graag een deskundig advies en zorgen ervoor dat we telefonisch goed bereikbaar zijn voor al uw energiezaken.

Klantenservice Algemeen
ma-vr van 8 tot 8: gratis **0800-1978**.

Afdeling Zakelijke Markt
ma-vr van 8 tot 8: **(015) 251 46 16**.

Voor storingen 7 dagen per week,
24 uur per dag: gratis **0800-1975**.

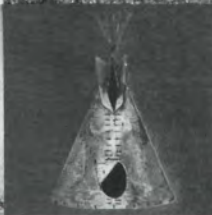
ENERGIE DELFLAND LEVERT HET.

de Bruyn & Emeis Makelaardij o.g.

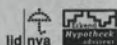
de Bruyn & Emeis Makelaardij o.g. maakt deel uit van de Bruyn Adviesgroep, adviseurs in financiële dienstverlening. Naast informatie over een zoekopdracht, aankoop, verkoop en taxatie, kunt u bij ons ook terecht voor hypotheekadvies, verzekeringen, belastingadvies, administratieve diensten, pensioenen en vermogensbeheer.

Alle kennis onder één dak, wel zo gemakkelijk!

Wat
u ook
zoekt...

...of wat u
ook wilt
verkopen!

Onderdeel van
de Bruyn Adviesgroep
Als geld wèl een rol speelt

**de Bruyn
&
Emeis**
MAKELAARDIJ
O.G.

Westvest 28
2611 AZ Delft
tel.: 015 - 214 56 38
fax: 015 - 212 47 49
e-mail: info@debruyne.nl
internet: www.debruyne.nl

Kroniek over 1999

samengesteld door A.J.H. Rozemond

Januari

- 1 Het nieuwe dekenaat Delflanden, ontstaan door samenvoeging van de dekenaten Westland en Delft en omstreken, zal worden geleid door pastor Chr. Bergs.
- 1 Op 70-jarige leeftijd overlijdt Th. Kuppens, sinds halverwege de jaren '60 nauw betrokken bij Tee Set, Delfts meest succesvolle popgroep. Tee Set bereikte toen met Belle Amie de Amerikaanse toptien.
- 4 Op 73-jarige leeftijd overlijdt mevrouw E. Boogaard-Kreszner, van 1986 tot 1998 raadslid voor de Partij van de Arbeid. Zij was Lid in de Orde van Oranje-Nassau en draagster van de erepenning van de gemeente Delft.
- 7 Eerst nu vindt in het stadhuis de huldiging plaats van Lena ten Hulscher. Zij werd op 15 november 1998 wereldkampioen bij de dames dubbel aangepast badminton. Tijdens datzelfde kampioenschap behaalde zij tevens zilver in de mix-dubbel. Zij kreeg uit handen van burgemeester Van Oorschot de erepenning van de gemeente.
- 9 Op 64-jarige leeftijd overlijdt K. de Vreede, voorzitter van de kegelclub Z.H.L.
- 20 F.C. van Boheemen en Th.C.J. van der Heijden, leraren Nederlands aan het St. Stanislas College, promoveren beiden aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen op *De Hollandse rederijders vanaf de middeleeuwen tot het begin van de 18de eeuw*.
- 24 Ds. A.D.M. Nagel-de Jonge doet haar intree als predikant in de Evangelisch-Lutherse Gemeente.

20 januari: F.C. van Boheemen en Th.C.J. van der Heiden promoveren aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

- 28 P.A. de Graaf wordt geïnstalleerd als raadslid voor D66. Hij volgt daarmee A.J. van der Hout op, die Delft inmiddels heeft verlaten. De Graaf was al eens eerder lid van de gemeenteraad - van 1994 tot 1998.

Februari

- 12 Wethouder Grashoff geeft het officiële startsein voor de bouw van een ondergrondse parkeergarage door het heien van een paal op het bouwterrein naast het bestuurskantoor.

- 17 De Mauriciusbrug vertoont scheuren en wordt voor autoverkeer afgesloten. De brug over het Oude Delft vormt de verbinding tussen Binnenwatersloot en Peperstraat.
- 20 De 13-jarige Serg van Gennip uit Delft wint de talentenjacht 'Solo voor een Kind', uitgezonden op RTL4. Met zijn verbluffend mooie pianospel liet hij de zeker niet onverdienstelijke concurrentie ruim achter zich.
- 27 De korfballers van DES worden in de standaardklasse A kampioen door te winnen van Togo uit Goes. Na vier jaar keert DES weer terug in de derde klasse.

27 februari: De korfballers van DES promoveren naar de derde klasse. V.l.n.r. trainer Hans Peters, Coen Kunz, Mirjam Klomp, Leonie van Stralen, Jeroen van Rijn.

Maart

- 3 Groen Links boekt bij de verkiezingen voor Provinciale Staten de grootste winst en zou daardoor de derde partij in de raad zijn geworden indien het gemeenteraadsverkiezingen betrof, vóór het CDA en D66.
- 7 Pastoor Gerard de Jong, tot 1 juni 1998 verbonden aan de Pastoor van Ars-parochie, viert zijn 40-jarig priesterjubileum.
- 13 Dansschool Wesseling viert haar 60-jarig bestaan met een reünie van leerlingen en oud-leerlingen.
- 14 Jan van der Schans van de Hof van Delftlaan ziet zijn werk als ambachtelijk schoenhersteller door de jury van de Europese Vakwedstrijd Schoenmakerij met goud bekroond. Hij mag zich voortaan de beste schoenmaker van Europa noemen.

- 17 Aan de Phoenixstraat worden restanten van het Sint-Hieronymusklooster blootgelegd. De oude fundamenteën zijn aan de oppervlakte gekomen door de graafwerkzaamheden voor de bouw van de parkeergarage. Het publiek wordt in de gelegenheid gesteld een

- en ander van dichtbij te bekijken. Er is onder meer een beerput aange troffen met daarin heel wat gebruiksvorwerpen.
- 17 Delft heeft er een theatergroep bij. Met het stuk 'Schandaal in Holland' debuteert het gezelschap 'De blauwe tulp' in de Oud-Katholieke Kerk met een waar gebeurd verhaal, te boek gesteld door E. du Perron. Het betreft de geschiedenis van Onno Zwier van Haren, die incest pleegde met zijn dochters (18de eeuw).
- 18 Op 74-jarige leeftijd overlijdt K. van der Zee. Hij maakte van 1976 tot 1978 deel uit van het bestuur van het Genootschap Delfia Batavorum.
- 21 De handbalsters van Oliveo behalen het kampioenschap in de vierde klasse; de waterpoloërs van Wave doen dat in de tweede klasse van hun kring.
- 22 In Huize Monica viert mevrouw C.A.J. van der Zanden-van Schie haar

104de verjaardag. Zij werd geboren in de voormalige gemeente Hof van Delft.

- 23 Het Delftse restauratiebouwbedrijf Huurman wordt overgenomen door aannemersbedrijf H.J. Jürriens in Utrecht. Huurman, dat in 1847 is gesticht, blijft als een zelfstandige vestiging voortbestaan onder de huidige directie.
- 24 In het Prinsenhof vindt de overhandiging plaats van het door de beeldend kunstenaar Rob Scholte vervaardigde schilderij, dat het museum ten geschenke kreeg van het Nationaal Comité Herdenking Vrede van Münster (1648). Scholte heeft zich bij de invulling van zijn opdracht niet willen beperken tot de Vrede van Münster. Hij wilde een vrede verbeelden die actueel is en van alle tijden.

April

- 5 Tot 1960 werden er de roosternootjes en de onvolprezen Delftse pinda-kaas gemaakt. Daarna stond het fabrieksgebouw van Calvé jarenlang leeg. Nu wordt het gesloopt om voorlopig plaats te maken voor een parkeerterrein en een plantsoen. Restauratie was te duur en bovendien zakte het pand langzaam weg.
- 11 Op 70-jarige leeftijd overlijdt J. Sengers, erelid van de roeivereniging De Delftsche Sport (D.D.S.).
- 11 De Paul Verhoefprijs wordt dit jaar uitgereikt aan de 64-jarige Lydia Emanuels uit Utrecht. De prijs wordt jaarlijks toegekend aan een persoon of organisatie, die een belangrijke bijdrage levert of heeft geleverd aan de emancipatie van de homoseksuele mens en/of aan mensen met HIV/aids. De prijs bestaat uit een kunstwerk en een geldsom.
- 15 Lucinda Krempel, wereldkampioen taekwondo in de categorie sparring, krijgt de jaarlijkse sportraadbeker van de Delftse Sportraad. De eremedailles worden uitgereikt aan mevrouw J. de Jong-van Oosten van de korfbalvereniging Excelsior en aan J.C. Pijl van voetbalvereniging D.H.C. Anton Brouwer wordt tot erelid benoemd vanwege het feit, dat hij al 35 jaar zitting heeft in het bestuur van de Sportraad.
- 21 Op 89-jarige leeftijd overlijdt de oud-onderwijzeres mevrouw A.Th.A. Cornelissen.
- 25 Ellen Hagendijk vertegenwoordigt Nederland bij het prestigieuze Oster International Invitational Tournament. Dat betekent, dat zij behoort tot de dertig beste hondentrimsters in de wereld.

- 26 Onder de titel 'Artiesten voor Kosovo' worden in diverse Nederlandse theaters benefietvoorstellingen gegeven voor de slachtoffers van de oorlog in Kosovo. Ook theater 'De Veste' doet mee, waar de Delftse violiste Sylvia Houtzager - vooral bekend van de groep 'Flairck' - en Polle Eduard een optreden verzorgen. Er kwamen 120 mensen; de opbrengst was ongeveer f 5.400.
- 29 Ter gelegenheid van Koninginnedag krijgen L. van der Gaag en D. Roondenburg een onderscheiding vanwege hun buitengewone inspanning voor de medemens.
- 30 De Rotary Club Delft organiseert een boekenmarkt voor tweedehands boeken. De opbrengst, ruim f 1.500, is bestemd voor een project voor dove kinderen in Ghana.

Mei

- 3 Op 75-jarige leeftijd overlijdt mr. J. van Heest, in leven oud-directeur personeelszaken van Gist-brocades.
- 3 Op de leeftijd van bijna 93 jaar overlijdt L.J. Talens, oprichter van Talens Foto Delft. Hij was drager van de gouden eremedaille verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau.
- 8 De Delftse wereldwinkel viert zijn 25-jarig bestaan.
- 10 Na vijftien jaar de contacten met de Engelse zusterclub Kingston-upon-Thames te hebben onderhouden, legt de voorzitter van de Stichting Delft - Kingston-upon-Thames, Frans van Rijns-wou, de voorzittershamer neer.
- 18 Het personeel van Gist-brocades in Delft viert het 130-jarig bestaan van de onderneming - op de valreep.
- 21 Op 83-jarige leeftijd overlijdt P. Kamps. Hij was voor de V.V.D. raadslid in twee periodes, van januari 1962 tot in september 1962 en van september 1964 tot in januari 1976. In de laatste

3 mei: L.J. Talens

periode was hij van 6 september 1966 tot 3 september 1974 wethouder. Hij bekleedde vele functies, zowel ambtshalve als op persoonlijke titel.

- 29 Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan houdt het Sint Stanislas College een reünie voor oud-leerlingen uit de examenjaren 1954 tot en met 1987.
- 30 Op 48-jarige leeftijd overlijdt de journalist Aat Zantstra. Van 1969 tot 1990 werkte hij op de redactie van de Delftse uitgeverij Van der Drift, later onderdeel van Sijthoff Pers in Rijswijk. Zijn laatste functie daar was eindredacteur van de Delftse Post.

Juni

- 1 Cees van der Bruggen, eigenaar van de herenmodezaak Nuovo Mode op de Markt, reikt de prijs - een cadeaubon van f 1.000 - uit aan de topscorer in de Delftse regio Paco van Leusden. Deze voetballer van de vereniging Wippolder scoorde dit seizoen 27 keer, mede waardoor deze club promoveerde naar de vierde klasse.
- 5 De jongere garde van het Sint Stanislas College, van de examenjaren 1988 tot en met 1998, viert zijn eigen feest.
- 9 Op 78-jarige leeftijd overlijdt P.J. (Olav) van Gelder, journalist.
- 9 Bij de bouw van het nieuwe pand van het Nederlands Normalisatie Instituut aan de Vlinderweg wordt het hoogste punt bereikt. Dat betekent het plaatsen van een vlag en het schenken van pannebier. De oplevering zal plaats vinden in januari 2000.
- 11 GeoDelft, voorheen Grondmechanica Delft, houdt ter gelegenheid van het 65-jarig bestaan open dag. Bezoekers aan dit geotechnisch en milieukundig instituut kunnen onder meer de GeoCentrifuge bezichtigen, die met een diameter van 15 meter de grootste ter wereld is.
- 12 Delft is een zangkoor rijker. Op 22 april had het al van zich laten horen tijdens een besloten concert in het Prinsenhof. Nu vindt het eerste officiële optreden plaats tijdens een korenfestival in het Rotterdamse Hofpleintheater.
- 13 Het Leger des Heils komt onder nieuwe leiding te staan. Majoor A.B.Loef en majoor D.Loef-Nijman worden overgeplaatst naar Spijkenisse om daar leiding te gaan geven aan het evangelisatiewerk. Hun taak in Delft wordt overgenomen door luitenant P. Jansen en majoor Y. Jansen-Briekmann.
- 19 De Delftse band 'Kaas' wint de tweede prijs bij de finale van de High School Music Competition. Dat is een provinciale wedstrijd voor middel-

bare scholieren die zich actief bezighouden met het maken van popmuziek.

- 30 De voetbalclub BEC houdt na 83 jaar op te bestaan. Zij is een fusie aangegaan met de voetbalvereniging DVC.

Juli

- 1 Eeuwenlang was (Sint) Joris een begrip binnen en buiten Delft. Daar komt nu een einde aan door een fusie die het psychiatrisch centrum aangaat met de Riagg. De nieuwe instelling gaat werken onder de naam Geestelijke Gezondheidszorg Delfland.
- 1 Ten gevolge van de fusie van Gist-brocades met DSM verdwijnt de naam Gist-brocades van de gevels van de fabriek in Delft. Voortaan worden de vlaggen en de reclameborden voorzien van de naam en het logo van DSM.
- 8 Wethouder Grashoff slaat aan de Schieweg de eerste paal voor de bouw van een nieuw overlaadstation voor huishoudelijk afval. Het nieuwe station zal 240.000 inwoners in de regio gaan bedienen.
- 11 De Delftse studente Monique de Wilt verbetert het Nederlands record polsstokhoogspringen met een centimeter en brengt het daarmee op vier meter achttien. Dat gebeurde tijdens de Universiade, de wereldspelen voor studenten, die dit jaar plaatsvinden op Mallorca. Al eerder in dit seizoen verbeterde zij het record, dat al op haar naam stond.
- 13 Ds.J.G. Fennema uit Edam heeft een beroep aangenomen van de wijk-gemeente Vierhoven, een zogenaamde 'Samen op weggemeente'. (Herv./Geref.).
- 16 De gemeente Delft krijgt van Unesco de jaarlijkse prijs voor de vrede. De prijs is een blijk van waardering voor de voortrekkersrol, die Delft speelt in een project in de stad Tuzla in Bosnië, gericht op het herstel van de afvalinzameling. Naast een oorkonde en een kunstwerk bestaat de prijs uit een geldbedrag, groot \$ 25.000 (ruim 50.000 gulden), te besteden in Tuzla.
- 20 Sandra Dächer doet mee met de Nijmeegse vierdaagse. Zij loopt voor de eerste keer mee en wil met deze actie geld inzamelen voor de leprabestrijding.
- 25 Tijdens de eucharistieviering in de Sacramentskerk aan het Poortlandplein wordt het 40-jarig priesterfeest van W. van den Berg S.C.J. gevierd.

- 25 De wijnkoperij Evert Hellebrekers aan de Voorstraat bestaat 160 jaar. Vijf generaties hebben er hun brood mee verdiend.
- 27 Ten 'afscheid' is uit een opslag-tank van voorheen Gist-broca-des in twee uur tijds anderhalf miljoen liter melasse, een basis-product voor het gistingsproces, gelekt. Hierdoor zijn grote delen van aan de fabriek grenzende woonwijken bedekt met een dikke stroperige laag bruin suikerwater. Naast de op het fabrieksterrein opgelopen schade loopt die aan de omgeving in de miljoenen.

- 27 Op 80-jarige leeftijd overlijdt Wim van den Bos, erelid van het gemengd koor Cantabile. Hij is zestig jaar lid geweest van het koor, waarvan veertig jaar voorzitter.

27 juli: Een gescheurde opslagtank op het terrein van DSM Gist lekt anderhalf miljoen liter melasse.

Augustus

- 2 Op 79-jarige leeftijd overlijdt W.A. Makkus, erelid van D.F.C. Delfia.
- 3 Op 97-jarige leeftijd overlijdt mevrouw J.H. van Santen, oud-onderwijzeres aan de dr.H. Bavinckschool.
- 6 Opnieuw stroomt er melasse van DSM-Delft in het oppervlaktewater.
- 8 Het varend Corso Westland doet dit jaar ook Delft aan.
- 11 Het eikenhouten kistje met het hart en de ingewanden van Willem van Oranje is teruggeplaatst in het praalgraf in de Nieuwe Kerk te Delft. Het kistje werd vorig jaar februari daar aangetroffen tijdens restauratiewerkzaamheden aan het monument.
- 15 De Stad Delft Bokaal werd dit jaar gewonnen door de voetballers van Vitesse.

25 In de Marcuskerk wordt in een speciale dienst herdacht, dat ds. C. Blenk 25 jaar geleden in het ambt werd bevestigd.

28 Delftdag staat dit jaar in het teken van de sport.

September

1 75 jaar geleden wijdde bouwpastoor P. van der Salm de Cornelis Musiusschool officieel in. Gedurende het gehele schooljaar wordt bij dit jubileum stilgestaan met diverse activiteiten, te beginnen met een feestelijke viering in de Sacramentskerk.

4 De Radio Zieken Omroep (RAZO) viert zijn 50-jarig jubileum.

6 Op 74-jarige leeftijd overlijdt in Spanje dr. A.J.J. Ooms. Van 1965 tot 1988 heeft hij leiding gegeven aan het Prins Maurits Laboratorium TNO. Daarnaast was hij binnen de Verenigde Naties gedurende 25 jaar de belangrijkste onderhandelaar bij de besprekingen die moesten leiden tot een verdrag tegen het gebruik van chemische wapens. Voor zijn inspanningen werd hij benoemd tot Ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw.

Dr. A.J.J. Ooms

- 9 Op het terrein naast het Reinier de Graaf Gasthuis wordt de eerste paal geslagen voor het nieuwe hoofdkantoor van de Rabobank Delft-Schip-luiden. Het pand komt onder meer in de plaats van dat aan de Buitenhofdreef.
- 9 De beide zandstenen beelden Lucretia en Cleopatra zijn, na een afwezigheid van anderhalf jaar, gerestaureerd teruggekeerd in het Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof'. De beelden, die voorheen de tuin van het museum sierden, zullen in het museum worden tentoongesteld (zie ook het artikel in dit jaarboek).
- 10 De firma Van Waay & Soetekouw Mode viert haar 25-jarig jubileum met een modeshow in het stadhuis.
- 11 Tijdens de Open Monumentendag - de dertiende in successie alweer - wordt extra aandacht besteed aan monumentaal groen. Er zijn verscheidene wandelroutes uitgezet langs parkjes, hofjes en tuinen.
- 11 De ambtenaar van de burgerlijke stand L.H.P. Reinhardt voltrekt zijn 4.000ste huwelijk in 25 jaar tijd.
- 12 De parochie van de Heilige Pastoor van Ars herdenkt met een plechtige eucharistieviering dat de kerk 40 jaar geleden werd geconsacreerd door de toenmalige bisschop van Rotterdam, mgr. M.A. Jansen.
- 15 De volleybalvereniging Skania bestaat 35 jaar. Dat wordt gevierd met een feest voor leden en oud-leden. Daarnaast wordt een speurtocht georganiseerd voor de jeugd en een gala-avond in café Quercus.
- 15 Wethouder Torenstra opent het Denksportcentrum Sebastiaansbrug. Het centrum is een initiatief van de Stichting DUWO, woningcorporatie voor studenten. Zij krijgen hiermee een eigen onderkomen voor het beoefenen van verschillende vormen van denksport. Het centrum is gehuisvest in café Sebastiaansbrug in de Zusterstraat.
- 15 Roezemoes, het oudste kinderdagverblijf in Delft, viert zijn 30-jarig bestaan door een week lang iedere dag een circusvoorstelling te geven.
- 16 Op 89-jarige leeftijd overlijdt Rie van Suylekom-Fuyck, erelid van de roeivereniging De Delftsche Sport en van de Koninklijke Nederlandse Roeibond.
- 17 Boekhandel De Omslag aan de Wijnhaven bestaat 12½ jaar. Om dat te vieren vaart eigenaresse Trude Gerritsma met gasten tweemaal in een rondvaartboot langs literair interessante punten.

- 20 De Maurice Maeterlinckschool bestaat 40 jaar. De juniorkamer 'De Delflanden' zette enige tijd geleden de actie 'Doe iets voor een fiets' op touw. Gevolg: de kamer kan de school als verjaarsgeschenk 20 nieuwe aangepaste fietsen aanbieden.
- 30 Mevrouw A. Jonquièrre-Kamps (VVD) en R. Kleine (Stip) verlaten de gemeenteraad. Mevrouw Jonquièrre omdat zij geen kans ziet haar bezigheden naar behoren te kunnen verrichten naast het raadswerk en de heer Kleine in verband met het roulatiesysteem binnen de studentenpartij. Beiden hebben ruim een jaar in de raad gezeten (zie ook 28 oktober).

Oktober

- 1 In het Tehuis voor verstandelijk gehandicapten 'Craeyenburch' in Nootdorp gaat de eerste tentoonstelling open onder de titel 'Binnenste Buiten'. Op zeven locaties in en rond Delft exposeren verstandelijk gehandicapten en professionele kunstenaars gezamenlijk. Twee weken later wordt in Het Prinsenhof samen met kunstenaars van de Galerie Atelier 'De Herenplaats' in Rotterdam een soortgelijke tentoonstelling geopend.
- 2 Karel de Rooy en Delftenaar Peter de Jong, die samen het variété-theaterduo Mini en Maxi vormen, worden geridderd in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Zij krijgen deze onderscheiding ter gelegenheid van hun 30-jarig jubileum.
- 6 De 9-jarige Lei Ting Tsang wint de landelijke finale van het door de VARA georganiseerde kindersongfestival met het liedje 'Wat moet ik nu weer aan'.
- 9 Het gemengd koor 'Ars Vocalis' viert het 40-jarige bestaan met een concert in de Bethlehemkapel. De kerk, ook veertig jaar oud, heeft al die jaren gefungeerd als repetitieruimte voor het koor.
- 19 Coen Oosterman wordt gehuldigd vanwege zijn 50-jarig lidmaatschap van de vereniging 'Kunst na Arbeid', ook bekend onder de artiestennaam 'Delft Blue Bigband'. Niet alleen op muzikaal gebied, maar ook daarbuiten is hij zeer betrokken bij de band.

- 23 Muziekmakerij 't Zootje wint het boerenkapellenfestival van carnavalsvereniging 'De Rooie Rijers'.
- 28 In de gemeenteraad verschijnen twee nieuwe leden. Mevrouw A. Bulthuis-van der Jagt (VVD) en Chr. Mooiweer (Stip) (zie 30 september). Aad Bonthuis, fractie-voorzitter van Stadsbelangen, krijgt de gemeentepening ter gelegenheid van zijn 25-jarig raadslidmaatschap.
- 30 Op 97-jarige leeftijd overlijdt mevrouw W.C. Krijgsman-Tabbernal. Zij was erelid van de Delftse Reddingsbrigade.
- 30 De vroegere bewoners van de Bijlenbuurt - een stukje Delft, gelegen tussen de Schie en de locatie, waar later de Irenetunnel zou worden gebouwd - houden hun jaarlijkse reünie. Tijdens de bijeenkomst - de tiende - wordt een boek gepresenteerd over deze wijk, die al sinds 1971 niet meer bestaat, geschreven door Kees Spiero en Hen Morien.

November

- 8 Prins Willem-Alexander brengt een bezoek aan het IHE, waar hij onder meer het voorzitterschap aanvaardt van het Tweede Wereld Water Forum, een mondiaal congres, dat in april volgend jaar in Den Haag zal worden gehouden.
- 13 Het gemengd koor 'Die Delftsche Sangers' viert het 65-jarig bestaan met een marathonconcert.
- 18 De toneelvereniging 'De Flits' bestaat 60 jaar.
- 19 85 jaar geleden werd de voetbalvereniging DVV Delft opgericht.
- 19 De laatste brokstukken van het kerkgebouw 'De Open Hof' aan de Storklaan worden afgevoerd. Op het vrijgekomen terrein komt een nieuwe supermarkt van Albert Heijn. Op de plek van het huidige filiaal komt woningbouw.
- 20 Het a-capellakoor 'Dack' geeft een jubileumconcert ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan.
- 21 Pastor Paul Schuurmans viert zijn 25-jarig pastorschap, waarvan er 12½ zijn doorgebracht in Delft.
- 23 KIWI viert zijn 40-jarig jubileum. De KIWI is een activiteitencentrum aan de Koornmarkt, bestemd voor mensen met een verstandelijke handicap.
- 24 Op 87-jarige leeftijd overlijdt mevrouw A.E. Jense-Huussen, muzieklerares.

- 29 Op 89-jarige leeftijd overlijdt H. van Haaften, oud-conciërge van de Christelijke Nijverheidsschool voor meisjes aan de Phoenixstraat.

December

- 2 Anupriya Vandanee Ramdhiansing is de 2.000ste baby, die in 1999 in het Reinier de Graaf Gasthuis is geboren. Tot vorig jaar vonden er jaarlijks zo'n 1800 bevallingen plaats, maar sinds de sluiting van de kraamafdeling in het Diaconessen Ziekenhuis te Voorburg is het aantal bevallingen in het Delftse ziekenhuis met ruim 10% gestegen.
- 15 Op 64-jarige leeftijd overlijdt mevrouw G. Pieterse. Zij was nageenog heel haar leven sterk sociaal betrokken bij onder meer het onderwijs, de politiek, het vakbondswezen en de vrouwenbeweging.
- 24 F. van der Hulst en H. de Cock worden begiftigd met de pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice wegens hun jarenlange betrokkenheid op kerkelijk, sociaal en maatschappelijk terrein in de parochie van de H. Pastoor van Ars.
- 28 De kerstboom op de Markt is door vandalen omgezaagd en meegenomen. Vorige week was de boom ook al doelwit van vandalen, die zeker de helft van de lichtjes hadden vernield.

15 december: Mevrouw Gees Pieterse

SINDS

VAN LOENEN

1842

KLOKKEN, HORLOGES, BAROMETERS EN
ANDERE TIJDSVERHSCHIJNSELEN

*Friese stoelklok omstreeks 1750
volledig gerestaureerd, 5 jaar garantie*

STADSUURWERKMAKERS

MARKT 63 2611 GS DELFT 015 - 2123735

Adolf le Comte (1850-1921)

Bevlogen docent en kunstenaar

J.W.L. Hilkbuijsen

"Ik heb geen vuur op mijn kamer, 't licht is er spaarzaam, zoodat een brief een heele resolutie wordt, met 90 francs kom ik tot Nieuwjaar rond. Ik schrijf het U maar dadelijk. Ik hoop hard naar de tijd dat U mijnheer Uw zoon zijn eigen brood ziet verdienen. Ik doe mijn best en heb hier een eeuwige schep geleerd voor 't ornament." Dit schreef de 22-jarige Adolf le Comte in 1873 enthousiast aan zijn vader vanuit Parijs. Als aankomend kunstenaar verbleef hij er nog maar kort. Zijn vader had hem de Franse hoofdstad aangeraden vanwege het artistieke klimaat en kunstontwikkelingen. Adolf wilde er het vak decorateur leren. Na enige maanden volgde een brief van geheel andere strekking: "... Tot overmaat van ramp zijn mijn zoolen doorgesleten, is de ketting van mijn horloge stuk en heb ik een massa vuil goed voor de wasch, wat mij een massa kosten zal. Daarbij komt dat ik eeuwige penseelen en een schilderkist om op 't werk mee te nemen, mij aanschaffen moet, 't geen een 14 francs kosten zal. Helaas, dat ik U zoo uitplunderen moet. Ik verlang hevig naar betere tijden, maar er is niets aan te veranderen. Ik doe wat ik kan, om mijn vak spoedig te kennen." Weliswaar bevielen hem de opleiding bij de Parijse architect-decorateur Charles Polisch en het ongebonden kunstenaarsleven, maar het onderhoudsgeld van zijn vader schoot ernstig te kort. Adolf droeg dat als een last. Hij wilde niet als een parasiet geketend zijn aan vaders portemonnee. Toen hij om die reden kenbaar maakte terug te willen keren naar Nederland, berichtte zijn vader hem per omgaande: "Al moet ik mijn laatste hemd verkopen, jij blijft in Parijs." Om zijn zoon een hart onder de riem te steken, bezocht hij Adolf op diens sobere zolderkamertje in Hôtel des Hautes Alpes. In welke situatie hij Adolf aantrof en wat zij bespraken is niet bekend. Voldeed Parijs wel aan de verwachtingen? Kort na het bezoek keerde Adolf terug naar Nederland om een ontwerpopdracht voor een geveldecoratie aan het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen in Den Haag uit te voeren tegen het honorarium van f 50,-. Die opdracht kwam van architect Eugen Gugel, maar Adolfs vader zou daarbij enige bemoeienis hebben gehad. Hij had relaties aan de Polytechnische School te Delft, waar Gugel hoogleraar Schone Bouwkunst was. Het ontwerp en de werkwijze in de moeilijk toe te passen graffito-techniek¹ waren zo naar tevredenheid van Gugel, dat hij Adolf als assistent wilde aantrekken om les te geven in het 'oefenen van het ornament'. Het overrompelende verzoek plaatste Adolf voor een dilemma. Enigszins onzeker, niet wetende of hij tegen deze onderwijstaak opgewassen was, aanvaardde Le Comte toch het aanbod. Zijn invloedrijke vader, zelf werkzaam in het onderwijs, zal hem ongetwijfeld tot dat be-

Ontwerpen van Adolf le Comte voor polychroom Delfts aardewerk: een gemberpot, een kandelaar en een vaas.
De Porceleyne Fles, 1884.

sluit aangemoedigd hebben. De doorslag gaf een tweede hem aangeboden onderwijsbaan aan de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. Beide betrekkingen gaven een gezamenlijk jaarinkomen van f 500,- à f 600,-.² Beide aanstellingen vonden plaats in september 1874. Veel later zei Le Comte over zijn docentschap dat "het verstand met het ambt kwam" en dat hij als zelfstandig decoratieschilder weliswaar meer zou hebben kunnen verdienen, maar zijn talent daarvoor te gering achtte.³

Le Comte zou bijna zijn leven lang in het kunstonderwijs werkzaam zijn. Na zijn vertrek bij de Polytechnische School was hij van 1902 tot 1908 nog hoogleraar aan de Academie van beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam. Die betrekking gaf hij op voor de aanstelling als directeur van Rijksmuseum Huis Lambert van Meerten te Delft, welk ambt hij tot 1918 zou bekleden.

Gedurende al die onderwijsjaren was hij, als ontwerper, even actief als succesvol op meerdere gebieden van kunst en kunstnijverheid. Van 1876 tot 1915 was hij de artistiek adviseur van de Delftse aardewerkfabriek De Porceleyne Fles. Dezelfde werkzaamheden verrichtte hij van 1891 tot 1915 voor het vermaarde glasatelier 't Prinsenhof. Ook in de schilderkunst genoot hij

bekendheid. Kortom, Adolf le Comte was kunstnijveraar pur sang. Dat maakt nieuwsgierig meer te weten over zijn achtergrond. Wie was Adolf le Comte?

Adolfs jeugd

Het geslacht Le Comte is geworteld in het Franse stadje Montbéliard, waar stamvader François zich in 1572 vestigde. In het begin van de 19de eeuw emigreerde de grootvader van Adolf le Comte, Leopold Eberhard, naar Nederland en vestigde zich in het Achterhoekse dorpje Raalte, waar hij in 1808 in het huwelijk trad. Om in zijn levensonderhoud te voorzien, zette hij in Amsterdam een stoffenhandel op. Het echtpaar kreeg drie kinderen, waarvan de oudste zoon Frederik Carl, Adolfs vader, door zijn grootouders in Montbéliard werd opgevoed. In 1824 keerde hij terug naar Nederland en vond een betrekking als huisonderwijzer bij een Tweede Kamerlid. In die tijd leerde Frederik Carl de eveneens in het onderwijs werkzame Charlotte C.H. Rollandet kennen. Zij huwden in 1843 en betrokken het huis Treckvliet aan de Geestbrug(kade) te Rijswijk. Le Comte sr. stichtte daar een Franse kostschool.

Uit het huwelijk werden vijf kinderen geboren, waarvan er twee in hun eerste levensjaar overleden. Adolf kwam op 30 augustus 1850 als laatste ter wereld. Hij had twee broers: Philibert Leopold (1845) en Jan Willem (1848).

Adolf was geen gezonde baby en als kind vaak ziek. Zijn leven lang zou hij kampen met een chronische bronchitis. Nog hinderlijker was zijn misvormde linkerhand. De ouders maakten zich daar grote zorgen over. Zijn radeloze vader zou zelfs in wanhoop hebben uitgeroepen dat het beter zou zijn "als God Adolf tot zich zou nemen." Hij bracht de oorzaak van de ongelukkige hand in verband met het indertijd onverhoeds opdoemen van een bedelares die háár mismaakte hand aan zijn, van Adolf in verwachting zijnde, echtgenote toonde. Maar met gezond verstand lieten de ouders Adolf op jeugdige leeftijd enkele malen, zij het tevergeefs, opereren. Toch was de hand geenszins onbruikbaar, maar dat die handicap hem wel degelijk parten speelde, blijkt zowel uit het steeds bedekken met een handschoen, als uit het angstvallig in zijn zak of achter zijn rug houden van de hand wanneer hij gefotografeerd werd. Alle bewaard gebleven foto's wijzen dat uit.

Het is alleszins vanzelfsprekend dat hij moeilijke periodes doormaakte, zeker tijdens zijn jeugd, te meer omdat zijn ouders weinig aandacht aan hem en zijn broers konden schenken. Beiden zaten in het onderwijs. De kostschool nam zijn vader volledig in beslag, terwijl zijn zwakke moeder ook nog eens regelmatig ziek was. De kinderen waren daardoor veel op zichzelf aangewezen en Adolf trok zich vaak op zijn kamertje terug. Door dit leven werd hij vroeg zelfstandig. Zo ondernam hij op vijftienjarige leeftijd, geheel alleen, een reis naar Duitsland om familiebezoeken af te leggen.

Adolf was elf jaar oud toen zijn geleidelijk verlamd geraakte moeder overleed. Zijn vader hertrouwde in 1863 met de als 'zorgzaam en opgewekt' omschreven Marie Kaufmann. Deze gebeurtenis bracht een ommekeer in het gezinsleven. Zijn vader hief de kostschool op om leraar Frans te worden aan

de in datzelfde jaar opgerichte HBS te Delft. Van toen af aan kon hij meer aandacht aan zijn gezin besteden. Veelzeggend zijn de woorden die de dertienjarige Adolf schreef aan zijn stiefmoeder:

"Lieve ma,

Het is nu aan mij de beurt U te schrijven doch al kom ik zoo achter aan ik hoop dat gij niet denken zult dat ik het minder goed dan mijne broeders meen neen ik zal evenveel van U houden als zij en even blijde zijn dat wij nu weder iemand krijgen die even goed voor ons zorgen zal als onze vroegere lieve Mama deed. Ik zal mijn best ook doen om goed op te passen zoodat Gij noch Pa op mij zullen te klagen hebben. Wij zijn alle drie ook zeer blijde dat Pa mee het kostschool uitscheidt en dat wij dus voortaan meer gesellig kunnen leven want vroeger had Pa het altijd zoo druk.

Ik hoop maar dat wij in Leyde gaan wonen daar Oom en Tante en de neefjes zijn en ik er al vrij wel bekend ben.

Dag lieve Ma veel complimenten van Leopold en Jan Willem.

Ik noem mij u liefh. en gehoorz. zoon Adolf Lecomte.
Treck-Vliet, 23 Junij 63."

Studententijd

In november 1863 verhuisde het gezin niet naar Leiden, maar naar Delft. Adolf doorliep er het gymnasium en schreef zich vervolgens in aan de faculteit der letteren van de Leidse universiteit. Hij werd daartoe aangespoord door zijn vader, die zelf academicus was en een letterkundig proefschrift op zijn naam had staan. Maar na zijn eerstejaars examen gaf Adolf zijn academische aspiraties op en liet weten kunstschilder te willen worden. Kennelijk beschikte Adolf over artistieke talenten, want zijn vader - zelf dilettant in de tekenkunst - gaf zijn goedkeuring en stimuleerde hem zelfs daarin. "... van jong kind af leerde ik van mijn Vader die een begaafd amateur was, het in die dagen gebruikelijke zuiver nateekenen van platen", schreef hij in 1913 aan A. Plasschaert.⁴

In september 1869 volgde Adolf de MO-tekencursus aan de Polytechnische School, die bestond uit de vakken ornamentleer, handteekenen en boetseren, respectievelijk gedoceerd door de eerdergenoemde Eugen Gugel, kunstschilder Paul Tetar van Elven en beeldhouwer Eugène LaComblé. Voordat hij daar examen in aflegde, vervolgde hij in 1871 zijn studie aan de kunstnijverheidsscholen van Karlsruhe en Nürnberg. In Karlsruhe oogstte hij succes met een ontwerp voor een fontein die zelfs uitgevoerd werd. In Nürnberg kreeg hij les van Friedrich Wanderer (1840-1910), een belangrijk vertolker van de nieuwe Duitse opvattingen over het gebruik en toepassen van vormen en motieven in de toegepaste kunst. Ook nu weer toonde Le Comte zijn artistieke begaafdheid: hij won de hoofdprijs met het ontwerp voor een zilveren bokaal.

*Adolf le Comte in
1864, 14 jaar oud.
Foto: Nievergeld,
Den Haag.*

Teruggekeerd in Nederland rondde Adolf zijn studie af: in juni 1872 kreeg hij zijn MO-akte tekenen uitgereikt. Vervolgens vertrok hij naar Parijs, waar hij in de leer ging bij decorateur Charles Polisch en zich bekwaamde in plafond- en wandschilderingen. Vele avonden bracht hij door met het levend naar model schilderen in de *Ecole de Dessin*, een soort openbare kunstacademie. Datzelfde gebeurde ook wel op zondagochtenden in het atelier van Charles Suisse, waar hij de eerste prijs op een tekenconкурс won.

Het Parijse kunstenaarsleven leerde hij kennen door zijn vriendschap met de daar werkzame Nederlandse beeldhouwers, de broers Ferdinand en Rudolf Leenhoff.

Het docentschap aan de Polytechnische School

Het was Gugel die Le Comte terughaalde naar Nederland en hem van een carrière als zelfstandig gevestigd decoratieschilder weerhield. Maar, zoals eerder opgemerkt, had vooral zijn vader grote invloed op zijn beroepskeuze. De betrekkingen aan de Polytechnische School en de Haagse kunstacademie had Le Comte in ieder geval aan Gugel te danken. Het ontbrak diens afdeling Schone Bouwkunst aan intensieve 'lessen in het ornament' voor leerlingen die de MO-tekenakte wilden behalen. Die voltooiden hun studie vaak in het buitenland. Gugel zelf kon slechts gedeeltelijk in die leemte voorzien en Le Comte leek hem een uitstekende kracht. Diens artistieke gave was hem al

opgevallen toen Le Comte nog ornamentleer bij hem volgde. De wijze waarop Le Comte zich later kweet van Gugels opdracht voor een graffitto decoratie was reden genoeg om hem bij het bestuur voor te dragen als zijn assistent. "... zijn uitstekende voorbereiding, zijn ijver en zeldzaam talent maken hem bijzonder berekend voor de hem toegedachte taak."⁵

Gedurende de eerste jaren van zijn docentschap legde Le Comte een reeks werkbezoeken af aan polytechnische scholen en nijverheidstentoonstellingen in Frankfurt, München, Brussel en Parijs. Zodoende raakte hij op de hoogte van de internationale toestand en ontwikkeling op het gebied van decoratieve kunst. Om het belang van Le Comtes rol in het decoratieve onderwijs te begrijpen, moet iets gezegd worden over de internationale opvattingen over kunstnijverheid in die periode. In het midden van de negentiende eeuw bestond in veel West-Europese landen kritiek op de eigentijdse productie. Veel kunstkenneren verweten producenten en consumenten een slechte smaak te hebben en zagen in de toenemende fabrieksmatige productie de oorzaak. Die kritiek uitte zich het eerst in Engeland naar aanleiding van de in 1851 gehouden Wereldtentoonstelling in het Chrystal Palace te Londen, waar de Britse kunstnijverheidsinzendingen schril afstaken tegen de niet-Europese. De opvat-

Tegeltableau van Adolf le Comte met allegorische voorstelling van de stoomkracht, in station Delft, 1884.

ting ontstond dat er eenheid in materiaalgebruik, constructie, functie, vorm, decoratie en stijl moest zijn. Om smaak en kunstzin te ontwikkelen meende men dat het tekenonderwijs verbeterd en bevorderd moest worden. Het tekenonderwijs onderging een grondige hervorming. Er kwamen kunstnijverheidsscholen waaraan musea en werkplaatsen werden gekoppeld.

In Nederland kwam de discussie op gang in de jaren zestig. De situatie hier was net iets anders, omdat de industrialisatie nog op gang moest komen. Aanvankelijk maakte men zich dan ook meer druk om de economische achterstand in te halen dan om de artistieke kloof te dichten tussen handwerk en fabrieksmatige productie. Net als elders in Europa vormden ook in ons land de nijverheidstentoonstellingen indicaties van het artistieke peil. Ook hier luidde dezelfde kritiek en werd het tekenonderwijs verbeterd.

In dit verband is het opmerkelijk dat Le Comte geen werkbezoeken heeft afgelegd in het toonaangevende Engeland. Een reden daarvoor is niet gevonden.

Le Comtes opvattingen over kunstnijverheid

Als graadmeter van de Nederlandse toestand van (kunst)nijverheid gold de grote (overzichts) *Tentoonstelling van Kunst toegepast op Nijverheid*, gehouden te Amsterdam in 1877.⁶ Adolf le Comte uitte scherpe kritiek op menige inzending.⁷ Hij hekelde de smaak van consument en producent, en vond dat Nederland achterbleef in smaak, kunstgevoel en vaardigheid in uitvoering. Maar hij deed ook suggesties ter verbetering, zoals het gepast omgaan met materialen en stijlen, het organiseren van kunstnijverheidstentoonstellingen met daaraan verbonden prijzen, het tekenen naar authentieke driedimensionale voorwerpen en het samenstellen van studiecollecties bestaande uit originele, kunstambachtelijke objecten uit verschillende stijlperiodes. Deze aanbevelingen zijn terug te vinden in zijn lesmethode en ontwerpen voor met name ceramiek. Zo is Le Comte de grondlegger van de didactische kunstverzameling aan de Polytechnische School die bekend staat onder de naam Sluysermancollectie.⁸

Zijn constructieve kritiek trok de aandacht en leidde tot een lezingencyclus die hem door heel Nederland voerde.⁹

In 1878 werd het vak *oefeningen in het ornament* verzelfstandigd tot de afdeling Decoratieve Kunst aan de Polytechnische School. Het was vanzelfsprekend dat Le Comte werd benoemd tot leraar, welke functie hij zou bekleeden tot 1894. Het nieuwe leraarschap gaf zoveel verplichtingen, dat hij zijn betrekking bij de Haagse kunstacademie opzegde.

Le Comtes kwaliteiten als leraar vielen spoedig op door onder meer inzendingen van zijn leerlingen aan door de *Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst* georganiseerde tentoonstellingen. De collectieve inzendingen toonden volgens *De Opmerker* aan dat het kunstonderwijs in Delft "aan bewaarde handen is toevertrouwd" en dat aan de "zeer fraaie tekeningen en ontwerpen is te zien dat de heer Le Comte de kunst verstaat, het eigenaar-

dig talent van ieder zijner leerlingen te ontwikkelen. De rijke verscheidenheid zal zeker op iederen beschouwer een hoogst aangename indruk maken."¹⁰ De afdeling Decoratieve Kunst leverde vele bouwmeesters, decorateurs, tekenaars en kunstindustriëlen af.

Het einde van de loopbaan aan de Polytechnische School

Ondanks dat Le Comte op bezielende wijze les gaf, had hij onvrede met de gang van zaken aan de Polytechnische School ten aanzien van de status van zijn afdeling. Het kunstonderwijs vond hij er stiefmoederlijk behandeld. Er hoefde geen examen in afgelegd te worden. Zijn onderwijsopvattingen kon hij tot zijn spijt niet ten volle realiseren. Een studiecollectie kwam moeizaam van de grond; het natekenen van originele objecten in plaats van afgietsels verliep ook niet optimaal en er was geen mogelijkheid om studenten praktijkervaring te laten opdoen in werkplaatsen. Van meet af aan vocht Le Comte voor gelijkstelling van zijn vak aan de technische vakken. De kwestie bereikte haar dieptepunt in 1894 toen Le Comtes voordracht tot hoogleeraar ministerieel werd afgewezen.¹¹ Rang en salariëring bleven lager ingeschaald en zijn vak bleef ondergeschikt aan de technische wetenschappen.¹² De 44-jarige Le Comte nam, moegestreden, ontslag. "De gewichtige stap, dien ik na een zwaren strijd gemeend heb te moeten doen, heeft veel van mijn krachten gevergd", zei hij in zijn afscheidsrede.¹³

Volgens Le Comtes dochter en zoon zat de beweegreden dieper. Met boze vinger wezen zij naar mecenas Gugel en verweten hem *willens en wetens* hun vader tegengewerkt te hebben. Gugel zou jaloers zijn op Le Comtes verdiensten als docent, op diens artistieke adviseurschappen en op diens aanzien in het Delftse culturele leven. Maar wat Gugel vooral dwars zou hebben gezeten, was de eervolle opdracht van de rijke industrieel Lambert van Meerten aan Le Comte voor de bouw van het opmerkelijke Huis Oud-Holland (het latere Huis Lambert van Meerten). Gugel werd zelfs beschuldigd van vals gekuip door Le Comtes echtgenote voor te houden dat hij aan verbetering van diens positie werkte, terwijl in feite het tegendeel plaatsvond. Toen Adolf le Comte daar lucht van kreeg, wilde hij met de Polytechnische School en Gugel niets meer te maken hebben. Of hier sprake is van een daadwerkelijk drama of van een kleinburgerlijke complottheorie is niet meer van belang, maar toch is onduidelijk waarom Gugel niet aanwezig was bij het afscheid van Le Comte.

De jaren tachtig en negentig

Aan het treurige afscheid van de Polytechnische School ging een langdurige periode van huiselijk geluk vooraf. In 1880 had Adolf zich verloofd met Anna Cornelia Carventus, een nicht van Vincent van Gogh. Zij hadden elkaar leren kennen op een 'jongelui's diner' bij de directeur van de school, J. Boscha. Anna Carventus was pianolerares en gaf regelmatig uitvoeringen in Delft, Den Haag en Rotterdam. Hun huwelijk, op 14 juli 1884, werd gevierd

Adolf le Comte temidden van een aantal leerlingen in de Rotterdamse Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, ca. 1905.

ten huize van zijn zwager, de bekende schilder uit de Haagse School, Anton Mauve¹⁴ te Den Haag, en opgeluisterd door de aanwezigheid van musici en bekende Haagse-Schoolschilders. Het echtpaar vestigde zich in Delft aan de Phoenixstraat 46 ter hoogte van het Sint Agathaplein. Adolf woonde daarvoor op kamers op de Camaretten.

De tijd die nu aanbrak staat omschreven als *mooi en gelukkig*, vanwege de geboorte van hun kinderen Adolf (1882) en Charlotte (1886) en het feit dat zij aanzien genoten in het sociaal-culturele Delftse leven. Het echtpaar was lid van het kunstzinnig genootschap *Musis*, dat op winteravonden voor de plaatselijke notabelen bijeenkomsten organiseerde en zich bezighield met muziek, tableaux vivants, discussies over kunst en het bewonderen van elkaars kunstverzamelingen. Vooral Van Meerten en Le Comte waren daartoe de initiatiefnemers en stimulators.¹⁵

In diezelfde periode was Le Comte in artistieke zin ook zeer actief in het bedrijfsleven. Hij werkte voor zowel De Porceleyne Fles als voor het glasatelier 't Prinsenhof, beter bekend staande als atelier Schouten.

Aardewerkfabriek De Porceleyne Fles

Sedert 1877 was Le Comte als artistiek adviseur verbonden aan De Porceleyne Fles en blies samen met de nieuwe eigenaar Joost Thoofst nieuw leven

in deze enig overgebleven Delftse plateelbakkerij. Hij ontwierp er sier- en gebruiks aardewerk, tegeltableaus en bouwceramiek. Le Comte had Thooft ontmoet op de grote Kunstnijverheidstentoonstelling te Amsterdam in 1877, waar beiden op hadden ingezonden: Le Comte een gedecoreerde fries¹⁶ en Thooft zijn eerste producten van Delfts blauw aardewerk. Le Comte had daar in zijn brochure aanmerkingen over gemaakt en kort daarop volgde Thooft avondlessen bij Le Comte. Daar ook Le Comte belangstelling had voor Delfts aardewerk, viel het Thooft niet moeilijk hem te winnen voor zijn onderneming. Hun gemeenschappelijke belangstelling leidde bovendien tot een hechte vriendschap.

De Porceleyne Fles heeft "altijd de eerste plaats in Le Comte's hart gehouden", memoreerde zijn dochter. Hij ontwierp aanvankelijk nieuwe vormen en decoraties voor blauw Delfts aardewerk. Later kwam hij met geheel nieuwe technieken, vormen en decoraties zoals het Berbas-aardewerk (1891), het Reflet-métallique (1891), het Jacoba aardewerk (1897) en het zo belangrijke sectiel (bouw)aardewerk (1900). Tot 1915 was hij aan de fabriek verbonden, om vervolgens nog enkele jaren als commissaris op te treden.

Glasatelier 't Prinsenhof

Van 1891 tot circa 1903 was Le Comte eveneens artistiek adviseur en belangrijk ontwerper van het in 1891 door Jan Schouten (1852-1937) opgerichte atelier voor gebrandschilderd glas 't Prinsenhof. De 'eeuwige' student Schouten (door Le Comte ooit omschreven als "een vrolijk a.s. ingenieur met veel geld, een warm hart en weinig lust tot het uitoefenen van zijn beroep."), vroeg, nadat hij eindelijk afgestudeerd was als civiel- en bouwkundig ingenieur in 1884, aan Le Comte wat hij met zijn opleiding zou gaan doen, waarop zijn vroegere leermeester het glasbranden aanraadde. Le Comte was bereid hem met raad en daad bij te staan. Het atelier leverde eigentijdse ontwerpen voor protestantse kerken, openbare gebouwen als stations, banken, villa's e.d in binnen- en buitenland.¹⁷ Le Comte specialiseerde zich in ontwerpen voor met name protestantse kerkraden, waarvan de Grote Kerk van Dordrecht de grootste opdracht was. Hijzelf beschouwde als meest eervolle opdracht de ramen van het Vredespaleis (1913) in Den Haag.

Voor zijn werkzaamheden wenste Le Comte geen enkele financiële vergoeding. Hij wilde ook niet gebonden zijn aan een contract. Over het waarom is niet duidelijk, maar wellicht zaten er belastingtechnische redenen achter. Schouten vergoedde hem in natura, dat wil zeggen in de vorm van kunstvoorwerpen: Le Comtes woonhuis zou er 'vol' mee hebben gestaan.

Le Comte was ervan overtuigd dat "atelierchtig ploeteren" in werkplaatsen tot betere artistieke resultaten leidden, dan "dat geleeraar" in klassikaal verband. Als geen ander was hij op de hoogte van de productiemethoden in ateliers. Als voordeel zag hij de samenwerking tussen ontwerper en ambachtsman in het scheppen van een hoogwaardig kunstambachtelijk product als ideaal.¹⁸

Le Comte had eigen opvattingen over decoratieve toepassingen. Hij zocht naar eenheid van materiaal, functie, vorm en decoratie welke laatste hij doorgaans een Hollands karakter gaf. Zijn inspiratiebron was de Hollandse Renaissance, die in zijn ogen de meest zuivere kunststijl was. Hij borduurde erop voort en gaf het een eigentijds 'gezicht' door nog meer nadruk te leggen op motieven ontleend aan de Hollandse natuur en cultuur. De iconografie van veel decoratieve ontwerpen heeft veelvuldig betrekking op de cyclus der jaargetijden en met name de lente, symbool staande voor jeugd en opbloei (van de nieuwe kunstnijverheid). Met dit laatste sloot hij aan op de decoratieve variant van de internationaal opkomende *nieuwe kunst* met sierlijke lijnvoering, voorkeur voor jonge vrouwen en kinderen (meestal personificaties), bloeiende vegetatie en helder kleurgebruik.

De periode 1894-1908

Zijn artistieke betrokkenheid bij De Porceleyne Fles en bij glasatelier 't Prinsenhof kreeg na zijn ontslag bij de Polytechnische School meer armslag. In beide ondernemingen had Le Comte min of meer de vrije hand om ideeën uit te werken.

Er was nu ook meer tijd om zich te wijden aan zijn diepste hartstocht: schilderen en aquarelleren. Het kunstschilderen lag hem al van jongs af aan na

*Adolf le Comte voor zijn
schildersezel, ca. 1900.*

aan het hart en zo gauw als de tijd het toeliet, hield hij zich ermee bezig. In een brief van 10 mei 1880 schreef hij zijn vader: "Ik ga nu aan mijn deuromlijstingen in aardenwerk werken voor het ministerie van Justitie en dan schilderen, schilderen, schilderen, ik brand van verlangen." Zijn vroegste werken in olieverf betreffen geschilderde portretten van zijn ouders, familieleden en anderen. Later legde hij zich toe op Hollandse (water)landschappen. Sedert het begin van de jaren zeventig was hij werkend lid van de Haagse Pulchri Studio. Daar kwam hij in contact met onder meer Jozef Israëls (1824-1911), Willem Maris (1844-1910), Hendrik Willem Mesdag (1831-1915) en Bernard Blommers (1845-1914). Naast een goede relatie met Israëls onderhield hij een uitstekende vriendschap met zijn latere zwager Anton Mauve (1838-1888), die "dat leraarsbaantje aan de P.S. eigenlijk verloren tijd" vond.¹⁹ Le Comte bracht in de jaren tachtig zijn zomervakanties door bij Mauve, die toen in Laren verbleef. Uit bewaard gebleven brieven blijkt dat hij Le Comte graag om zich heen had, lange gesprekken met hem wilde voeren en met hem wilde wandelen door het Gooi.

"Laren nabij Hilversum

Amice!

Ik moet je even mededeelen mij vast in voorbaat te verheugen over je komst na de 28ste. Schrijf mij echter wat voor je plan hebt want!! 1.2.3.4. Ik moet dan zien logies voor je te krijgen en de 4 Juli kan ik hier niet langer zijn van wege de kermis die 4 dagen duurt en dan is het in de herberg waar ik logeer een herrie en dans en drankboel dat ik dan moet zien waar ik blijf. Mogelijk dat ik dan weer naar huis zou gaan dat weet ik echter niet. Komt gij echter de 28 of 29sten dan hebt gij nog 5 of 6 dagen dat wij te zamen hier zijn (doch al was het maar 1 dag dat je hier was, het is de moeite waard, voor jou 100.000 schilderijen. 't is luilekkerland. Ik heb nooit zoo bijgewoond prachtige binnenhuizen met de liefste menschen die je allemaal kan uitschrijven op je gemak. Ze vragen er zelf om, heel wat anders als Katwijk. 't is eenig, ik kan er niet te veel van zeggen. Gij ziet, ge moet komen.

Het speet mij erg Leenhof niet gesproken te hebben. ik heb zooveel sympathie voor zijn werk.

Hoe gaat het jelui wel en hoe gaat het Eetje. Ik zit hier zoo verdiept in al het mooye, dat ik mij nog wel eens herinneren moet een huis en vriend te hebben. Mijn ideaal is om hier het andere jaar iets te huren en met vrouw en kroost een maand of 6 hier te zijn. enfin wij zullen zien.

Dat Rotterdam je niet medevalt is het gewoon verschijnsel van elke schilder als je je schilderij op een expositie ziet doch het zal wel goed wezen. Nu beste vent pols je vrouw en maak maar dat je gaauw schrijft wanneer je komt.

het beste, je toegemeend door Anton M."

Le Comte schreef lovende recensies over Mauve's inzendingen op de *Ten-*

toonstelling van Teekeningen door de gewone- en ereleden van de Hollandse Teeken-Maatschappij (HTM).²⁰ Op zijn beurt bemiddelde Mauve in de verkoop van Le Comtes schilderwerk aan kunsthandelaren.²¹

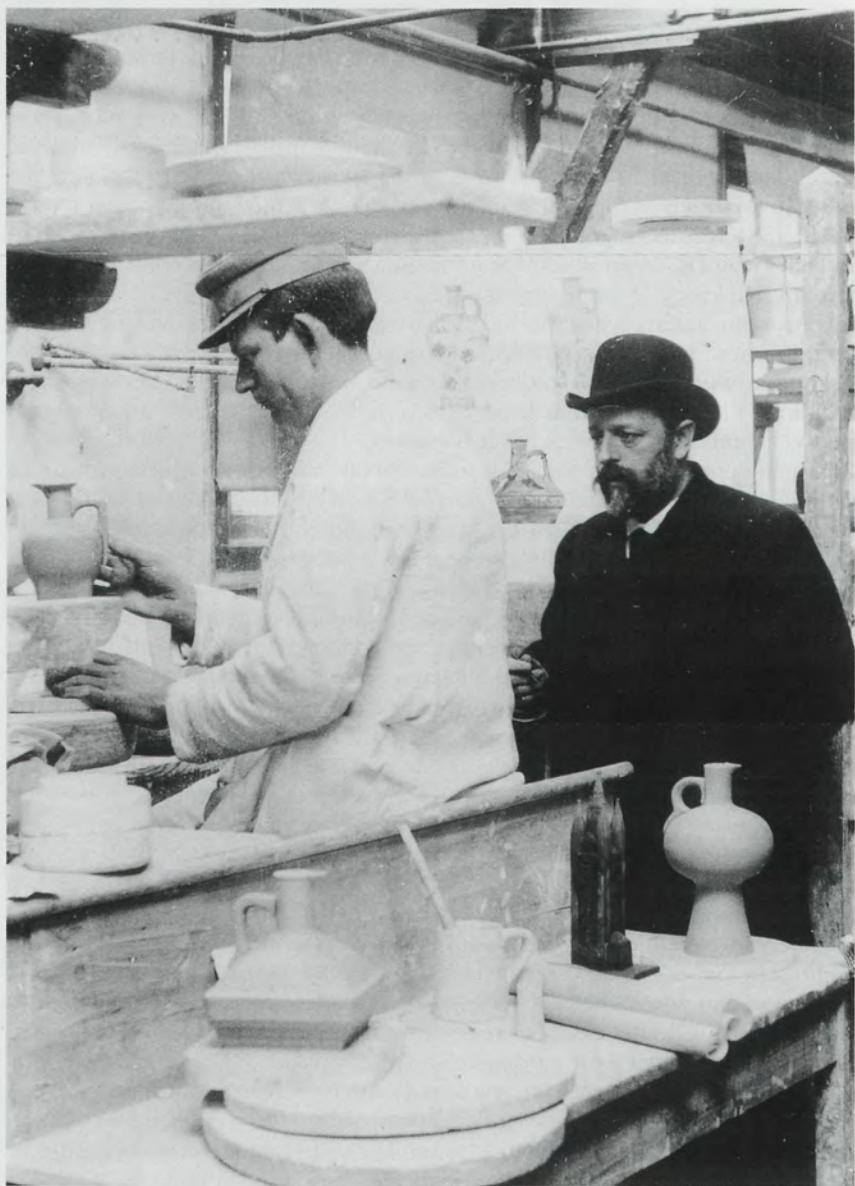
De schilders van de Haagse School oogstten toentertijd juist veel succes met hun impressionistische Hollandse (water)landschappen. Le Comte werkte in dezelfde stijl, maar hoewel zijn buitenimpressies niet het niveau van een Maris, Mauve, Israëls of Mesdag bereikte mag zijn werk niet onderschat worden.²² Vanaf 1881 werden regelmatig tentoonstellingen van zijn werk georganiseerd in Den Haag (HTM en Pulchri Studio), Amsterdam (Arti et Amicitiae) en Rotterdam. Hij kreeg lovende kritieken en zekere bekendheid als kunstschilder, tekenaar en aquarellist van Hollandse waterlandschappen, havengezichten en portretten. Een op de in 1889 te Parijs gehouden Wereldtentoonstelling ingezonden werk (groep schilderkunst) werd bekroond met een eervolle vermelding.²³ Het moet dan ook zeer teleurstellend zijn geweest dat de verkopen ver beneden de verwachting bleven.²⁴

Zijn schildersatelier bevond zich aanvankelijk nabij de Oostpoort, maar Le Comte liet een nieuw atelier bouwen in de achtertuin van zijn woonhuis aan de Phoenixstraat met uitzicht op het Prinsenhofcomplex en de toren van de Oude Kerk, die in zijn aquarellen terug te vinden zijn.

Het vertrek bij de Polytechnische School betekende een flinke financiële aderslating en van de schilderspenseel en de Porceleyne Fles alleen kon Le Comte niet leven. Er brak een moeilijke tijd aan, temeer daar zijn zoon in Leiden de dure studie medicijnen wilde studeren.

Geldzorgen dwongen hem zijn oude stiel weer op te nemen. In 1902 nam hij de betrekking aan van hoogleraar decoratieve kunst aan de nieuw opgerichte afdeling Decorateurs en Kunstnijverheid aan de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam. Met betrekking tot deze instelling is een manuscript bewaard gebleven, waarin Le Comte zijn al die jaren ongewijzigde visie op de onderwijsstructuur met vernieuwingen en uitbreidingen van de kunstacademie weergeeft. Hij richtte één van de studiezalen in zeventiende-eeuwse stijl in en vergaarde evenals aan de Polytechnische School, een verzameling kunstvoorwerpen ten behoeve van het onderwijs aan zijn studenten.

In 1903 verhuisde het gezin naar de Schiekade 75 te Rotterdam, maar omdat zijn echtgenote niet kon aarden in deze havenstad, vertrokken zij in 1907 naar Den Haag, Frederik Hendriklaan 44. In 1908 nam hij ontslag vanwege zijn benoeming tot (eerste) directeur van het mede door hem ontworpen Rijksmuseum Huis Lambert van Meerten in Delft. Tien jaar lang beijverde Le Comte zich om, ondanks geringe financiële armslag, een collectie kunst- en kunstnijverheidsobjecten bijeen te brengen in de geest van zijn vriend Lambert van Meerten. Hij trachtte daarbij de collectie Sluyterman daarvan deel te laten uitmaken, omdat hij de studenten van de Polytechnische School als de belangrijkste doelgroep van 'zijn' museum zag. Maar weer zag hij zijn wens niet vervuld. Het speciaal voor zijn kunstcollectie gebouwde huis aan de

Adolf le Comte, artistiek adviseur van De Porceleyne Fles, ziet toe bij een medewerker van de fabriek, ca. 1895.

Oude Delft moest, inclusief de kunstverzameling, na Van Meertens faillissement in 1902 worden geveild. Zijn vrienden riepen daarop met succes een stichting voor behoud van het woonhuis in het leven en droegen het - naar wens van de inmiddels overleden Van Meerten - over aan het Rijk op voorwaarde dat er een museum van kunst en kunstnijverheid van werd gemaakt. Van deze roerige tijd zijn de herinneringen van Adolfs dochter Charlotte het indringendst.²⁵ Zij schrijft over de hechte band met haar vader, zijn teleurstellingen inzake het museum, de vaak langdurige discussies over filosofie en antroposofie, en de samenhang van kunst, wetenschap en geloof. Le Comte las graag in de wijsgerige werken van Plato en Spinoza en was geïnteresseerd in reïncarnatie. Maar wat hem vooral aansprak was de natuurlijke wijsheid en levenswijze van de gewone ambachtsman.

Andere nevenactiviteiten

Naast aardewerk en gebrandschilderd glas ontwierp hij op kleine schaal meubelen. Zijn inzending van een aantal meubelontwerpen naar een door de *Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst* in 1882 te Amsterdam georganiseerde tentoonstelling worden *zeer verdienstelijk* genoemd.²⁶ In 1889 ontwierp hij samen met Schouten een salonameublement ter gelegenheid van Gugels 25-jarig jubileum aan de Polytechnische School. Hij verzorgde de inrichting van onder meer etalages en tentoonstellingsstands van De Porcelayne Fles en van feesttenten bij studentenlustra.²⁷ Ook ontwierp deze alleskunner kostuums bij studentenmaskerades. Tezamen met J.L. Schouten (technische constructie) ontwierp hij het in 1893 gebouwde Huis Lambert van Meerten en een aantal gebrandschilderde ramen. Curieus is zijn plafondontwerp voor een nieuwe treincoupé Eerste Klasse in 1886.²⁸

Le Comte was één van de oprichters van de Delftse kunstvereniging *Comité van St. Lucas* (1902), die in de Korenbeurs kleine tentoonstellingen van het werk van eigentijdse kunstenaars organiseerde.

Le Comte had zich ook op het politieke vlak begeven. Enkele jaren, tot midden 1902, was hij gemeenteraadslid in Delft en kreeg onder meer te maken met de tot veel commotie leidende plannen tot demping van een aantal grachten.²⁹

Hij was lid van de *Maatschappij tot Bevordering van Nijverheid* en de *Maatschappij tot Bevordering van de Bouwkunst*. Van het orgaan van laatstgenoemde instelling, het *Bouwkundig Weekblad*, was hij redactielid, als opvolger van Gugel.³⁰ In 1882 verzocht het college van kerkvoogden van de Nieuwe Kerk te Delft hem de leiding op zich te nemen van de restauratie van het kerkinterieur, inclusief het schilder- en verguldwerk van betimmering en ornamenten.³¹ Later was hij actief als lid van een commissie die zorg droeg voor het behoud van Delftse monumenten en schreef artikeltjes in de *Delftsche Courant*. In 1898 stelde hij samen met A.F. Gips, L. Couvée, J.H.W. Leliman en J.H. Tonnaer een lijst op van 331 te behouden Delftse panden.³² In 1913 werd hij

lid van de restauratiecommissie van de in dat jaar gestichte vereniging Hofwijk, de buitenplaats van Constantijn Huygens (1596-1687) te Voorburg.³³

In Delft is nog een aantal gebouwen aanwezig dat werk van Le Comte vertegenwoordigt. De fries van Sociëteit Phoenix aan de Phoenixstraat uit 1878 is er één van. De gevelversiering is in graffittotechniek uitgevoerd en bestaat uit guirlandes en putti in Italiaanse renaissance stijl. Op de Markt is op de gevel van het winkelpand Reynders een fries aangebracht met de voorstelling van het pottenbakkersvak, uitgeoefend door kinderen in zeventiende-eeuwse dracht in blauwe schildering. Van links naar rechts is het bereiden van aarde, de vervaardiging van vazen en dergelijke, de schildering en uiteindelijk het bakken verbeeld.

In het Kalverbos staat ter nagedachtenis aan professor A. Huet een halfronde zandstenen bank met de jaartallen 1839-1899 en het medaillonportret van deze geleerde. De bank is een ontwerp van Le Comte; het in de rugleuning geplaatste gebeeldhouwde portret is ontworpen door leraar-beeldhouwer Jan Odé.³⁴

Ook het hekwerk rondom de tuin van het voormalige Meisjeshuis (hoek Boterbrug/Oude Delft) is ontworpen door Le Comte.

Waardering

Als docent had Le Comte de gave om kort en kernachtig, en vaak met milde ironie zijn mening en oordeel uit te spreken. Zijn kritische brochure op de *Tentoonstelling van Kunst toegepast op Nijverheid* van 1877 geeft daar veel voorbeelden van. Ook ten aanzien van zijn leerlingen had hij die houding met als doel hen te motiveren en hun zelfkritiek te leren.³⁵ Hij was geliefd en doceerde zijn vak op meer dan inspirerende wijze. Zijn vak was zijn alles. Groot was zijn inbreng in de artistieke verheffing van de afdeling Decoratieve Kunst, ondanks de tegenwerking. Le Comte kan worden beschouwd als de stuwende kracht in een overgangstijd waarin werd gezocht naar nieuwe wegen op kunstgebied. "In een tijd, dat de versierende kunst bij ons te lande op een laag punt stond [...] wist deze jonge kunstenaar de liefde voor zijn vak bij zijn leerlingen aan te wakkeren en door zijn invloed de verdeelde Nederlandsche Kunstnijverheid voor een groot deel wederom in goede banen te leiden." [...] "en wanneer hij het potlood nam om aan zijn woorden duidelijkheid bij te zetten dan wisten [de studenten] niet wat meer te waardeeren, het vlotte van zijn schetsen, of de raakheid van zijn opmerkingen, die bij alle pittigheid nimmer kwetsend of ontmoedigend maar daarentegen opbouwend en aansporend waren". Aldus zijn opvolgster als directeur van Huis Lambert van Meerten, Ida Peelen, in een terugblik na Le Comte's overlijden.³⁶

Onderscheidingen

Het oeuvre van Le Comte is vele malen bekroond op belangrijke nationale

en internationale tentoonstellingen. Een gouden medaille won hij op de wereldtentoonstelling in Parijs in 1900. Maar ook als persoon vielen hem diverse onderscheidingen te beurt. Vanwege zijn deskundigheid werd hij regelmatig gevraagd zitting te nemen in tentoonstellingscommissies en -(prijsvraag)jury's en/of werd zijn advies ingewonnen. In 1891 werd hij erelid van de Haagse afdeling van *Arti et Industriae*. In 1900 ontving hij naast een gouden medaille voor zijn ceramiekinzending een bronzen medaille voor zijn schilderwerk op de Wereldtentoonstelling te Parijs. Bovendien kende de Franse president hem het onderscheidingsteken ofwel de versierselen van Officier de l'Instruction Publique toe. Zijn grote aandeel in de Delftse bijdrage (De Porcelayne Fles en het atelier Schouten) aan die tentoonstelling leverde hem het ridderschap in de Orde van Oranje Nassau, het erelidmaatschap van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst (waarvan hij sedert 1884 lid was) en die van de Brusselse Société des Aquarellistes.³⁷ In 1902 kreeg hij het Diplome d'Honneur op de in Turijn gehouden Kunstnijverheidstentoonstelling en in 1904 werd zijn inzending op de afdeling kunsthandwerk bekroond met een gouden medaille voor zijn inzending op de ceramiek- en glaskunsttentoonstelling te Saint Louis in de Verenigde Staten. Bovendien ontving hij een diploma met gouden medaille 'voor de zorg aan de installatie besteed', waarmee de inrichting bedoeld wordt.³⁸ De lange lijst van nevenactiviteiten kan afgesloten worden met het sedert 1915 voorzitten van het Gijsberti Hodenpijlfonds, dat gelden beschikbaar stelde voor de restauratie van Delftse monumentale panden.

Op 3 januari 1921, 70 jaar oud, overleed Adolf le Comte onverwacht aan een hartverlamming. In alle eenvoud vond zijn crematie plaats op Westerveld te Velsen.

Geraadpleegde bronnen en literatuur

De auteur is veel dank verschuldigd aan de familie Van Dunné, die toestemming verleende voor publicatie van gegevens uit het familiearchief Van Dunné.

De belangrijkste bron vormden de memoires van Adolfs vader (F.C. le Comte, *Souvenirs de famille laissés à ceux des miens qui seront désireux de savoir quelque chose de notre origine* (Epe 19 februari 1886 en een aanvulling uit 1889), aangevuld met die van zijn broer Leopold (*Kort vervolg op de Souvenirs*, Den Haag 1922) en dochter Charlotte (Ch. van Dunné-le Comte, *Vervolg op de mémoires geschreven door mijn grootvader dr F.C. le Comte*, Rotterdam 1925 e.v.). Ook de correspondentie van Le Comte met zijn vader, dochter Charlotte en zwager Anton Mauve leverde veel bruikbaar materiaal op.

Alle afbeeldingen zijn uit particulier bezit.

Comte, A. le. 1877. *Binnen- en Buitenlandsche kunst-nijverheid. Beschouwingen in verband met de Tentoonstelling te Amsterdam, 1877.*

- 1891. School of werkplaats. In *Arti et Industriae I*, 's-Gravenhage, pp. 18-19.

- 1894. *Het goede recht der kunst aan de Polytechnische School. Afscheidswoord.* Delft.

- Hilkhuijsen, J.W.L. 1995. Ideaal en werkelijkheid. Het mislukte streven naar een mu-seaal onderkomen van twee kunstcollecties. In *Antiek* 9 (april 1995) en *Antiek* 2 (september 1995)
- Houbolt, Ch. 1922. A. le Comte. In *Kunst en Letteren*, januari.
- Kok, Juriaan. 1894a. Adolf le Comte. In *Bouwkundig Weekblad* 39 (24 november 1894), p. 248-250.
- 1894b. Het afscheid van den heer Le Comte. In *Bouwkundig Weekblad* 40 (3 december 1894).
- Kruyff, J.R. de. 1876. *De Nederlandsche Kunst-Nijverheid in verband met den inter-nationalen wedstrijd bij gelegenheid van de in 1877 te Amsterdam gehouden Ten-toonstelling van Kunst toegepast op Nijverheid*. Amsterdam.
- Leliman, J.H.W. 1906. De afdelingen handteekenen en decoratieve kunst benevens de verzameling kunstnijverheid. In *Gedenkschrift van de Koninklijke Akademie en van de Polytechnische School 1842-1905*, Delft, p. 159-169.
- Scheen, Pieter A. *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950*, 's-Graven-hage 1969.

Artikelen t.g.v. jubileum in 1903:

- Adolf le Comte, Bij gelegenheid van het vijf-en-twintig-jarig jubileum van de herleving der Delftsche Aardewerk-Industrie, door L. (knipsel uit [onbekend], december 1903).
- Adolf le Comte, *De Opmerker* 51 (19 december 1903).
- De Porceleyne Fles te Delft, *NRC*, (20 december 1903).
- Adolf le Comte, 19 December 1903, *Bouwwereld* 51 (23 december 1903).

Necrologieën

- In Memoriam. A. le Comte. *Delftsche Courant* (4 januari 1922).
- In Memoriam. Adolf le Comte, *De Hofstad. Artistiek weekblad voor Nederland* (8 janu-ari 1922)
- In Memoriam. A. le Comte, *De Kunst* (8 januari 1922).

Noten

1. Bij graffitto worden zwarte, grijze en witte kalklagen over elkaar aangebracht, meestal op een gepleisterde gevel. Door delen van deze lagen weg te krabben ontstaat een versiering.
2. Aan de Polytechnische School betrof het lesgeven slechts 8 à 10 uur per week. Het leraarschap ornamentleer aan de Haagse kunstacademie vond in de avond-uren plaats.
3. Le Comte 1894.
4. Brief van Adolf le Comte aan A. Plasschaert, 26 maart 1913. Plasschaert werkte aan de samenstelling van een kunstenaarslexicon en verzamelde persoonlijke gege-vens.
5. Brief van E. Gugel aan L. Cohen Stuart, directeur van de Polytechnische School, geschreven vanuit Wiesbaden, 1874. *ARA archief Min.BiZa 3.12.08.04, inv.nr 17*.
6. De Kruyff 1876. Zie ook *Rapport der Rijks-commissie tot het instellen van een on-derzoek naar den toestand der Nederlandsche Kunst-nijverheid*, 's-Gravenhage 1878.
7. Le Comte 1877.
8. Hilkhuijsen 1995.

9. De lezingen werden georganiseerd door de *Maatschappij tot Bevordering der Nijverheid* voor haar afdelingen in heel Nederland.
10. De tentoonstelling der Mij. tot bevordering der bouwkunst II, *De Opmerker* 35 (2 september 1882).
11. Ook de voordracht van zijn collega's G.J. Morre (leraar burgerlijke bouwkunde) en A. Huet (leraar werktuigbouwkunde) werd afgewezen. Maar kort na het vertrek van Le Comte verwierven zij het professoraat alsnog, in tegenstelling tot zijn opvolger, Th.K.L. Sluyterman en diens collega handtekenen A.F. Gips.
12. Bij zijn aanstelling tot assistent in het ornament in 1874 was het salaris van Le Comte 400,- minder dan van zijn collega's in alle andere vakken. Het bestuur gaf toe dat er sprake was van een vergissing, maar het bleef bij beloften tot verbetering. Overigens gold de lagere salariëring ook voor zijn collega's Eugène LaComblé (boetseren) en Paul Tetar van Elven (handtekenen).
13. Le Comte 1894, p.1.
14. Mauve was gehuwd met Ariëtte Sophia Jeanette Carventus. In het familiearchief Van Dunné bevinden zich enkele door haar, na de dood van Mauve in 1888, geschreven brieven aan haar zus Anna.
15. Tot het illustere gezelschap behoorden onder meer de PS-hoogleraren E. Gugel, B.H. Pekelharing, C. Muysken en J. Bosscha, de fabrikanten L. van Meerden, J.L. Schouten, kunstschilder Paul Tetar van Elven en burgemeester F.M. de Vries van Heijst.
16. Met deze inzending won Le Comte een zilveren medaille.
17. De grootste naam verwiëf Schoutens atelier met restauratieprojecten van kerkramen, waarvan het levensvullende Goudse glazenproject het bekendst is.
18. Le Comte 1891.
19. Mémoires Ch. van Dunné-le Comte, p. 24.
20. Deze tentoonstellingen werden van 1876 tot 1887 gehouden in de Academie van Beeldende Kunsten, Den Haag en van 1888 tot 1905 in Pulchri Studio te Den Haag. Ook Adolf le Comte exposeerde er.
21. Zo kocht ene Richardson dankzij Mauve vier tekeningen voor f 150,-.
22. *Algemeene en Internationale Tentoonstelling van Brussel 1910. Catalogus der Nederlandsche Afdeling*, Amsterdam 1910, Inleiding, p. 31. Le Comte's inzending bestaat uit het olieverfschilderij *Dordrecht* en de aquarel *Mervede*.
23. *Bouwkundig Weekblad* 39 (28 september 1889), p. 233.
24. In enkele Nederlandse musea, waaronder het Haags Gemeentemuseum, Museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam en het Dordrechts Museum, bevindt zich werk van Le Comte. Het Rijksprentenkabinet in Amsterdam beschikt over een groot aantal tekeningen en aquarellen.
25. Op verzoek van haar vader zette Charlotte de optekening van familieherinneringen van haar grootvader voort. Zij beschrijft haar vader als mens, vader, vriend en kunstenaar vanuit een antroposofische visie.
26. De tentoonstelling der Mij. tot bevordering der Bouwkunst II, in: *De Opmerker* 35 (2 september 1882).
27. Ter gelegenheid van het lustrum in 1883 ontwierp hij tezamen met E. Gugel de feesttent. Deze werd tijdens de festiviteiten door brand volledig verwoest. *Bouwkundig Weekblad* 23 (mei 1888) en 28 (14 juli 1888). De plattegrond van het feestgebouw staat vijf jaar later afgedrukt in het *Bouwkundig Weekblad* (8 juli 1893), tezamen met het ontwerp voor het lustrumgebouw in 1893. Le Comte organiseerde voor dit lustrum tevens tableaux vivants, waarvoor hij veel lof oogste (*Delfsche Courant* 7 juli 1888 (onder Stadsnieuws) en *Het Vaderland* 14 juli 1888).

28. *Bouwkundig Weekblad* 34 (29 augustus 1885), p. 212; *Delftsche Courant* 2 juni 1886. Er is niet vermeld wat de aard van de geprezen plafonddecoratie is.
29. *Delftsch Nieuwsblad*, zaterdag 16 juli en 9 augustus 1902. Hierin schrijft de hoofdredacteur onder pseudoniem Delflander in de rubriek *Delf's blaue* het vertrek van le Comte als raadslid niet te betreuren, omdat hij zich te weinig liet horen.
30. *Bouwkundig Weekblad* 4 (26 januari 1895), p. 22.
31. *Bouwkundig Weekblad* 30 (28 juli 1882), p. 351.
32. Het behoud van Oud-Delft, in: *Bouwwereld* 5 (1910). Op initiatief van de verfraaiingsvereniging Delfia begon de Delftse afdeling van de Maatschappij der Bouwkunst in 1889 met de inventarisatie van oude gebouwen. De opstellers waren A. le Comte, A.F. Gips, L. Couvée, J.H.W. Leliman en J.H. Tonnaer.
33. *Verslag over de werkzaamheden en den toestand der vereeniging Hofwijck 1913*, Voorburg 1914. *De Vereeniging Hofwijck 1913-1918*, Voorburg 1918.
34. P.A. van Schuppen, *Onze Prinsenstad*, Delft 1924, p. 297.
35. Le Comte 1894; oud-collega's en leerlingen spraken zich in overeenkomstige woorden uit over Le Comte's onderwijsmethode. [J.H.W. Leliman], Adolf le Comte, in: *De Bouwwereld* 51 (23 december 1903), p. 401-402; Jurriaan Kok, Adolf le Comte, in: *Bouwkundig Weekblad* 39 (24 november 1894), 248-250; K. Sluyterman, *Het Huis van ouds genaamd Portugal te Delft. Openingsrede*, Delft 1917, p. 10.
36. I. P(eelen), *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift LXI*, 1921, pp. 137-138.
37. *Bouwkundig Weekblad* 39 (29 september 1900). Het voorstel tot erelidmaatschap komt van architect J.H.W. Leliman Sr. *Bouwkundig Weekblad* 39 (29 september 1900); *Bouwkundig Weekblad* 32 (10 augustus 1901), p. 298.

Tijd voor Delft

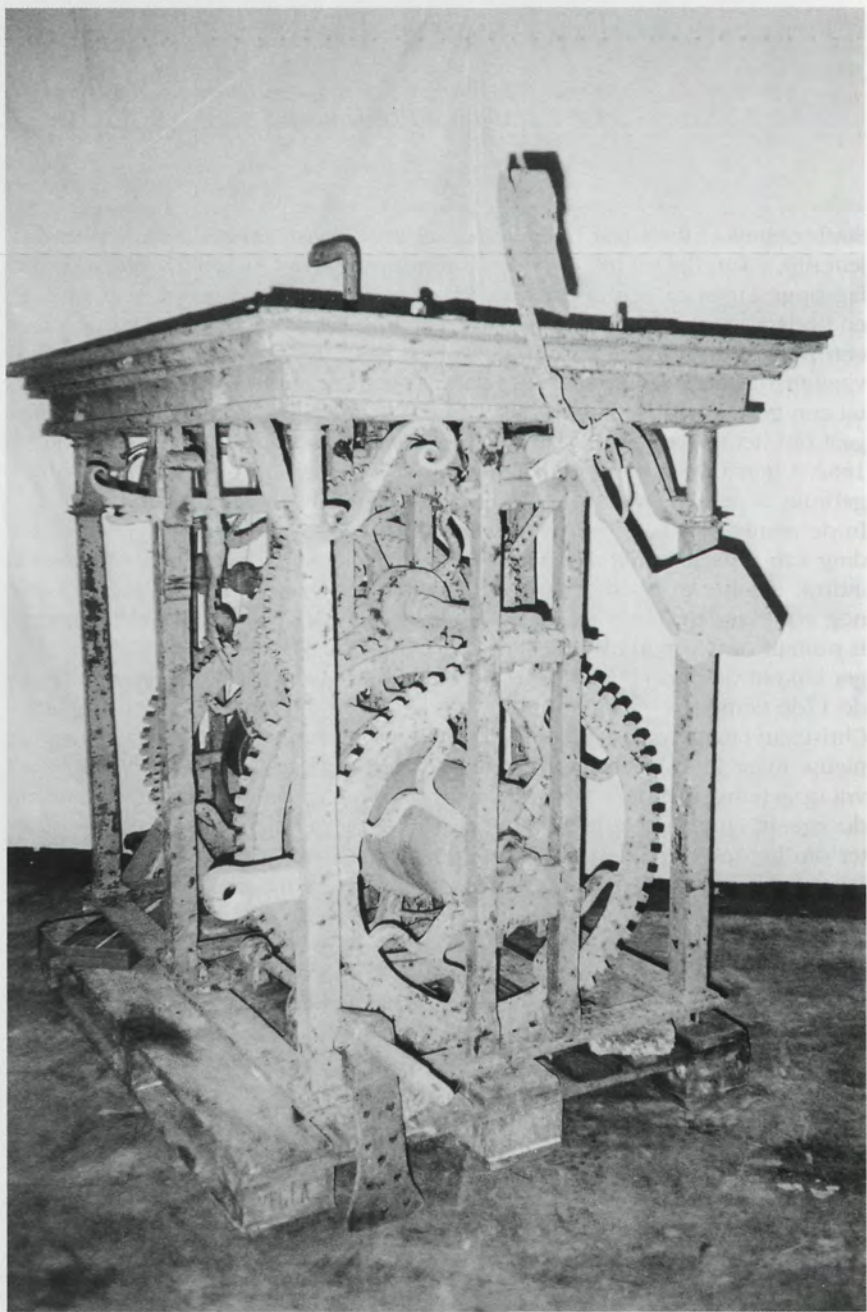
Dr. L.J. Meilink-Hoedemaker

Sinds ongeveer twee jaar buigt een groepje belangstellenden zich – soms ook letterlijk – van tijd tot tijd over een torenuurwerk, dat in gedemonteerde staat lag opgeslagen in een depot van de gemeente Delft. Momenteel is overleg en onderzoek gaande om dit uurwerk een passende bestemming te geven in een publiek toegankelijke ruimte binnen Delft. Dit artikel beschrijft de activiteiten van de werkgroep die er vanuit ging dat het uurwerk afkomstig was uit een gebouw in Delft, een hypothese, die later kon worden bevestigd. Het gaat om het uurwerk uit de toren van het stadhuis dat in de periode 1660 tot 1662 is gemaakt door Coenraet Harmensz Brouckman en dat in 1938 buiten gebruik is gesteld. Na zestig jaar staat het weer in de belangstelling.

In de zomer van 1997 is het uurwerk provisorisch in elkaar gezet onder leiding van de stadsuurwerkmakers Gert en Toine van Loenen. Zij hadden de indruk dat het uurwerk nagenoeg compleet is, met name alle raderen zijn nog voorhanden. Deze raderen verwijzen naar de 17de eeuw. Het uurwerk is primair ontworpen als een slingeruurwerk. De aanwezigheid van een slinger bakent de periode van ontstaan nauwkeuriger af tot de tweede helft van de 17de eeuw.

Christiaan Huygens is de uitvinder van het slingeruurwerk.¹ Het idee was niet nieuw maar in 1657 slaagde hij erin een uurwerk te ontwerpen waarin een vrij opgehangen slinger zijn regelmatige beweging aan het klokmechanisme doorgeeft. Huygens verleende het octrooi voor de slinger aan Salomon Coster om het toe te passen in huisuurwerken en aan Jan van Call, die het toe paste in de uurwerken op de torens en stadspoorten. Diezelfde Van Call verbleef van 1660-1662 met regelmatige tussenpozen in Delft om het uit 1570 daterende uurwerk van het stadhuis in elkaar te zetten in de toren van de Nieuwe Kerk. Dit oude uurwerk van het stadhuis zou met nieuwe klokken van François Hemony uit Amsterdam tot op heden een karakteristiek klankbeeld boven Delft vormen. Van Call werd ter zijde gestaan door Coenraet Harmensz Brouckman, de stadsuurwerkmaker van Delft. Brouckman heeft het uurwerk van het stadhuis in 1660 gedemonteerd en overgebracht naar de toren van de Nieuwe Kerk, waar hij Jan van Call assisteerde bij de inrichting van dit uurwerk met het nieuwe klokkenspel. Hierbij voorzag Van Call dit uurwerk van een slinger. Het staat dus onomstotelijk vast dat de kennis voor slingers in uurwerken in de jaren zestig van de 17de eeuw in Delft voorhanden was.

Nu de leden van de werkgroep dachten te maken te hebben met een 17de-eeuws Delfts slingeruurwerk rees de vraag of er archivalische aanwijzingen zijn voor nieuwe uurwerken in Delft in de tweede helft van de 17de eeuw.

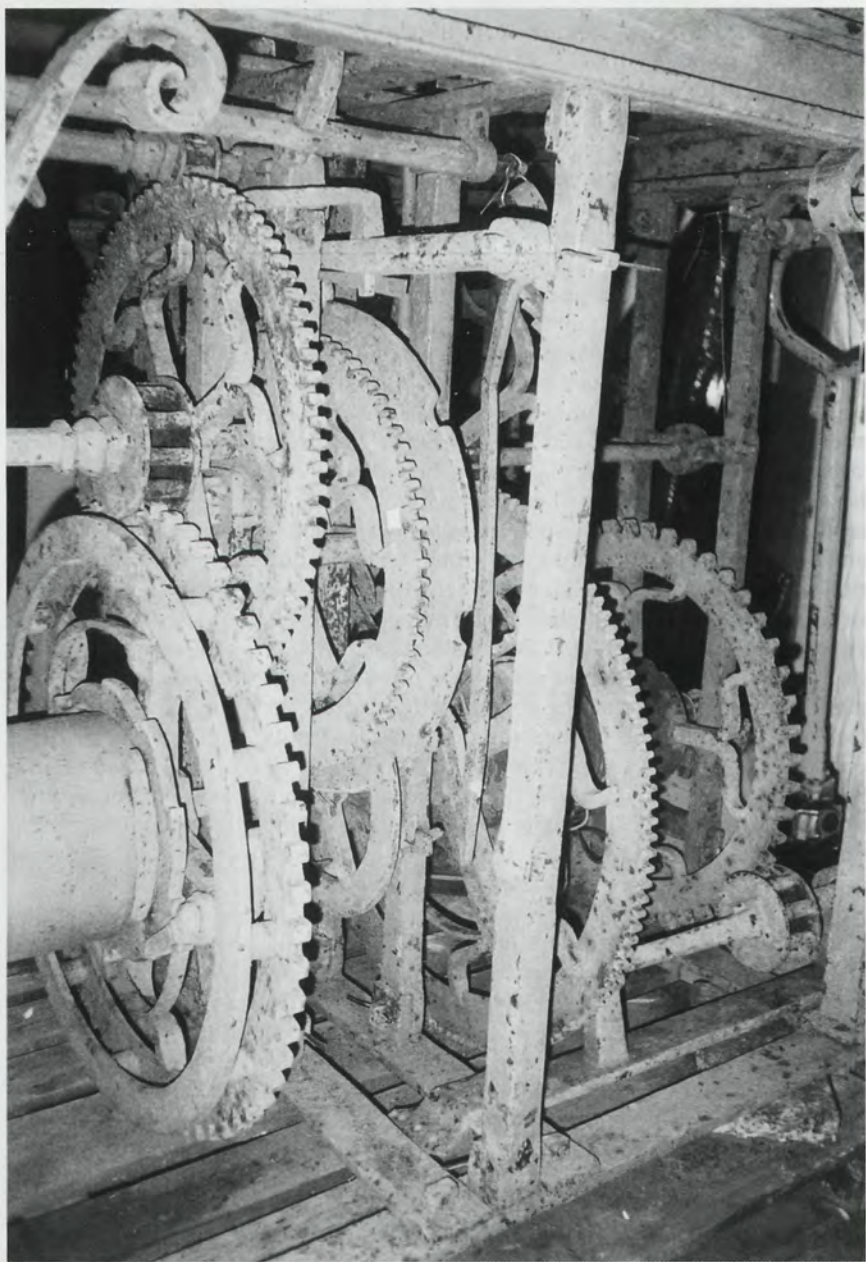

Zoals gezegd leverde Coenraet Harmensz Brouckman in 1662 een nieuw uurwerk voor het stadhuis.² De werkgroep wilde zo veel mogelijk zekerheid hebben dat het gevonden uurwerk daadwerkelijk dat van Brouckman is. Daarvoor is het noodzakelijk de geschiedenis van Brouckmans uurwerk te volgen. Deze geschiedenis bleek erg overzichtelijk. Brouckmans uurwerk heeft onafgebroken in de Stadhuisstoren gestaan en dienst gedaan tot 1938. In het kader van de restauratie van het stadhuis werd op de begroting voor 1938 een stelpost opgenomen voor het wegnemen en opnieuw opstellen van het uurwerk en het aftimmeren van een uurwerkkamer. Maar van opnieuw opstellen is het niet gekomen. De toenmalige stadsuurwerkmaker Klaas Vos richtte zich tot de directeur van Openbare Werken, de heer ir. J. de Booij, met het voorstel een modern elektrisch uurwerk in de toren van het stadhuis te plaatsen. Vos benadrukte hierbij dat het loon voor het dagelijks opwinden van de gewichten zou kunnen worden bespaard en dat een nieuw uurwerk zodoende zichzelf in vijf jaar zou hebben terugverdiend.³ De Booij zond dit voorstel met positief advies door naar het college van Burgemeesters en Wethouders. Het college nam het voorstel over in de vergadering van 26 september 1938.⁴ Het college deed geen uitspraak over de bestemming van het antieke uurwerk. Het onderwerp is niet aan de orde geweest in de vergadering van de Raad. Een andere mogelijke bron is het dagboek van de opzichter bij de torenrestauratie. De opzichter noteerde wel het slopen van de vloer van de uurwerkzolder op 26 september 1938, maar hij vermeldde niets over demontage en afvoeren van het uurwerk, laat staan dat hij iets vermeldde over de bestemming van het uurwerk.⁵

Gelukkig kwam de heer Weve van de dienst Stadsontwikkeling in hernieuwd contact met de heer J.A. de Gans.⁶ Deze oud-medewerker van Bureau Oude Stad was betrokken geweest bij de opslag van oude bouwmaterialen en bouwfragmenten. Ook de heer De Gans vermoedde dat het om het oude uurwerk uit het stadhuis ging, daar andere gebouwen met zo'n uurwerk niet in aanmerking kwamen.⁷

Hoewel er geen archivalisch sluitend bewijs is kan men nu toch wel aannemen dat het onderhavige uurwerk het werkstuk van Brouckman uit 1662 is. De werkgroep is inmiddels uitgebreid en heet nu 'Stuurgroep 17de-eeuws torenuurwerk'. De leden zetten zich in voor het behoud van dit torenuurwerk. Het is in de zomer van 1998 overgebracht naar het depot van het Techniek Museum Delft. Het is daar gedemonteerd, beschreven, weer in elkaar gezet en gefotografeerd. Daarna zijn de eerste stappen gezet om het uurwerk te restaureren met als uiteindelijk doel het in werkende staat te exposeren in het Techniek Museum Delft.

Een torenuurwerk van vergelijkbare omvang is opgesteld in het Nationaal Beiaard Museum te Asten. Het is afkomstig uit Westgraftdijk in Noord-Holland, dateert uit 1654 en werd in tweede instantie voorzien van een slinger.⁸ Intussen is gebleken dat in Zoetermeer eveneens een torenuurwerk met slinger bewaard gebleven is. Het is gedateerd op 1664 en wordt toegeschreven aan

Brouckman uit Leiden. Het is verleidelijk te stellen dat het Delftse torenuurwerk van Brouckman in onze streken het eerste slingeruurwerk is en dat betekent dat het hier gaat om een industrieel archeologisch object van grote betekenis.

Bijlage 1: Coenraet Harmensz Brouckman

De Delftse uurwerkmaker Coenraet Harmensz Brouckman was sinds 1638 belast met het reinigen en smeren van de drie stadsuurwerken van Delft, namelijk het uurwerk op het Stadhuis, dat op de Oude Kerk en dat op het Sint Jorisgasthuis.⁹ In 1639 werd zijn taak uitgebreid met de verzorging van het automatisch klokkenspel op het stadhuis.¹⁰ In 1646 repareerde hij het uurwerk van het stadhuis.¹¹ In 1659 werd hij als klokschilder ingeschreven in het Delftse Sint-Lucasgilde.¹²

Brouckman was niet alleen binnen Delft een gekend vakman, maar ook daarbuiten. In 1655 adviseerde hij de vroedschap van Schiedam over het uurwerk in de Sint-Janstoren.¹³ In 1669 bracht hij in Gouda advies uit over het uurwerk van de Sint-Janskerk.¹⁴ In 1674 was hij in Brielle om een oordeel te geven over reparaties aan het uurwerk en speelwerk in de Catharijnetoren.¹⁵ In Den Haag verzorgde hij tot aan zijn overlijden in 1679 het uurwerk van de Grote Kerk.¹⁶

Brouckman woonde in Delft aan de Oostzijde van de Oude Delft, dicht bij de Oude Kerk in het huis 'De Vergulden Onrust'.¹⁷ Men kan deze naam terugvinden in het bovenlicht van het huidige pand OD 148. Brouckman beschikte aan de Noordzijde van de Oude Kerk over een werkplaats, die hij in 1678 aan de stad verkocht.¹⁸

Bijlage 2: Technische beschrijving van het Delftse slingeruurwerk van Brouckman

Grotendeels ontleend aan het rapport van het Techniek Museum Delft d.d. 27 augustus 1998.

Het uurwerk bestaat uit twee frames, het grote meet 142 x 107 x 120h cm en het kleine meet 84 x 74 x 111h cm.

Het grootste frame bevat het eigenlijke uurwerk bestaande uit het gaande werk en de uurslag, het kleine frame bevat het slagwerk voor het halve uur. Het grootste frame is aan de bovenzijde versierd met krullen en afgewerkt met een kroonlijst.

Het grote frame bevat twee opwindwerken, één voor het gaande werk en één voor het slaande werk, het kleine frame bevat één opwindwerk voor het slaande werk.

De centrale trommels van de opwindwerken zijn van hout, aangetast door houtworm en schimmel. De rest van de constructie is grotendeels van smeedijzer.

In de constructie komen voor het merendeel oude (17de- of 18de-eeuwse) constructies voor maar ook meer recente (19de of 20ste eeuw).

De verbindingen van de oude constructie bestaan uit pen-geklonken oortjes met een vierkant of rechthoekig gat, gaande over een trapezoidale pen met dwars daardoorheen een omgeslagen wig ter vergrendeling. De vergrendelingswiggen ontbreken vrijwel allemaal.

De constructies bevatten resp. 15 en 10 tandraderen. De kleinere tandraderen bestaan veelal uit twee flenzen met als tanden daartussen ronde staafjes. De grote tandraderen bestaan uit een ring met de tanden. Deze ring is gevat in spaken die bij de naaf als vier spaken beginnen en elk accoladevormig zijn uitgesplitst zodat de vier spaken acht aangrijpingspunten op de ring hebben.

Nieuwere delen

De slinger bestaat uit een lange as (203 cm) met kroonwiel met 72 tanden met een geheel afwijkende spaakconstructie, bovendien komen hier twee boutjes met vierkante kop voor. Er is ook nog een tandwiel met 48 tanden (diam. 39 cm) met een modernere spaakconstructie. Geschatte periode 19de eeuw.

In de nieuwere constructie (toevoegsels aan het kleine frame) is een tegengewicht uitgevoerd met modern materiaal (bouten met zeskantige kop).¹⁹

Er is een hoekijzer uit (zo te zien) gewalst staal met twee lagerblokjes met metrische maten. De lagerblokjes zijn bevestigd met vierkante moeren. De delen van dit framedeel zijn bevestigd met bouten met zeskantige kop. Geschatte periode 20ste eeuw.

Toestand

De constructie is zeer ruw uitgevoerd met een zeer slechte maatvoering. Daardoor staat alles schots en scheef en zal het gangbaar maken de benodigde behendigheid vergen. Een aantal trapezoidale pinnen is zwaar verbogen. Het [op]windverband is zeer matig (alles wiebelt). Dit wordt wellicht beter als wiggen van de juiste dikte goed zijn aangetimmerd en alle delen definitief op hun juiste plaats zijn gezet.

Alle ijzeren delen zijn destijds gemenied (waarschijnlijk loodmenie) en daarna overgeschilderd met grijze verf. De ijzeren delen zijn ondanks deze bewerkingen aangetast door roest. Sommige oortjes zijn doorgeroest.

De houten delen, dat zijn de hijstrommels en de handvatten van de vier handkrukken, zijn aangetast door houtworm en rot. De houten hijstrommels maken een integraal deel uit van de constructie met tandwielen en zijn niet eenvoudig te vervangen. De houten hijstrommels zijn ook grijs geverfd geweest. De houten handvatten zijn deels gespleten door droogte en stukjes hout ontbreken.

Volledigheid

Bij eerste inspectie lijkt het dat er een aantal onderdelen ontbreekt. In het grote frame zitten vierkante gaten waarin houders voor de opwindassen ge-

zeten hebben en die lijken te ontbreken. Een aantal bronzen lagerblokjes ontbreekt. Vrijwel alle wiggen ontbreken. De slinger van de klok en de hijs-gewichten ontbreken.

Overcompleet

Met de lading is een aantal strips meegekomen waarvan de relatie tot de klok onduidelijk is of misschien ook helemaal niet bestaat.

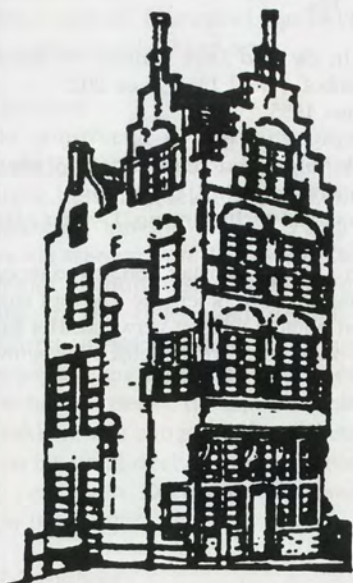
Noten

1. R. Plomp, in Christiaan Huygens (1629-1695) een Quaestie van Tijd. Museum Boerhaave 1979.
2. GA Delft, 1e afdeling, Thesauriers Rekening 1662, 126v en 127.
3. GA Delft, Archief Openbare Werken, Klaas Vos aan dhr J. de Booij, 20 september 1938.
4. GA Delft, secretariaarchief. Inv nr 159, Notulen B&W 1938.
5. GA Delft, archief Openbare werken oud nummer 500.
6. Ir W.F. Weve, Identificatie van het historisch uurwerk in opslag Sint Sebastiaansbrug, mei 1997.
7. De heer Wim F. Weve is bouwhistorisch medewerker van de Dienst Stadsontwikkeling te Delft.
8. Afbeelding in Elly van Loon-van de Moosdijk en Annemarieke Willemstein, *Klokken van wereldklasse*. Zutphen: Walburg, 1999. Blz 46-47.
9. GA Delft, Uitgeefboek burgemeesteren 1639, 10v.
10. GA Delft, Uitgeefboek burgemeesteren 1639, 10v.
11. GA Delft, Thesauriers rekening 1646, 89.
12. J.M. Montias, Schilders in Delft 1613-1680. In *De Stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667*. Delft: Het Prinsenhof, [1981], blz 195 en 202.
13. GA Schiedam, Resolutie Vroedschappen 26 mei 1655.
14. GA Gouda, Oud Archief inv nr 3705.
15. GA Delft, Lopend Memoriaal = Besoigneboek Burgemeesteren Delft 408/3, 88v.
16. GA Den Haag, Oud Archief inv nr 55 Resolutieboek deel III, blz 47-48.
17. Testamenten van Brouckman, in GA Delft, Notarieel Archief inv nrs 1748 en 2344.
18. GA Delft, Schepenbrief in GA Delft I-538.
19. Hierbij moet worden opgemerkt dat Jan van Call op 13 maart 1662 twee moersleutels met zeskante gaten voor het gerenoveerde uurwerk leverde. Dit wijst erop dat er destijds in Delft al zeskante moeren [en bouten] werden verwerkt. Het kan betekenen dat de in deze paragraaf bedoelde onderdelen wel degelijk 17de eeuws kunnen zijn.

KOOS ROZENBURG ANTIQUITEITEN

*spec. tegels en delfts blauw
uit de 17e en 18e eeuw*

*ook: vroeg ijzer,
meten en wegen
oude schaatsen*

DELFT
MARKT 2
2611 GT
015 2147828

Lucretia en Cleopatra

Daniëlle H.A.C. Lokin

Twee levensgrote tuinbeelden stonden vanaf 1949 in de tuin van Museum Het Prinsenhof. In 1980 en 1985 werden ze beschadigd door vandalen. Sindsdien hadden zij een zwaar gehavend uiterlijk. Van één figuur waren de beide armen spoorloos en van de andere ontbraken de rechterarm en het hoofd. Een ingrijpende restauratie van beide beelden was derhalve noodzakelijk.

In 1949 kocht het Prinsenhof twee tuinbeelden van de Amsterdamse antiquair Aalderink. Het zijn de heldinnen uit de Antieke Oudheid Lucretia en Cleopatra. De beelden werden tijdelijk opgesteld in de tuin van het museum en kregen er hun definitieve plaats in 1962, toen de tuin opnieuw werd ingericht. Aanvankelijk was er weinig of niets bekend van de beelden. In het museum ontbrak elke documentatie van de herkomst en de maker. Alleen de geschiedenis van Lucretia en Cleopatra kan worden verteld.

De Macedonische prinses *Cleopatra*, die koningin van Egypte werd, leefde van 68 tot 30 voor Christus. Zij genoot grote roem om haar schoonheid en intelligentie en haar buitenissige, overdadige gastvrijheid. Daarbij kwamen haar mateloze politieke ambitie en haar heerszucht. Zij had liaisons met twee van de belangrijkste Romeinse staatslieden en legeraanvoerders, eerst met Julius Caesar en na diens dood met Marcus Antonius. Toen Antonius verslagen werd door de vloot van Octavianus in de slag bij Actium, gevolgd door de invasie van Egypte, pleegde Antonius zelfmoord. Ook Cleopatra kon de smadelijke nederlaag niet accepteren en besloot haar eigen leven te nemen door de dodelijke beet van een cobra. Het is de scène met de slang die wordt uitgebeeld.

Volgens een verhaal uit het oude Rome van omstreeks 500 voor Christus werd *Lucretia*, de echtgenote van een edelman, verkracht door Sextus, de zoon van de tirannieke koning Tarquinius Superbus (=de Trotse). Sextus kwam naar haar toe toen ze alleen in haar kamer was en dreigde haar te zullen doden, tenzij zij zich aan hem zou geven. Hij zou bovendien een slaaf de nek afsnijden en het lichaam naast dat van Lucretia leggen om zo de suggestie te wekken dat zij overspel had gepleegd met haar dienaar. Om het leven van de slaaf te sparen gaf Lucretia toe, maar nadat zij haar vader en haar echtgenoot in kennis had gesteld pleegde zij uit schaamte zelfmoord. Zij wordt uitgebeeld op het moment dat zij een dolk in haar borst wil steken.

De twee beelden zijn zonder meer een paar, bedoeld om in elkaars nabijheid bewonderd te worden. Zij zijn even hoog, beide gemaakt uit zandsteen.

Lucretia kijkt naar rechts en Cleopatra naar links. Lucretia toont heftige emoties, terwijl Cleopatra er als contrast haast afstandelijk bijstaat.

Herkomst

Het onderzoek naar de herkomst en de maker van de beelden begon toen ir. T.O. van Staveren in 1994 met anderen een herenhuis kocht aan de Nieuwe Plantage. Op zoek naar de geschiedenis van zijn huis vond Van Staveren een plattegrond van een zeer grote tuin die achter het pand heeft gelegen. Het is een bijzonder ontwerp van de tuinarchitect Leonard Springer, in 1911 in opdracht vervaardigd voor de directeur van de Nederlandsche Oliefabrieken, Hugo Tutein Nolthenius, de toenmalige bewoner. Foto's van deze tuin uit die tijd tonen aan dat Lucretia en Cleopatra een prominente plaats hadden aan weerszijden van het hoofdpad. Na het overlijden van Tutein Nolthenius in 1944 verkochten de erven de beelden aan de kunsthandel. De tuin raakte in verval.

De originele ontwerptekeningen van Springer, artikelen, foto's en andere documenten met betrekking tot de tuin werden na een jarenlange zoektocht door Van Staveren in de jaren negentig weer gevonden. Bijna alle tuinornamenten werden teruggevonden. Gefascineerd door de connectie van de twee Prinsenhofbeelden met zijn eigen tuin ging Van Staveren zich meer en meer interesseren voor de kunsthistorische context en werd hij een enthousiast pleitbezorger voor de restauratie van de beide zwaargehavende dames. Op basis van de stijl, de uitvoering, zoals de plooi van de gewaden, en een vergelijking met andere tuinbeelden is het vrijwel zeker dat de beelden gemaakt zijn in de werkplaats van de 17de-eeuwse beeldhouwer Rombout Verhulst. In het atelier werkten leerlingen naar ontwerp van de meester.

Conservering, restauratie en reconstructie

Gewapend met kennis van de atelierpraktijk van Rombout Verhulst en met een enorme hoeveelheid documentatie en foto's van de beelden van voor de beschadigingen en van vergelijkbare tuinbeelden, is de conservering, restauratie en reconstructie begin 1998 ter hand genomen. De firma Vintec BV in De Bilt, gespecialiseerd in het schoonmaken en herstellen van zandsteen heeft de dames van haar sokkels genomen en alle onderdelen verpakt in papierpulp die de verontreiniging langzaam maar zeker uit de materie trekt. Na vijf behandelingen met iedere keer een wachttijd van drie maanden was het zandsteen niet meer diep zwart van kleur als gevolg van de eeuwenlange vervuiling, maar waren de beelden weer origineel crèmekleurig. Kleine beschadigingen zijn gerepareerd met een kunstmortel, die qua structuur en kleur exact nageemaakt is in een laboratorium. Met deze mortel zijn ook de brokstukken van de kapotgeslagen armen aan de beelden gezet. Tot slot begon de beeldhouwer-restaurator Maarten Schepers, die al eerder o.a. tuinbeelden restaureerde voor het Rijksmuseum, aan de reconstructie van de

rechterarm met de cobra en het hoofd van Cleopatra en aan de hand met de dolk van Lucretia. Tijdens dat proces wordt pas goed duidelijk hoe verfijnd de beelden gehakt zijn. Steeds stuit de beeldhouwer op problemen, omdat beide beelden bedacht zijn om ze van onderaf te bekijken. Fotomateriaal, dat wil zeggen een tweedimensionale afbeelding, blijkt toch te beperkt voor een overtuigende ruimtelijke reconstructie. De oplossingen moeten dan gevonden worden door heel intensief te kijken en vergelijken.

Sinds september 1999 staan de beide beelden opgesteld in de kruisgang van het Prinsenhof, met de tuin op de achtergrond. Na alle vandalisme komt plaatsing in een openbaar toegankelijke tuin helaas niet meer in aanmerking. Het museum hoopt echter in de toekomst de Prinsenhof tuin alsnog te kunnen voorzien van een tuinmuur met hek, en een beveiliging. De beelden zouden dan een plaats kunnen vinden in de nog aan te leggen perenberceau, maar op dit moment ontbreken daartoe de fondsen (zo'n f 150.000). In afwachting daarvan blijven de beelden veilig binnen.

De restauratie was onmogelijk geweest zonder de financiële bijdragen van M & M Bouw West BV te Alphen aan den Rijn, Bolsenbroek Planontwikkeling BV te Gouda en Vintec BV te De Bilt, en de jarenlange inzet van Teun van Staveren.

Noot van de redactie

De namen Tutein Nolthenius, Waller en Nieuwe Plantage komen ook samen voor in een artikel over het Elsevierpoortje in Jaarboek 1998.

Beelden van beelden

samengesteld door ir. T.O. van Staveren

Cleopatra in de tuin van Nieuwe Plantage 48, omstreeks 1915. De eigenaar van de tuin, Hugo Tutein Noltbenius, staat rechts. Op de achtergrond is het aangrenzende huis te zien, het zgn. Wallerbuis (foto uit album mevr. Koppen-de Kanter).

Lucretia in de tuin van Hugo Tutein Noltbenius, omstreeks 1920 (foto uit album K. Tutein Noltbenius).

De foto's zijn - voor zover niet anders vermeld - vervaardigd door de auteur.

Cleopatra in de tuin van Hugo Tutein Noltbenius, 1932. Bij de vijver zit Henk de Kanter (foto uit album mevr. Koppen-de Kanter).

*Cleopatra in de Prinsenboftuin, 1976.
De arm met de slang is al afgeslagen
en het beeld raakt ernstig verweerd
(foto: Bram Zwartjens).*

*Cleopatra, ernstig beschadigd en
weggezet in een boek van de Prin-
senboftuin, 1995.*

Lucretia is intact, maar zwart verweerd, op een prominente plaats in de Prinsenshof, 1976 (foto: Bram Zwartjens).

Lucretia in 1996: de armen zijn afgeslagen, het beeld is weggezet in een boek van de Prinsenshof.

Lucretia wordt afgevoerd naar het restauratieatelier van Vintec BV in De Bilt, 11 december 1997.

Cleopatra wordt afgevoerd naar het restauratieatelier van Vintec BV in De Bilt, 11 december 1997.

Lucretia heeft een eerste reiniging ondergaan. De teruggevonden fragmenten van de armen liggen in de bak, 3 juli 1998.

Lucretia is opnieuw gereinigd en de armen zijn weer aangezet, 20 januari 1999.

De restauratie van Cleopatra vordert; de armen zijn weer aangezet en de kop is gereconstrueerd, 11 augustus 1998.

De beelden zijn zojuist weer uit de papierpulp gebaald. Inspectie van de gereconstrueerde delen door Daniëlle Lokin en de restaurator Maarten Schepers, 6 mei 1999.

De restauratie is vrijwel voltooid, 2 juni 1999.

Na een afwezigheid van ruim anderhalve jaar terug bij het Prinsenhof, 9 september 1999 (foto: Fotoburo Fred Nijs).

De beelden zijn opgesteld in de kruisgang, met de tuin op de achtergrond, 9 september 1999.

SPECIAALZAAK

„Persoonlijke benadering & deskundig advies met een hoge servicegraad”

Onder dit motto drijft Frans Kempers zijn kantoorvakhandel aan de Kruisstraat. De winkel is volledig ingesteld op de verkoop van alles wat maar in de ruimste zin van het woord te maken heeft met het privé- of zakelijke kantoor.

KANTOORVAKHANDEL
FRANS IN DE VESTE
KEMPERS DELFT

KANTOORMACHINES • TIJDSCHRIFTEN • KANTOORMEUBELEN

WINKELCENTRUM "IN DE VESTE"

Kruisstraat 44-46 (achter de Hema) • DELFT • Telefoon: 015-2144042
Fax: 015-2124908

**Voor een kiekje kunt
u overal terecht**

**voor kwaliteit en
het juiste advies
is er Talens**

Talens

FOTO • VIDEO • TV

Delft • Markt 36 tel. (015)212 31 55 • *Markt 19-21* tel. (015)212 28 52 • *W.C. In de Hoven Troelstralaan 25* tel. (015)261 38 92
Rijswijk • Sterpassage R25 tel. (070)394 46 42 *Gouda* • Westhaven 1 tel. (0182)51 24 90
Capelle a.d. IJssel • W.C. In de Terp, Amsteldiep 42 tel. (010)450 14 73 *Zoetermeer* • W.C. Stadshart, Promenade 27 tel. (079)341 36 26
Rotterdam • Lijnbaan 143 tel. (010)413 60 16 • Rodondendronplein 7a tel. (010)422 43 00 *Schiedam* • Hoogstraat 5 (010)2732988

”Opvoeding tot uitstekende katholieke mannen”

Oprichting en eerste jaren van het Sint Stanislas College

Huub Wijffes

In 1948 werden zowel het katholieke Sint Stanislas College als het Christelijk Lyceum Delft opgericht. In het licht van de verzuiling lijkt dat vanzelfsprekend, maar dat is een misverstand. Waarom vond bijvoorbeeld dit dubbele schoolinitiatief pas plaats terwijl het belangrijkste moment in de geschiedenis van de onderwijsverzuiling – de grondwettelijke gelijkberechtiging van openbaar en bijzonder onderwijs in 1917 – al 30 jaar oud was? Een antwoord op deze vraag kan pas gegeven worden als men afstand neemt van de gedachte dat de verzuiling een sinds medio 19de eeuw door alle katholieken en protestanten nagestreefde strategie was, die alleen maar vergde dat men de strijd om het overheidsgeld zou winnen. Juist het katholiek onderwijs, waarop in dit artikel de nadruk ligt, toont aan dat de verzuiling geen bedachte strategie is, maar een constructie gemaakt in de jaren vijftig ter rechtvaardiging van de bestaande maatschappelijke situatie.

Onderwijs en katholieken

In het 19de-eeuwse Nederland waren er weliswaar veel katholieken in Nederland (circa een derde van de bevolking), maar van een katholiek Nederland in een georganiseerd of verzuild verband was geen sprake.¹ Het wijdenken en massale organisatievorming onder leiding van de geestelijkheid op katholieke grondslag - later zo karakteristiek voor wat wel het 'rijke roomse leven' werd genoemd - zou pas in de 20ste eeuw op grote schaal plaatsvinden. Het episcopaat moest wel voortdurend tot eenheid oproepen. Nadat de paus in 1864 met zijn anti-liberale encycliek *Quanta Cura* en de daarbij behorende *Syllabus Errorum* voor katholieken het streven naar openbare scholen had veroordeeld, liet hij in 1868 de Nederlandse bisschoppen een mandement afkondigen dat opriep tot het stichten van katholieke scholen: "De kerk verwerpt niet alleen alle ongodsdienstig, maar ook alle godsdienstloos, onzijdig onderwijs waarbij de godsdienst is uitgesloten. Het eerste verfoeit zij als de pest; het andere keurt zij af, als minstens onvoldoende en gebrekkig; het eerste mag nimmer, het andere slechts bij gebrek aan beter worden aangewend."²

De in het laatste kwart van de 19de eeuw ontstane onderwijswetgeving met zijn staatsbemoeienis en staatstoezicht dreef de al eeuwen in onmin levende

De eerste leerling meldt zich in september 1948 bij het Stanislascollege, Koornmarkt 41 te Delft.

protestanten en katholieken in elkaars armen. Alle kostbare eisen van de overheid konden maar moeizaam door de eigen kring worden opgebracht en men ging dus streven naar financiële gelijkberechtiging. De schoolstrijd die daarvan het gevolg was eindigde in de onderwijspacificatie in 1917.³ Vanaf dat jaar zouden bijzonder en openbaar onderwijs geleidelijk in financiële rechten worden gelijkgesteld. Dat leidde tot een enorme uitgroei van het bijzonder onderwijs ten koste van het rijksonderwijs. Het was geen wonder dat in 1918 het kabinet het nodig vond een apart ministerie van Onderwijs in het leven te roepen. De staat kwam voor steeds meer kosten te staan. In 1900 bedroegen de totale uitgaven voor onderwijs nog maar 5 gulden per hoofd van de bevolking. In 1925 betaalde iedere Nederlander reeds 26 gulden en in 1946 zou het bedrag per hoofd van de bevolking zijn opgelopen tot 34 gulden.⁴ De groei van de onderwijsuitgaven was zo sterk dat het kabinet in 1924 besloot tot een subsidiestop voor nieuw te vestigen middelbare scholen. Dat besluit, het zgn. Stopwetje, zou veel plaatselijke initiatieven frustreren.

Aan het begin van de 20ste eeuw kreeg een enorme organisatorische uitbouw van de katholieke zuil gestalte. De kerk wilde een antwoord bieden op de snel moderniserende samenleving en cultuur en ze probeerde daarom het totale leven, van wieg tot graf als het ware, te kanaliseren in allerlei katholieke voorzieningen en organisaties op sociaal, politiek en cultureel terrein. Het resultaat was dat rond 1948 gesproken kon worden van een door geestelijken geleid katholiek Nederland. Het streven was gericht op participatie van katholieken aan alle maatschappelijke en culturele sectoren. Overal waar een achterstand werd gesignaleerd, ontstond actie. Er werd heel wat afgelijfd met bevolkingsstatistieken. Op grond daarvan werden voortdurend nieuwe doelen gesteld. Het was vanzelfsprekend geworden dat kinderen uit katholieke gezinnen katholieke scholen dienden te bezoeken. Sterker nog, dominant was de gedachte geworden dat de emancipatie van katholieken pas voltooid zou zijn als alle katholieke kinderen een katholieke opleiding in alle fasen van de schoolgaande leeftijd zouden kunnen volgen.⁵

Jezuïeten

Voorals het middelbaar onderwijs was belangrijk omdat men het steeds meer als een bezwaar zag dat in intellectuele kring de katholieken ondervetwoordigd waren. Een probleem was echter een onvoldoend aantal R.K.-leraren. Totdat de in 1923 opgerichte katholieke universiteit Nijmegen katholieke lekenleraren voor het middelbaar onderwijs begon af te leveren (maar ook daarna nog) bleef men aangewezen op de inzet van vele priesters en paters. Een van de meest actieve ordes op dit terrein was die der jezuïeten. Zij was in de 16de eeuw opgericht als een katholiek antwoord op de Hervorming. De orde stelde zich op als een intellectuele stootroep direct onder het gezag van de paus. De vorming van een katholieke elite was het voornaamste doel en onderwijs en missie waren hun voornaamste activiteiten. Onderwijs moet in

De eerste bijeenkomst van het Bouwfonds voor het Stanislascollege, 15 januari 1950. In het midden links pater P. Smits van Waesberghe, rechts naast hem een van de architecten die later de nieuwbouw van het Stanislas zou ontwerpen: ir. B.J. Hermans.

dat verband overigens gezien worden als opvoeding. Het ging jezuiten niet om leren op zichzelf, maar om de vorming van de totale mens.

De jezuiten waren reeds vroeg in Nederland actief, onder andere vanaf 1592 in een statie te Delft. In die stad manifesteerden zij zich in de zeventiende eeuw vanuit een aan Sint Jozef gewijde kerk, waaraan een school voor meisjes verbonden was onder leiding van pater Lodewijk Makeblijde.⁶ De militaire structuur en de onvoorwaardelijke onderschikking van de orde aan kerk en paus, leidden ertoe dat de orde op groot wantrouwen van niet-katholieken stuitte. Sommigen zagen in de orde een soort vijfde colonne die in het geheim uit zou zijn op vestiging van een door Rome aangestuurde dictatuur. Zo werd in 1709 de orde door de Staten van Holland verbannen en werd hun dominante positie in de prinsesstad geleidelijk overgenomen door de franciscanen.

Pas in de loop van de 19de eeuw werden ze weer op grotere schaal actief. In 1842 namen ze een internaat-gymnasium te Katwijk over en omdat de orde groeide volgden tot 1940 nog colleges in Nijmegen, Den Haag, Amsterdam en Zeist. Op de bloeiende jezuitencolleges ontstond in de malaise van economische crisis en Tweede Wereldoorlog een sfeer van cultuuroptimisme rond het idee dat het katholicisme de wereld een andere, betere vorm zou gaan geven. Het was niet verwonderlijk dat de jezuiten in deze jaren te hulp zouden worden geroepen bij een groot aantal plaatselijke schoolinitia-

tieven. Van de naar schatting twaalf verzoeken konden er slechts twee worden gehonoreerd. Het vrijwel ontbreken van katholiek voortgezet onderwijs in Noord-Nederland speelde een rol bij de keuze voor Groningen, waar in 1947 het Sint-Maartenscollege werd gesticht. Vlak daarna ging de orde in op een verzoek van een groep Delftse katholieken.

Maar waarom Delft? Dat lag eigenlijk niet voor de hand. Er lagen aanvragen uit o.a. Rotterdam, Arnhem en Den Bosch en dat waren steden die groter waren dan de middelgrote provincieplaats Delft met zijn 63.000 inwoners in 1947. Het was weliswaar een stad volop in ontwikkeling dankzij industrie en een T.H., maar de katholieken waren niet heel erg dominant. De leidinggevende groepen - fabrikanten, hoogleraren, notabelen - waren in meerderheid van liberale of protestantse huize. Rond de 35% van de Delftenaren was als katholiek bij de burgerlijke stand ingeschreven, maar het betrof vooral laagopgeleiden en minstverdienenden. Er was slechts een handjevol katholieke notabelen, voornamelijk in de middenstand.⁷

Delft was dus geen uitzonderlijke plaats voor katholiek Nederland. Waarom de orde desondanks op een verzoek uit Delft inging, vindt zijn oorzaak in de ontwikkelingsmogelijkheden die men zag in Delft zelf, maar vooral in het gebied waartoe men Delft als de toegangspoort zag.⁸ Het Westland, met zijn vele kinderrijke katholieke gezinnen beschouwde de orde als een echt mis-siegebied. De katholieken hadden een aanzienlijke bijdrage geleverd aan de groei van het Westland als tuinbouwgebied vanaf het einde van de 19de eeuw. De verdeling over kerkelijke gezindten was in het Westland, net als in de meeste agrarische gebieden, per dorp sterk afwijkend. De grootste concentraties katholieken trof men aan in Wateringen (73% in 1947), Kwintshuil (86%) en Poeldijk (85%), terwijl dorpen als 's-Gravenzande (2% katholieken in 1947) en De Lier (15%) werden gedomineerd door de hervormde en gereformeerde kerken. Naaldwijk en Honselersdijk zaten met tussen de 30 en 40% katholieken op het landelijk gemiddelde.⁹ De groei van de katholieke bevolking was dermate sterk dat de bisschop van Haarlem in 1910 een deken in Poeldijk benoemde, die vrijwel het gehele Westland onder zijn hoede kreeg. Net zoals in Delft ging de in nieuw verband georganiseerde geestelijkheid in het Westland een belangrijke rol spelen in de maatschappelijke en culturele ontwikkeling van de katholieken in dit gebied.¹⁰

Door het gebrek aan katholieke voorzieningen op een hoog niveau vormden Delft en het Westland een gebied waar veel intellectueel talent te ontginnen was. "Ik zou het doodjammer vinden als we te laat komen", schreef de latere rector in 1953 aan de pater-provinciaal. "Delft kan zeer vruchtbaar worden, misschien niet terstond; maar zeker na een jaar of tien."¹¹ Er was veel werk te doen, want de tuinders stonden over het algemeen argwanend ten opzichte van "boekenwijsheid". Het meewerken van kinderen op jonge leeftijd, met name zonen, in de tuinbouwbedrijven was daar een veelvoorkomende praktijk. Dit leverde het Westland een opmerkelijke achterstand op waar het ging om participatie in middelbaar en hoger onderwijs. In intellectuele ontwikkeling scoorden de tuinderszonen dan ook relatief laag. Dit

bleek bijvoorbeeld uit onderzoek dat de sociaal-geograaf H.I. Oudshoorn S.J. (tussen 1963 en 1965 was hij algemeen rector van het Stanislas) begin jaren vijftig in het gebied deed. Zijn bezorgde conclusie luidde dat "het Westland primeurs levert van groenten en fruit, maar late vruchten aan wetenschap en cultuur".¹² Oudshoorn pleitte nadrukkelijk voor een hogere deelname aan het middelbaar onderwijs van "tuinderszonen die hiertoe de capaciteiten bezitten" (over meisjes zweeg hij als vanzelfsprekend). Zijn pleidooi was vooral gericht tegen de geïsoleerd levende, meer dan gemiddeld achterdochtige, katholieke tuinders.¹³

Een monsterverbond en een katholiek lyceum

De liberale en protestantse dominantie in Delft bemoeilijkte het streven naar een katholieke HBS of MMS, dat toch al niet eenvoudig was te realiseren door het Stopwetje van 1924. De relatief kleine stedelijke elite in Delft was ook geen solide basis gebleken voor een omvangrijke behoefte aan middelbare scholen. Ook een christelijke HBS ontbrak bijvoorbeeld. Het VHMO

Pater Westermann vervoerde zich bij voorkeur op de Solex.

werd gedomineerd door het exclusieve Stedelijk Gymnasium, dat sinds 1839 een beperkt aantal leerlingen (124 in 1948) opleidde, en de in 1864 opgerichte gemeentelijke HBS. Sinds 1887 waren daartoe ook meisjes toegelaten en in 1946 was deze school uitgegroeid tot een forse school met 272 jongens en 107 meisjes.¹⁴

De 35% Delftse katholieken maakten vooral gebruik van eigen voorzieningen in het lager onderwijs. In 1948 waren er negen katholieke lagere scholen, waarvan drie voor meisjes, vier voor jongens en twee gemengd. Voorts waren van de zeven uitgebreid en voortgezette lagere scholen (VGLO en ULO) er drie op katholieke grondslag.¹⁵ Het katholiek middelbaar onderwijs had weinig om het lijf. Er was een grote katholieke huishoudschool aan de Voorstraat (Sint Agnes), een bescheiden vaktekenschool uitgaande van de Congregatie van R.K. Jongelingen aan de Brabantse Turfmarkt en een vijfjarige avondhandelskursus aan de Koornmarkt georganiseerd door de R.K. Middenstandsvereniging De Hanze.¹⁶

Voor katholiek voortgezet onderwijs waren Delftse leerlingen dus aangewezen op andere gemeenten. Een actiegroep die zich Stichting voor Katholiek Middelbaar en Voorbereidend Hoger Onderwijs voor Delft en Omstreken noemde (voortaan kortweg de Delftse Stichting genoemd), becijferde in 1948 dat 64 katholieke jongens uit Delft in Rotterdam naar school gingen, 82 in Den Haag en 12 zelfs in Leiden. Slechts 64 katholieke jongens volgden in Delft openbaar VHMO. Die zouden beter in Delft zelf katholiek middelbaar onderwijs kunnen volgen, aldus de Stichting.¹⁷

De gunstige politieke verhoudingen in de eerste naoorlogse jaren waren ongetwijfeld van invloed op het uiteindelijk succes van deze noodkreet. Landelijk hadden de katholieken zich een krachtige positie veroverd. De verkiezingen van mei 1946 hadden geresulteerd in het rooms-rode kabinet-Beel waarin de KVP het ministerie van Onderwijs onder beheer had in de persoon van Jos J. Gielen. In het voorjaar van 1946 was ook in Delft een rooms-rode coalitie aangetreden. De katholieken leverden de wethouder van Onderwijs, ir. J.M. Reichert. Deze wiskundeleraar aan het katholiek lyceum in Rotterdam was het katholiek middelbaar onderwijs zeer gunstig gezind. Handig zou hij gebruik proberen te maken van de meerderheid van de confessionele partijen in de gemeenteraad en de bereidheid van de PvdA om in het kader van de doorbraakgedachte de confessionelen op sommige terreinen niets in de weg te leggen.

De Delftse deken, tevens pastoor van de Hippolytusparochie, J.P.J. Kok nam het voortouw. Hij wenste in Delft in ieder geval een lyceum, maar liefst ook nog een ambachtsschool.¹⁸ Hij vond een gewillig oor in de Werkgemeenschap van Delftse Katholieke Verenigingen, een in februari 1946 door S.P. Lammers en drankenfabrikant P. Vlek opgericht overlegorgaan van katholieke notabelen dat zich ten doel had gesteld (vanzelfsprekend met het oog op de gunstige politieke verhoudingen) "het krachtig en gezamenlijk optreden der katholieken" te bevorderen.¹⁹

De protestanten zaten in een buitengewoon lastig parket. Zij wensten ook

een eigen lyceum, maar waren buiten het college van B&W gebleven. Wilden zij hun schoolinitiatief beloofd zien dan was het noodzakelijk de weerzin tegen de vestiging van een katholiek lyceum binnen de gemeentegrenzen te overwinnen, want Reichert en de zijnen maakten duidelijk een christelijk lyceum alleen te zullen steunen als er ook een katholieke school mocht komen. In de loop van 1946 vonden de confessionele groepen elkaar in een gezamenlijke strategie. Men sprak af dat in exact hetzelfde tempo dezelfde stappen zouden worden gezet ter oprichting van een katholiek en een christelijk lyceum. Met gokte erop dat de PvdA door de loyaliteit aan de katholieke coalitiepartner gedwongen zou zijn het voorstel van ruime politieke steun te voorzien.²⁰ Het was een tactiek die niet zonder risico's was. De meerderheid van confessionelen in de Delftse raad was uiterst krap (1 stem) en de gemeenten hadden in deze jaren van wederopbouw financieel erg weinig speelruimte. De vooruitzichten op rijkssubsidie binnen afzienbare tijd waren somber.

Desondanks werd eind 1946 de eerste stap gezet. Nadat uit de respons op advertenties in het kerkblad *Sursum Corda* en de dagbladen *Toekomst* en *Veritas* gebleken was dat er behoefte bestond aan een katholieke jongensschool waren Reichert, Lamers en Kok betrokken bij de oprichting van de Commissie tot Stichting, Instandhouding en Verzorging van R.K. Middelbaar en Voorbereidend Hoger Onderwijs in Delft en omstreken. Deze Commissie, die op 26 april 1947 in de eerder genoemde Delftse Stichting zou worden omgezet, bundelde een groot aantal vooraanstaande katholieke Delftenaren, zoals grote fabrikanten, bankdirecteuren, notarissen en advocaten. Ook betrokken waren katholieke geestelijken en notabelen uit het Oostland en met name het Westland, waaronder de deken van Poeldijk, G. Kuys.

Via het R.K. Bureau voor Onderwijs en Opvoeding, een landelijke ondersteuningsorganisatie, was reeds contact gelegd met de paters franciscanen te Weert. Het was een logische stap, want de minderbroeders waren traditioneel sterk in Delft vertegenwoordigd, onder andere met een kerk aan de Raamstraat. Ook bemanden zij de rijke middenstandsparochie van de Jozefkerk aan de Burgwal. Zij zouden de leiding van de nieuwe school in handen kunnen krijgen, maar al spoedig bleek dat de minderbroeders "wegens gebrek aan krachten" geen nieuwe scholen konden aanvaarden.²¹ Desondanks bleef het streven gericht op een start per 1 september 1947, maar toen KVP-minister Gielen in juni weigerde een uitzondering voor Delft te maken in het kader van het Stopwetje uit 1924 en rijkssubsidie voorlopig dus niet loskwam, werd september 1948 het nieuwe richtpunt. Gewoon beginnen en het bestaansrecht bewijzen, was het devies.²²

De Delftse Stichting richtte zich nu met volle kracht op fondsenwerving en concretisering van de plannen. Een van de belangrijkste vragen was wie de leiding van de nieuwe school zou gaan krijgen nu de franciscanen hadden afgehaakt. Begin juni 1947 sprak een delegatie van de Delftse Stichting in Huize Katwijk te Zeist met de vice-provinciaal der Jezuiteten C. Kolfschoten S.J. om bij hem interesse te wekken. Dr. J.R. Rietra S.J., rector van de gym-

Het nieuwe gebouw aan het Westplantsoen in aanbouw, najaar 1956.

nasium-afdeling van het Haagse Sint-Aloysiuscollege kreeg opdracht de mogelijkheden voor een jezuïetenschool in Delft te onderzoeken.²³ Zijn werk verliep blijkbaar bevredigend, want nadat op 3 januari 1948 de generaal van de orde in Rome zijn goedkeuring had verleend, konden concrete afspraken worden gemaakt.²⁴

Voor sommigen binnen de Delftse Stichting was het nog wel even slikken toen de jezuïeten met hun voorwaarden kwamen, want dat de orde exclusieve zeggenschap in het nieuwe college wilde hebben was nieuw voor de Delftse notabelen. De Delftse Stichting had erop gerekend dat ze enige invloed zou houden op de school waarvoor nu zovelen zo hard liepen, maar dat was een ernstige misrekening. De Willebrordusstichting - de stichting die alle schoolactiviteiten van de jezuïeten beheerde - maakte duidelijk geen enkele invloed in het nieuwe schoolbestuur te accepteren. De Delftse Stichting zou zich erbij neer moeten leggen dat de totaalopvoeding van jongens vereiste dat de orde exclusieve zeggenschap zou hebben. "De toestand dient zo te zijn", antwoordde Rietra de bezorgde vragen, "dat de rector als het ware kan zeggen: l'état c'est moi..." Het was allemaal "een kwestie van vertrouwen".²⁵ Nu was dat vertrouwen er natuurlijk wel, maar toch ook zorg. De Delftse Stichting moest immers verantwoordelijk blijven voor de dekking van alle kosten totdat subsidie zou zijn verkregen. En daarna diende de stichting in ieder geval garant te blijven staan voor alle niet-subsidiabele kosten die samenhangen met de doelstelling van de school: "godsdienstige ontwikke-

ling, karaktervorming en esthetische vorming van Katholieke jongens". Een aula, een kapel en een patershuis hoorden tot die bijzondere kosten.²⁶

Ook de voorwaarde dat de jezuïeten slechts jongens tot de nieuwe school wilden toelaten was een teleurstelling, maar ook hiermee ging men akkoord. Deken Kok zou strijd gaan voeren voor een aparte katholieke MMS en in 1953 zou een dergelijke school inderdaad haar poorten openen in Delft.²⁷ De Delftse Stichting kon overigens moeilijk anders dan op alle fronten toegeeflijk zijn, want een jezuïetencollege was in de katholieke wereld een gewild prestigeobject. In Schiedam, Rotterdam-Zuid en Gouda had men ook interesse getoond. Vooral echter Rijswijk was, gezien de gunstige ligging ten opzichte van het Westland, een geweldige concurrent. Daar schermdde de ambitieuze burgemeester drs. A.Th. Bogaardt met allerhande prachtige faciliteiten om de orde te bewegen zich in zijn groeigemeente te vestigen. Nadat de orde voor Delft had gekozen, zou hij blijven ijveren voor een eigen katholieke school. Omdat het Stanislas weigerde te verhuizen, berustte hij erin dat hij in 1955 in ieder geval de Delftse katholieke MMS kon verlokken zich in zijn groeigemeente te vestigen. Onder de wat pesterige naam Lodewijk Makeblijde College (Makeblijde was een jezuïet) zou deze school met een HBS een brede scholengemeenschap gaan vormen.

De Delftse Stichting slikte uiteindelijk alle bezwaren in ten dienste van het grote doel en in mei kon een overeenkomst worden getekend. De Delftse Stichting ging à contre coeur (dat wel) akkoord met alle voorwaarden van hun "broeders in Xristo". Men was al blij met de toezegging van de orde dat de gesuggereerde naam - Sint-Stanislauscollege - "graag geaccepteerd" zou worden.²⁸

Bij de keuze voor Delft was ook van invloed dat pater Rietra onder de indruk was gekomen van de ambitie van met name deken Kok. Hij en de overige leden van de Delftse Stichting leefden in de vaste overtuiging dat het college er koste wat kost moest komen, ook al kwam rijkssubsidie voorlopig niet los. Delft en omliggende gemeenten zouden worden gevraagd subsidie te verlenen, de bisschop had reeds toegezegd een gedeelte van de collecte voor bijzondere noden (20.000 gulden) ter beschikking te stellen en in maart 1948 werd vanaf de kansels in alle katholieke kerken van de dekenaten Poeldijk en Delft een oproep gedaan voor de nieuwe school geld te doteren en te bidden "opdat God Zijn onmisbare zegen moge geven aan dit mooie en heilzame werk dat in Delft beginnen zal".²⁹ Via de fractieleider van de KVP in de Tweede Kamer, prof. C. Romme, was een mogelijkheid voor een pand aan de Koornmarkt 41 in het zicht gekomen. De steun van Romme, die commissaris was bij de eigenaar van het pand, de Incassobank, was cruciaal want in juni 1948 kwam het pand in huur beschikbaar voor het nieuwe college.³⁰ Inmiddels waren de afspraken van het monsterverbond met de protestanten in daden vertaald. Op 19 maart 1948 kreeg de gemeente Delft een aanvraag voor subsidiëring "per leerling in Delft woonachtig" voor een katholiek en een christelijk lyceum, waarvan het laatste ook voor meisjes toegankelijk zou zijn.³¹ Eenzelfde verzoek van de katholieke Stichting kregen de gemeenten

Rijswijk, Wateringen, Zoetermeer, Nootdorp, Naaldwijk en een aantal andere in West- en Oostland.³² In Delft veroorzaakte de aanvraag consternatie. De rector van het Stedelijk Gymnasium tekende protest aan, want zijns inziens zouden twee nieuwe lycea een mogelijke leegloop van zijn school veroorzaken en ook problemen veroorzaken op de al krappe markt voor bevoegde docenten. Hij vond het plan "een hachelijke onderneming" en pleitte voor een MMS, waaraan meer behoefte zou zijn.³³

Maar zijn bezwaren maakten alleen bij de liberalen indruk. Het college van B&W, waarin Reichert (hij zou de eerste leraar wiskunde op het Stanislas worden) als wethouder van Onderwijs was opgevolgd door zijn partijgenoot A.C.M. Sipman, sprak vertrouwen uit in de toekomstige subsidiemogelijkheden en wees het bezwaar van het gymnasium van de hand met een verwijzing naar de maatschappelijke vraag naar bijzonder onderwijs. Die was volgens het college dermate groot dat eerder de positie van het openbaar onderwijs nader moest worden bezien dan dat aanvragen van bijzondere scholen zouden worden afgewezen. Het waren geluiden waarin de wrevel van de PvdA tegen de elitaire categorale gymnasia doorklonk.³⁴ In het debat van de gemeenteraad was enig gemor van de liberalen en socialisten te horen, maar toen de vertegenwoordiger van de PvdA "alles afwegende" zijn steun uitsprak was de zaak in de knip. Met alleen de stem van de communisten tegen besloot Delft subsidie per Delftse leerling te verschaffen voor een bedrag dat alle uitgaven volgens rijksnormen dekte minus de schoolgelden. De rijksregels over lessentabel, bevoegdheid van docenten, klassengrootte e.d. waren opgenomen in een gemeenteverordening.

Ook de andere aangeschreven gemeenten kwamen, zij het in meer bescheiden vorm, over de brug.³⁵ Het Stanislas met een éénjarige onderbouw en een gymnasium- en zesjarige HBS-opleiding kon met twee klassen en 50 leerlingen van start op 1 september. De provinciaal der jezuïeten wees eind juli de classicus dr. J.F. Westermann S.J. aan als rector. Hij was met zijn 43 jaar toch al een oudgediende.³⁶ Op zijn 21ste was hij in de orde getreden en sindsdien was hij actief geweest in het onderwijs. In 1939 had hij een proefschrift over archaische woordkunst geschreven en sinds enige jaren was hij rector van het gymnasium van het Amsterdamse Sint-Ignatius College. Vanuit een gevestigd bolwerk vol hoge cultuur en grootstedelijkheid, moest hij zich nu gaan wijden aan opbouwwerk in een hem volledig onbekend provinciestedje midden in een agrarisch gebied. Het zou hem niet gemakkelijk vallen, maar in de zomer van 1948 vertrok hij samen met de bioloog Marius Jeuken S.J. nog vol goede moed achter op een vrachtauto naar Delft.

Alles op alles werd gezet om nu de rijkssubsidie binnen te slepen, want duidelijk was dat met de gemeentesubsidies de begroting niet dekkend kon worden gemaakt en dat de tekorten niet blijvend uit collectes of vrijwillige bijdragen zouden kunnen worden gedekt.³⁷ Deken Kok bezocht meerdere malen het ministerie van Onderwijs en sprak met de nieuwe KVP-minister F. Rutten. Met forse steun van Westermann schakelde hij de KVP-fractie in de Tweede Kamer in. Groot was de teleurstelling toen bleek dat het christelijk

5a./5b Inzegening van de kapel, 12 november 1956.

lyceum met ingang van 1 januari 1949 rijkssubsidie werd verleend en de aanvraag van de katholieken was aangehouden vanwege onduidelijke cijfers over de te verwachten leerlingenaantallen en financiële ondersteuning door de bevolking.³⁸ Uitvoerige brieven en verduidelijkingen volgden en uiteindelijk viel op 25 februari 1949 de verlossende brief van minister Rutten in de bus: met ingang van 1 april zou rijkssubsidie worden verleend als aan alle wettelijke eisen zou zijn voldaan.

Zwerven en bouwen

Op woensdag 8 september 1948, 9.00 uur, werd in de Hippolytuskerk aan de Voorstraat een plechtige hoogmis opgedragen "om Gods onmisbare zegen af te smeken over het begonnen werk". Twee uur later maakte rector Westermann in de naast de kerk gelegen industrie- en huishoudschool Sint Agnes kennis met de ouders van de 50 jongens die "na zorgvuldige schifting uit 72 aanmeldingen" waren toegelaten op het nieuwe college. De rector hield hun het doel van de school voor: "mèt het verkrijgen van wetenschap zich een christelijke levenshouding eigen maken". Rijkelijk puttend uit zijn ervaringen in Amsterdam maakte hij duidelijk dat veel van de jongens, maar ook van de ouders verwacht werd. De ouders moesten vanuit het geloof een duidelijk gezag uitoefenen, het huiswerk controleren, zorgen voor rust en regelmaat en letten op de contacten en het gedrag van hun jongens. Bij omgang met "jongens van de straat", verkeerd bioscoopbezoek of "dubbelzinnige praatjes op zedelijk gebied" dienden de ouders de schoolleiding te informeren opdat die actie kon ondernemen. "Stevig mis-horen", bidden en een vaste biechtvader waren remedies die Westermann op voorhand aanbeval.³⁹

De eerste 50 jongens werden de volgende dag om 8 uur in de kapel van de Zusters van Liefde aan de Oude Langendijk verwacht voor de heilige mis. Voortaan zou die elke schooldag, waar toen ook de zaterdagochtend bijhoorde, verplicht moeten worden bezocht. Vervolgens waren er aan de Koornmarkt lessen tot 13.40 uur en op maandag en woensdag ook nog eens van 14.15 tot 16.00 uur. Van 2 tot 4 (op maandag en woensdag van 6 tot half 8) was er vervolgens huiswerkklas, zodat de meeste jongens hun fiets pas laat in de stalling van de firma Van Oosten op de hoek Peperstraat/Koornmarkt konden ophalen om huiswaarts te keren.

De eerste jaren was het pionieren en improviseren geblazen. Het gebouw aan de Koornmarkt was niet ongeschikt, maar beperkt. Vooral de huisvesting van de hals over kop naar Delft gehaalde paters-docenten was een probleem. Zij woonden tijdelijk bij deken Kok en enkele geestverwante notabelen. Pater Westermann verbleef tussen 70 nonnen van de Zusters van Liefde in het gebouw van de Hippolytusparochie. Dat was vermakelijk, maar deze situatie kon toch niet lang voortduren.⁴⁰ Daar kwam bij dat de school zoals verwacht als kool groeide. In 1951 waren er reeds 221 leerlingen, in 1954 321. Een jarenlange zwerftocht langs verschillende locaties begon met

een pand van het voormalige Distributiekantoor aan de Burgwal 41 dat de gemeente in 1949 tijdelijk beschikbaar stelde. De paters konden daarop aan de Koornmarkt gaan wonen.⁴¹ Vrijwel elk jaar kwamen er dankzij bemiddeling van de gemeente lokalen in verschillende panden bij, o.a. aan de Raamstraat (1951, inclusief een gymnastieklokaal), Raam en Oranjeplantage (1952), Sint Olofsstraat (1953) en Gasthuislaan (1954). Dat sommige van deze lokalen in openbare scholen werden gehuurd, zinde Westermann nog het minst. "Sallustius werd opgeluisterd met Al in een groen, groen, groen, groen knolle-, knolleland", schreef hij in een terugblik.⁴²

Vlak na de start zette Westermann zijn zinnen op een grote villa met tuin (Huize Bimini) aan de Delftweg op de grens van Rijswijk en Delft. Het zag er hoopvol uit. De als altijd actieve burgemeester Bogaardt van Rijswijk was, mede met het oog op de Rijswijkse jongens die het Stanislas bezochten, genegen het zijne te doen en de katholieke eigenaar deelde hoopvol mee vanuit "het algemeen Katholiek belang" mee te zullen werken aan biedingen met voorkennis van het hoogste bod.⁴³ Maar de hoogste en slimste bieder won het van kerkelijke loyaliteit en Westermann moest tandenknarsend toezien hoe de villa begin 1949 aan nota bene het Christelijk Lyceum, sinds september 1948 aan de Phoenixstraat gevestigd, werd verkocht.⁴⁴

In juli 1949 voerde Westermann gesprekken met de gemeente Delft over nieuwbouw op een terrein aan het Westplantsoen, waarop enkele tuinderijen gevestigd waren. Toen het ministerie "in beginsel" bereid bleek het Stanislas op te nemen in het scholenbouwplan 1950, begon hij optimistisch met gedachtenvorming over hoe de nieuwbouw er uit zou moeten gaan zien.⁴⁵ Maar allerlei problemen doemden op. Eindeloos werd gepraat over wie nu precies wat zou moeten betalen van de kosten die niet onder de rijkssubsidie vielen. De Willebrordusstichting wenste alleen te betalen voor zaken die direct met de huisvesting der paters te maken hadden. Voor de overige bijzondere kosten - met name de bouw van aula en kapel plus de 5% lopende kosten die altijd buiten de rijkssubsidie vielen - diende de Delftse Stichting te zorgen, maar bij het ontbreken van enige invloed op wat dan ook liep die niet meer zo hard. Bovendien leefden de katholieken in Delft en Westland, naar waarneming van Westermann althans, in de veronderstelling dat de jezuïetenorde "multi-millionair" was en dat zij daarom zelf niets hoefden te doen. Een plan om via de pastoors in de dekenaten Delft en Poeldijk actiecomité's op te zetten om propaganda te voeren en jaarlijks geld in te zamelen strandde op de onwil van de meeste pastoors, waarvan sommigen een onverholven antipathie tegenover de geheimzinnige en elitaire jezuïeten koesterden. Zij voelden zich bovendien overvoerd met acties van allerlei katholieke organisaties en wilden slechts een eenmalige collecte toestaan. Geïrriteerd door deze onverschilligheid en vijandigheid stelde Westermann vlak voor kerst 1949 voor dat de orde zich wellicht beter terug zou kunnen trekken. Hij vond dat temeer omdat Delft ("een provinciestadje van de derde rang") en de Delftse en Westlandse bevolking ("sociaal slap materiaal") hem tegenvielen.⁴⁶

Een geïrriteerde Westermann uitte het dreigement van terugtrekking begin januari in vergaderingen met een groot aantal pastoors, maar veel helpen deed het niet. Vooral in het Westland viel de belangstelling voor de school erg tegen. Een collecte plus een oproep voor actiecomité's, verder wenste men niet te gaan.⁴⁷ En zo hoorden de katholieken in het dekenaat Poeldijk op Pinksterdag 1950 in hun kerken de kapelaans namens de deken "een warme aanbeveling en een hartelijk succes met de eerwaarde Paters" toewensen.⁴⁸ Maar met goede wensen bouw je geen nieuwe school, zeker niet een waar niet alleen onderwijs maar een totale "opvoeding op cultureel, sportief en religieus gebied" wordt geboden. De rijksoverheid was weliswaar bereid gevonden het onderwijs grotendeels te betalen, maar de opvoeding diende door of namens de ouders te worden gedragen. Dat benadrukten de vicaris-generaal van de bisschop van Haarlem, de provinciaal van de jezùieten en de dekens van Delft en Poeldijk toen op 7 september 1950 de pastoors van alle 23 parochies voor het blok werden geplaatst. De parochies zouden gedurende 38 jaar garant moeten staan voor de aflossing van een lening van f. 280.000,- aan te gaan door de Delftse Stichting. De lening was nodig om het "opvoedingsdeel" van de nieuwbouw van het Stanislas te financieren. Elke parochie zou, naar rato van de welstand, 250 tot 1000 gulden per jaar af moeten staan uit de opbrengsten van Collecten Bijzondere Noden.⁴⁹

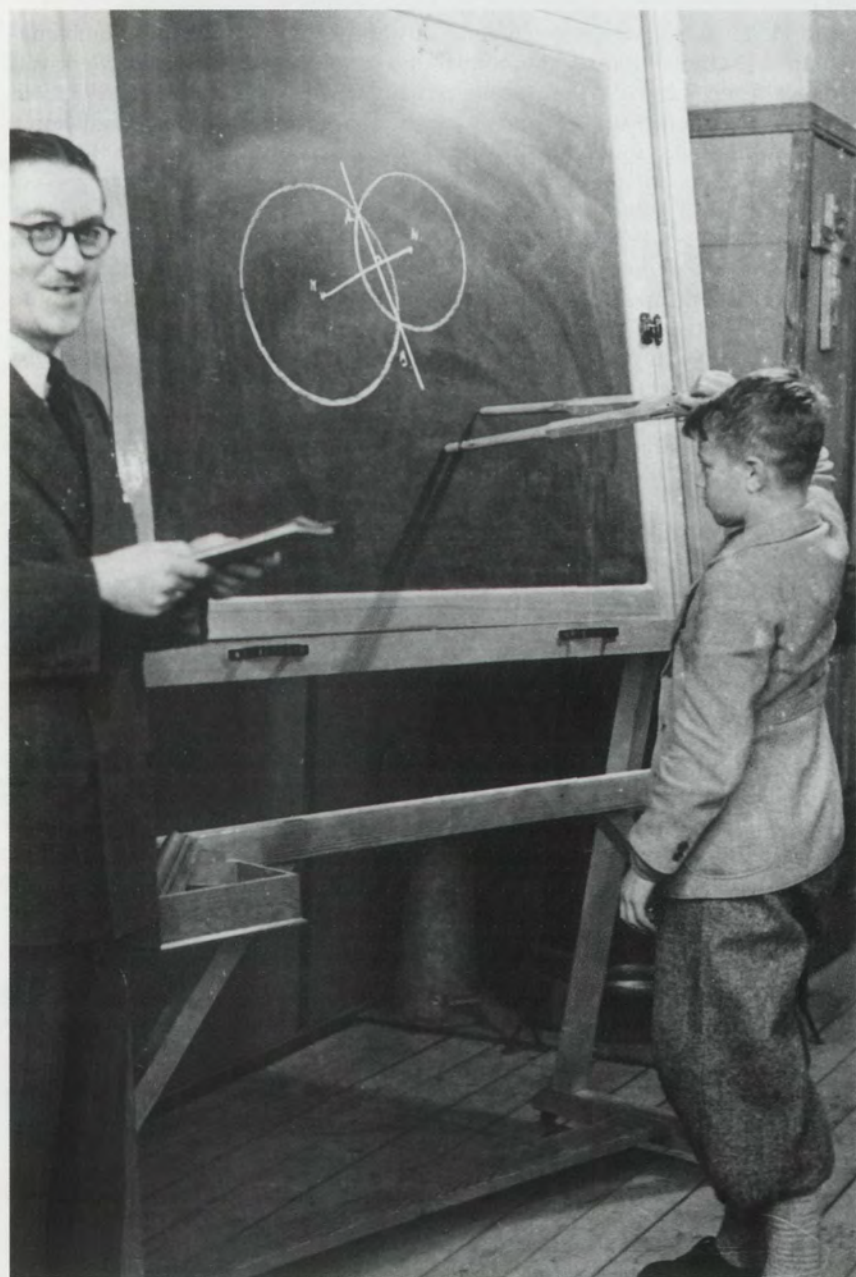
De reacties waren niet overweldigend positief. De pastoor van Pijnacker dreigde zelfs met een verbod in zijn parochie donateurs te werven. Het animo om voor andere, belangrijker zaken te geven zou teveel schade worden berokkend. Bovendien, zo onderschreven ook anderen, op de activiteiten van de orde was geen enkele greep en informatie over wat er op school precies gedaan werd bereikte de pastoors niet. Om de vergadering zover te krijgen dat ze de garantstelling accepteerde moest de pater-provinciaal uiteindelijk zelfs toezeggen dat er meer overleg (zonder daadwerkelijke inspraak of medezeggenschap!) zou komen.⁵⁰

Inmiddels waren er grote problemen gerezen over het bouwterrein. Het terrein van 3,5 ha. ten zuiden van het Wilhelminapark aan de noordwestkant van Delft was op zichzelf geschikt. Het was aan de grens van een gebied dat volop in ontwikkeling was. Een geprojecteerde provinciale autoweg zou de oude stad van Delft met Rijswijk en Den Haag verbinden. Vooral Rijswijk had grote plannen voor uitbreiding aan de zuidkant. Delft had mede met het oog hierop nieuwbouw van woningen en allerlei voorzieningen, waaronder een ziekenhuis, voorzien of al in uitvoering genomen. Het park was in die nieuwbouwplannen voorbestemd grotendeels park te blijven maar het zuidelijk deel, dat in bezit was van enige tuinders en een Delftse koopman, kon wellicht een andere bestemming krijgen. Na aanvankelijk een gewillig oor te hebben gevonden bij de dienst Publieke Werken, ketste het plan in december 1950 af op de onwil van de eigenaren om te verkopen.

De gemeente vreesde dat de ontegeningsprocedure te lang zou gaan duren en daarom wees ze in januari 1951 op een andere locatie, pal ten noorden van het park naast het Sportfondsenbad. Het terrein was gemeente-eigendom

en, door de iets ongunstiger ligging, ook goedkoper. Wederom maakten de beoogde architecten, ir. J. van der Laan en ir. B.J. Hermans, schetstekeningen en berekeningen en wederom volgde overleg met het ministerie, dat voorwaarden stelde aan de subsidie. Half februari bezocht Westermann de wethouder en die liet hem quasi-argeloos weten dat er problemen waren gezeten. Het terrein was in ruil voor enkele begeerlijke panden in de binnenstad ook aan de diaconie van de Hervormde Gemeente toegezegd en die ontwikkelde reeds plannen voor een bejaardenvoorziening.⁵¹ Het Stanislas kon misschien een terrein ten westen van het plantsoen in de Voordijkhoornse-polder tegemoet zien. De prijs voor de 1,87 ha. zou "zonder tegenvallers" naar schatting f. 180.000,- gaan bedragen en afbakeningsafspraken zouden moeten worden gemaakt met de architecten van het tevens op het terrein geplande ziekenhuis.⁵² Maanden van onzekerheid braken aan. Zolang er geen concrete afspraken waren kon ook het ministerie niets toezeggen en de plannen voor de vorm en inrichting der gebouwen plus de eventuele toevoeging van een eigen sportveld bleven beperkt tot algemeen geformuleerde wenselijkheden.⁵³

De sfeer tussen het Stanislas en de gemeente werd nu uiterst grimmig. Westermann, die in deze periode steeds meer ging steunen op zijn corrector pater H.J. Hoek, sprak van "openlijke tegenwerking", "laag-bij-de-gronds handelen" en "onnodig traineren" en hij vermoedde dat in de overwegend hervormde en humanistische stad weezin bestond tegen katholieken in het algemeen en jezuïeten in het bijzonder.⁵⁴ Zijn verhouding met de hervormde PvdA-burgemeester G.E. van Walsum, die Westermann ervan beschuldigde ontoereikend overleg te voeren met Publieke Werken, daalde tot ver onder het nulpunt.⁵⁵ De vertraging liet alle afspraken met het ministerie, de Delftse Stichting en de leiding van de jezuïetenprovincie in het honderd lopen en de situatie op school zelf begon nijpend te worden. Elk jaar kwam er een nieuwe schoolklas bij en bij de stadsuitbreidingen van Rijswijk en Delft lag een groei tot 400 leerlingen in het verschiet.⁵⁶ Het voortdurende gependel tussen de verschillende tijdelijke locaties was niet bevorderlijk voor het beoogde schoolklimaat. Vooral wat betreft de sportvoorzieningen was er een voortdurende dreiging dat geen lokalen of velden beschikbaar zouden zijn.⁵⁷ Alleen de verhuizing van de paters naar een woning aan de Hertog Govertkade leek enige verbetering te bieden, maar het was niet voor niets dat het patershuis zo nadrukkelijk deel uitmaakte van alle onderhandelingen over de nieuwbouwplannen. De voortdurende nabijheid van paters en leerlingen en "de gemakkelijke, vanzelfsprekende toegang van de jongens tot het patershuis" via een leerlingendeur raakte de kern van de jezuïetenpedagogiek.⁵⁸ Dat gold overigens ook het eigen sportveld. Dat was niet slechts bedoeld voor het gymnastiekonderwijs, maar voor het mogelijk maken van een eigen sportcultuur, ook buiten de schooluren en in het weekend. Sport in besloten kring was belangrijk "zonder vreemden en met een vrije, gemakkelijke toegang voor de paters, die daar een waardevol contact met de leerlingen kunnen krijgen."⁵⁹

Wiskundeles van Jan Rethans, circa 1951.

Gesprekken met burgemeester Van Walsum, de wethouders, hun ambtenaren en de katholieke raadsleden volgden en ook het katholieke netwerk van contacten werd hevig aangesproken. Maar weinig hielp. In maart 1952 viel eindelijk de brief in de bus met de berekende grondprijs: 350.000 gulden.⁶⁰ "Een aanfluiting", zo noemde Westermann de verhoging met 170.000 gulden tegenover de leden van de onderwijscommissie van de gemeenteraad.⁶¹ Veel beweging zat er echter niet in de opstelling van de gemeente. In de zomer van 1952 probeerde Westermann zelfs via de katholieke minister Beel van Binnenlandse Zaken druk op Delft uit te oefenen "tot grotere voortvarendheid" te komen, maar die zag weinig meer mogelijkheden dan de nieuw te benoemen burgemeester van Delft de zaak onder de aandacht te brengen.⁶² Na bemiddeling van de machtige katholieke drankenfabrikant P. Vlek wist Westermann in mei 1952 de eigenaren van het oorspronkelijke stuk grond ten zuiden van het plantsoen zover te krijgen dat ze hun grond toch wilden verkopen.⁶³ In augustus slaagde men erin de grond ook daadwerkelijk te verwerven voor 200.000 gulden. Tot verbazing van iedereen kwam de gemeente vervolgens met het aanbod van een terrein ten behoeve van het sportveld, zodat nu feitelijk terreinen waren verkregen waar drie jaar tevoren alle plannen mee begonnen waren.⁶⁴

De architect kon nu pas echt aan het werk en op grond van zijn berekeningen diende de financiering rond te komen. Dat was niet eenvoudig, want alle partijen stelden zo hun eisen. Het enige dat al geregeld was, was de financiering van de kapel door de Delftse Stichting, maar daar speelde nog een principiële vraag over de inrichting. Moest het altaar op moderne wijze naar het kerkvolk gericht worden of, zoals de traditie vereiste, naar het kruisbeeld en het tabernakel? Dit gevoelige vraagstuk draaide om de rol die de kerk de katholieke burger toedeelde. Het episcopaat sprak in deze jaren nog graag over de "volgzame schapen" waarvan de geestelijkheid "de herder" was. Maar in "de kudde" klonken meer en meer geluiden van katholieken die hun individualiteit erkend wilden zien, bijvoorbeeld door de priester met zijn gezicht naar de kerkenbanken te laten opereren. De Delftse paters kozen uiteindelijk voor de traditie.

Voor het overige begon het getouwtrek nu pas goed. Het ministerie wenste een zo goedkoop mogelijk doch solide bouw, terwijl een scherp oog werd gehouden op het hoogstnoodzakelijke volgens rijksregels. Alles wat samen hing met het bijzondere karakter van de school, diende voor rekening van anderen te komen. Een aula en een apart muzieklokaal waren bijvoorbeeld niet subsidiabel, zodat het overblijflokaal annex aula werd ingericht met een toneelpodium. Achter een inschuifbare wand kon het muziekonderwijs plaatsvinden. Daarnaast moest van de gemeenten wier inwoners gebruik van de school maakten een lening worden verkregen voor de 10% van de kosten die niet door rijkssubsidie werden gedekt. Vervolgens wenste de gemeente Delft het sportterrein aan te leggen in het kader van de werkverschaffing (toen eufemistisch Dienst Uitvoerende Werken geheten). Tenslotte vergde het patershuis toestemming van de centrale leiding der jezuiten in

Rome. Daar stelde men immers de financiële marges voor de bouw vast. Dat laatste nu was het grootste struikelblok, want de beoogde omvang van het patershuis was veel te kostbaar. Besloten werd de bouw daarvan te faseren.⁶⁵ In de loop van 1953 kwamen alle afspraken rond ook al kostte dat veel ge-cijfer, ruzie en zorg.⁶⁶ Zelfs de verplichting om bij gesubsidieerde scholen een openbare aanbesteding te houden hield Westermann lange tijd bezig. De mogelijkheid dat de gebouwen door een niet-katholieke aannemer en niet-katholieke bouwvakkers gebouwd zou gaan worden beschouwde hij als een risico.⁶⁷ Het resultaat van alles was een kostenraming van 1,8 miljoen gulden, waarvan bijna 1,2 miljoen voor de school en ruim 6 ton voor kapel en patershuis.⁶⁸ De voorbereidingen voor de bouw begonnen in juni 1954, maar het duurde nog een jaar voordat de eerste steen kon worden gelegd. Type-rend was dat de eerste steenlegging van de kapel, en niet van het schoolge-bouw, luister werd bijgezet. Blijkbaar zag men de kapel als het meest ver-bindende element in de nieuwe school.⁶⁹

Aannemer werd de laagste aanbesteder M. van der Bent & Zonen uit Wasse-naar en Westermann kon gerust zijn. Van dat bedrijf waren "gunstige berich-ten" ontvangen.⁷⁰ En inderdaad, er werd prima werk geleverd, maar de fric-tie tussen aannemer en architect en de in deze omstandigheden weinig door-tastende, zelfs poeslieve houding van Westermann en Hoek leidde wel tot aanzienlijke vertragingen.⁷¹ Herhaalde malen reed Westermann op zijn Solex door de bagger naar de bouwplaats om zorgelijk te kijken, maar elke keer weer liet hij zich door de opzichter sussen en met vage toezeggingen weg-sturen. Slechts toen bij de geplande aula de verwarming aan de buitenzijde bleek te zijn aangebracht(!), was weinig overreding voldoende om de aan-nemer snel van de noodzakelijkheid van verandering te overtuigen. De nog tijdens de bouw op instigatie van het rijk besloten uitbreiding van het aantal klaslokalen tot 20 stuite op langduriger vertraging, net als de aanleg van een volleybalveldje voor de sportzaal en een uitbreiding van het patershuis. De te verwachten groei van het leerlingenaantal en de versoepelde regels van het rijk stonden deze uitbreiding toe. Zelfs de opening van het Lodewijk Ma-kebljide College in Rijswijk in 1955 vermocht het optimisme niet de kop in-drukken. Deze school trok weliswaar veel leerlingen uit Rijswijk, Den Haag en Westland-Noord naar zich toe, maar een voor het Stanislas echt levens-bedreigende factor was de school uiteindelijk niet.⁷²

Maar de bouw was omgeven door steeds meer pessimisme. Door alle com-plexities moest de opening van het nieuwe gebouw herhaalde malen wor-den uitgesteld. Van september 1955 tot november 1956 gebruikte men de reeds opgeleverde gymnastiekzaal als een noodvoorziening. Door middel van boardwanden waren er acht primitieve lokalen in gecreëerd.⁷³ Zelfs de uiteindelijk geplande start op 1 september 1956 dreigde niet gehaald te wor-den. Eindelijk, twee dagen voor die datum, zette Westermann de architect het mes op de keel om aan de "noodtoestand" een einde te maken.⁷⁴ Provi-sorisch was de ingebruikname op 1 september dus wel, maar in de loop van de komende maanden verdwenen de laatste ongemakken een voor een. Op

13 november, gedenkdag van de patroon van de school St. Stanislas, kon de bisschop van Rotterdam mgr. M.A. Jansen de kapel consacreren. Een dag eerder had de feestelijke opening plaatsgevonden waarbij een hele rij hoogwaardigheidsbekleders dank en vreugde over het bereikte resultaat uitsprak. Westermann was in zijn finest hour zo nerveus dat hij vergat de vertegenwoordiger van het ministerie van Onderwijs welkom te heten. Maar uit het feit dat hij de Rijksgebouwendienst niet eens in het dankwoord betrok en, tegen het geldende protocol in, eerst de kerkelijke en daarna pas de wereldlijke overheden dankte, kon men ook afleiden dat hij de overheid slechts zag als een noodzakelijke geldverschaffer.⁷⁵ De centrale plaats van de godsdienst in de feestweek - niet alleen de kapel, maar ook alle klaslokalen werden ingezegend en van kruisbeelden voorzien - bleek dat in ieder geval de schoolleiding van de bijzondere opdracht was overtuigd. De school had volgens Westermann tot taak "om cultuurdrager te zijn en mede te werken aan het weren van chaos en barbaardom".⁷⁶

In het nieuwe gebouw kwamen voor het eerst allerlei voorzieningen op dezelfde locatie beschikbaar. Het Stanislas kon eindelijk gaan functioneren op een manier die de jezuiten voor ogen stond en die was ingegeven door de overtuiging die al sinds de oprichting van de orde in de 16de eeuw bestond. "Wij willen onze jongens op onze colleges opvoeden tot uitstekende katholieke mannen", schreef rector Westermann in een interne notitie over het dagelijks mis-horen. Hij wilde "geen halfbakken katholieken, maar kleine middenstandertjes in het geloofsleven."⁷⁷ Dat lukte enige jaren als vanzelfsprekend, maar de roerige jaren zestig en zeventig zouden het katholiek college in een vernieuwingsproces brengen dat het traditioneel-katholieke fundament grondig zou veranderen.⁷⁸

Noten

1. Aldus Peter Raedts 'Tussen Rome en Den Haag: de integratie van Nederlandse katholieken in kerk en staat' in: Henk te Velde en Hans Verhage (red.) *De eenheid en de delen. Zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland, 1850-1900* (Amsterdam: Het Spinhuis 1996), pp.29-44.
2. Geciteerd in: Th.G.A. Hoogbergen, *Over geestdrift en bevolgenheid. 75 Jaar Ons Middelbaar Onderwijs 1916-1991* (Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact 1991), p.21 Zie voorts: Kees Mandemakers, *HBS en Gymnasium. Ontwikkeling, structuur, sociale achtergrond en schoolprestaties. Nederland ca. 1800-1968* (Amsterdam: Stichting Beheer IISG 1996), p.73 en L.J. Rogier, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* (Den Haag, Pax 1956²), p.146.
3. Zie daarvoor uitvoeriger: P.Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy, *De geschiedenis van de school in Nederland vanaf de Middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen: Van Gorcum 1987).
4. Idem, p.238.
5. Typerend is: M.A.J.M. Matthijssen, *Katholiek middelbaar onderwijs en intellectuele emancipatie. Een sociografische facetstudie van het emancipatievraagstuk der Katholieken in Nederland* (Assen: Van Gorcum 1958).

6. Voor de geschiedenis der jezuïeten-orde zie uitvoerig: F. van Hoeck, *Schets van de geschiedenis der Jezuiten in Nederland* (Nijmegen: Dekker & Van de Vegt 1940); M. Dierickx, *De Jezuiten. Wie zij zijn en hoe zij werken* (Desclée de Brouwer: Brugge/Brussel 1964²); P.P.W.M. Dirkse, *Jezuïeten in Nederland* (Utrecht: Rijksmuseum Het Catharijneconvent 1991).
7. Rob van der Laarse "Verzwoegen door den ultramontaanschen vloed". Leken en clerus in katholiek Delft in de 19de eeuw' in: J.C.H. Blom en C.J. Misset (red.), *"Broeders sluit u aan."* *Aspecten van verzuijing in zeven Hollandse gemeenten* (s.l. 1985), pp. 69-109.
8. Een groei tot 450 leerlingen was voorzien. Zie de brief van de rector SSC aan minister van OK&W 30 oktober 1948, archief van het St. Stanislas College (voortaan: archief-SSC) 119.
9. Oudshoorn, *Tuinders in Wateringen en De Lier*, p.50.
10. F. Groot, *Roomsden, rechtzinnigen en nieuwlichters. Verzuijing in een Hollandse plattelandsgemeente. Naaldwijk 1850-1930* (Hilversum: Verloren 1993), p. 143-145.
11. Rector Westermann aan pater-provinciaal, 6 december 1953, archief-SSC 134.
12. H.I. Oudshoorn, *De tuinders in Wateringen en De Lier. Een bijdrage tot de godsdienstgeografie van het Westland* (Assen: Van Gorcum 1957), p. 90.
13. Oudshoorn, *Tuinders in Wateringen en De Lier*, p. 116-120.
14. Overzichten van leerlingenaantallen in archief-Stedelijk Gymnasium Delft, Gemeentelijke Archiefdienst Delft (GAD) 35 en 46. Vgl. A.E.M. Jonker 'Het onderwijs in Delft' in: *De stad Delft. Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914* (Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof 1992), p. 200-201.
15. Verslag van de toestand der gemeente Delft over 1948, p. 15 en bijlage 6 (GAD). In totaal waren er 30 lagere scholen in Delft, waarvan 8 openbaar, 10 protestant-christelijk, 9 katholiek en 1 neutraal. Voorts was er een openbare en een bijzondere BLO.
16. Overzichten in het ongeinventariseerde archief Commissie van Toezicht op het Middelbaar Onderwijs Delft (GAD) en archief Congregatie van R.K. Jongelingen (GAD).
17. Afschrift brief Stichting voor Katholiek MVHO Delft en Omstreken aan Raad der gemeente Delft, 19 maart 1948, archief-SSC 119.
18. Visitatierapport over het dekenaat Delft, 19 oktober 1948, archief Bisdom Rotterdam, Algemeen Rijksarchief Den Haag (voortaan: archief BR-ARA), 104.
19. Statuten in archief Diverse Katholieke Instellingen (GAD) 11.
20. Memorandum betreffende het katholiek lyceum Delft aangeboden aan de onderwijsspecialisten van de KVP in de Tweede Kamer, 25 november 1948, archief-SSC 119.
21. Provinciaal der Minderbroeders te Weert aan de Commissie etc. 24 januari 1947, archief-SSC 119. Volgens het verslag van de deken Delft over 1946 waren de franciscanen aanvankelijk nog bereid drie paters voor de nieuwe school af te staan, archief BR-ARA 104.
22. Volgens een kaartje van een informant d.d. 23 februari 1948 aan deken Kok zou de minister politieke redenen hebben gehad. Hij wilde eerst de subsidie voor het christelijk lyceum veilig stellen, zodat het gemakkelijker zou zijn bij het kabinet de subsidie voor de katholieke school los te krijgen. Correspondentie in archief-SSC 119.
23. P. Socius Prov. aan deken Delft 17 juni 1947, archief Provinciaat der Jezuiten, Berchmanianum Nijmegen (archief-SJ-prov.) 95, 1.

24. Archief-SJ-prov. 95, 2.
25. Pater Provinciaal aan bestuur van de Delftse Stichting, 23 mei 1948, archief-SJ-prov. 95, 5.
26. Notulen Delftse Stichting 16 januari 1948, 2, archief-SSC 326.
27. Archief COV-GAD 9. Verslag dekenaat Delft 1954 en 1955 in: archief Dekenaat Delft, Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen (KDC) 104.
28. Verslag van een vergadering op 18 maart in brief Pater Provinciaal aan bestuur van de Delftse Stichting, 23 mei 1948, archief-SJ-prov. 95, 5 en 6. Hierin ook de overeenkomst tussen de Willebrordus en de Delftse Stichting. Eerder waren namen als Stalpaert van de Wiele en Cornelis Musius verworpen, notulen Delftse Stichting 16 januari 1948, p.5, archief-SSC 326.
29. Notulen Delftse Stichting 16 januari 1948, archief-SSC 326. Verslag pater Rietra d.d. 15 maart 1948, archief-SJ-prov. 95, 3. Brief dekens Delft en Poeldijk aan pastores d.d. 19 maart 1948, archief-SSC 119.
30. Notulen Delftse Stichting 16 januari 1948, p.4, archief-SSC 119. Visitatieverslag Dekenaat Delft, 7 december 1947, archief BR-ARA 104.
31. Verzoekschriften d.d. 19 maart 1948 als bijlagen 67 en 68 bij Handelingen Gemeenteraad Delft 1948 (GAD).
32. Correspondentie in archief-SSC 119. De overwegend katholieke gemeente Nootdorp was overigens ernstig ontstemd over het feit dat de andere gemeenten al veel eerder en intensiever bij het initiatief betrokken waren. Dit geeft aan dat de Delftenaren zich vrijwel uitsluitend oriënteerden op het Westland en Rijswijk.
33. Rector Stedelijk Gymnasium Delft aan College van B&W Delft, 27 april 1948, archief-Stedelijk Gymnasium Delft (GAD) 35.
34. Advies aan gemeenteraad van college van B&W gemeente Delft d.d. 6 juli 1948, bijlage 238 van Handelingen Gemeenteraad Delft 1948 (GAD). Zie ook correspondentie in archief Commissie Onderwijs en Volksontwikkeling, 1919-1956 (GAD).
35. Zie de discussie in de gemeenteraad van Delft d.d. 28 juli 1948, pp.150-157. Subsidiering per leerling door andere gemeenten in correspondentie archief-SSC 119.
36. Zie verscheidene levensschetsen in archief-SSC 188; *Nieuwe Delftsche Courant* 6 september 1951.
37. Een begroting over het tijdvak 1 september tot 31 december 1948 beliep in totaal f. 13.713,-. Na aftrek van subsidies en schoolgelden bedroeg het tekort f. 4.870,-. Bijlage bij brief SSC aan gemeente Delft 7 oktober 1948, archief-SSC 170.
38. Memorandum betreffende het katholiek lyceum Delft aangeboden aan de onderwijsspecialisten van de KVP in de Tweede Kamer, 25 november 1948, archief-SSC 119.
39. Inleiding voor ouders door rector-SSC september 1948, archief-SSC 361. Zie ook de latere praatjes voor ouderavonden in dit dossier.
40. Rector aan deken Kok, 22 september 1948, archief-SSC 119; Westermann aan Pater Provinciaal 10 augustus 1949, archief-SSC 132.
41. Correspondentie over de verschillende panden in archief Commissie Onderwijs en Volksontwikkeling (GAD), 9 en archief-SSC 165, 186, 204.
42. J.F. Westermann in *Onze Colleges, contact-orgaan van de leraren der Nederlandse Jezuïeten Colleges* 6, 1 juli 1954, p. 122-124.
43. Burgemeester Rijswijk aan rector SSC 15 oktober 1948; P. Kersten aan rector SSC 14 oktober 1948, archief-SSC 120.
44. Rector SSC aan advocaat mr. J. Loeff 3 maart 1949, archief-SSC 120. Het CLD zou in 1955 nieuwbouw op het Bimini-terrein plegen.

45. Hoofd afdeling VHMO ministerie OK&W aan Rector SSC 15 oktober 1949, archief-SSC 132.
46. Rector SSC aan Pater Provinciaal 16 december 1949, archief-SSC 132.
47. Verslag vergadering 10 en 24 januari 1950; overzicht bouwkosten SSC april 1950, archief-SSC 132. De formulieren waarmee collectanten voor het Bouwfonds langs de deur gingen in archief-SSC 121.
48. Oproep aan de katholieken van het Westland, pinksteren 1950, archief-SSC 132.
49. Notulen 7 september 1950, archief-SSC 132. Zie ook de verzamelstaten en memoranda van het dekenaat Delft 1951-1962 in archief Dekenaat Delft (KDC) 152. Voor 250 gulden werden aangeslagen de parochies van Bergschenhoek, Bleiswijk, Maasland, Maassluis en Hoek van Holland. Het dubbele kwam van Berkel, Den Hoorn, De Lier, Schipluiden, Onze Lieve Vrouwe Delft, Honselersdijk, Kwintshuil en Loosduinen. Het hoogste bedrag werd gedragen door de overige vier Delftse parochies, Pijnacker, Poeldijk, Monster, Naaldwijk, Rijswijk en Wateringen.
50. Notulen 7 september 1950, archief-SSC 132.
51. Rector-SSC aan (katholieke) wethouders A. Sipman en J. Bühler 19 februari 1951, archief-SSC 133. In 1955 zou het Sionshof worden geopend.
52. Gemeentebestuur Delft aan rector SSC 3 juli 1951, archief-SSC 133. Tekeningen en bestek, februari 1952 in archief-SSC 122.
53. Hoofd afdeling VHMO ministerie OK&W aan bestuur SSC, 21 februari 1952, archief-SSC 133.
54. Westermann aan P. Smits van Waesberghe 22 maart 1951; Westermann aan Wijffels, 31 oktober 1951; verslag onderhandeling met gemeente Delft en ander partijen 2 maart 1952, archief-SSC 133.
55. Rector aan prof. J.H. Froger, 22 september 1951; rector aan wethouders Sipman en Bühler 21 januari 1952, archief-SSC 133.
56. Rector-SSC aan ministerie OK&W 12 maart 1951, archief-SSC 133.
57. Zie de correspondentie met de plaatselijke onderwijsinspecteur in 1951 alsmede de brieven van Westermann aan de pater-provinciaal, archief-SSC 133.
58. Bouwplan St. Stanislascollege, maart 1951, archief-SSC 133.
59. Concept-brief rector aan ir. D. Habraken (bestuurslid Delftse Stichting) 26 januari 1952, archief-SSC 133. In de Commissie voor Openbare Werken van de Delftse gemeenteraad bestond hiervoor overigens geen enkel begrip. Brief 17 april, archief-SSC 133.
60. Kostprijberekening bouwterrein door Openbare Werken, 14 maart 1952, archief-SSC 133.
61. Notities voor een gesprek, april 1952, archief-SSC 133.
62. L. Beel aan rector-SSC, 14 juli 1952, archief-SSC 133. In de zomer van 1952 zou Van Walsum worden opgevolgd door De Loor.
63. Akten betreffende recht van koop, 6 mei 1952, archief-SSC 133.
64. Rector aan minister L. Beel, 14 september 1952, archief-SSC 133.
65. Correspondentie met de architect, ministerie, gemeenten en de pater-provinciaal 1952-1953, archief-SSC 133/134.
66. Bouwtekeningen en bestek, 1952-1957 inclusief revisies, in archief-SSC 123, 124, 125.
67. Rector aan pater-provinciaal, 3 december 1953, archief-SSC 134.
68. Begrotingen en correspondentie over leningen in archief-SSC 134. De kostenoverschrijding zou uiteindelijk rond 40% gaan bedragen.
69. Uitnodigingen voor de eerstesteenlegging door de pater-provinciaal op 21 juni 1955 in archief-SSC 135.

70. Willebrordusstichting aan minister OK&W, 29 mei 1954, archief-SSC 134.
71. Correspondentie over de bouw in archief-SSC 135. Pas in de loop van 1955 zet Westermann de ruziënde architect en aannemer onder druk om op te schieten. Dan nog reket men op oplevering rond Pasen 1956.
72. Correspondentie hierover in archief-SSC 326-327.
73. *Pythia* 20 september 1955, p. 17.
74. Rector aan architectenbureau J. van der Laan 29 augustus 1956, archief-SSC 135. Nog tot aan de definitieve afrekening in 1963 zou de frictie met de architect een slagschaduw over het bouwproces werpen. Correspondentie in archief-SSC 136-137.
75. Die conclusie trok althans de onderwijsinspecteur, die overigens wel de excuses van Westermann accepteerde. Correspondentie in archief-SSC 186.
76. Speech van rector-SSC 12 november 1956, archief-SSC 135. Als dank voor alles wat "vrienden en weldoeners" voor de school hadden gedaan, kon de rector zich overigens ook geen beter cadeau bedenken dan de uitnodiging voor een heilige mis op zondagochtend 9 uur.
77. Notitie over het dagelijks Mishoren op onze Colleges, circa 1950, archief-SSC-355.
78. Zie daarvoor uitvoeriger: H. Wijfjes *Het Stanislas. School- en jeugdcultuur op een katholiek college te Delft, 1948-1998* (Delft: Klats Publiciteit 1998).

Emma Kirchner Fotografe en feministe?

Petra Notenboom

Op 30 maart 1830 werd Emma Kirchner geboren in Leipzig als oudste kind van Pancras Kirchner. Haar vader was dameskleermaker en runde het bedrijf samen met zijn vrouw. Het gezin woonde in die tijd even buiten het centrum aan de Randstädter Steinweg. Op 18 januari 1833 werd haar zusje Maria geboren. Vier maanden later op 30 mei stierf vader Pancras. De weduwe Kirchner had ineens alleen de zorg voor de twee kleine meisjes en de zaak van haar man.

Enkele jaren later verhuisde de weduwe met haar dochters naar de Frankfurterstrasse en later naar het Neukirchhof 7. Het gezin Kirchner woonde nu midden in het centrum van Leipzig, nabij de Matthäikerk. Het atelier verhuisde naar de Grösse Fleischergasse 24. In die tijd waren de grote en kleine Fleischergasse het bruisende centrum van de vooruitgang. Hier zaten de goede kledingateliers tussen kunstenaars en de eerste fotografen van die tijd. Schrijvers als Goethe en Schiller waren vaste gasten van het studentencafé Goldenen Herz. Ook restaurant de Kaffeebaum was toen een vast ontmoetingspunt voor kunstenaars en studenten.

Emma en haar zus Maria brachten in dit milieu hun jeugd door en hielpen hun moeder in de zaak.

Nadat de Fransman Daguerre in 1838 de techniek van de fotografie had ontwikkeld ontstonden er overal fotoateliers, zo ook in Leipzig. In de Burgstrasse 8 zat het fotoatelier van Eduard Wehnert en zijn vrouw Bertha Beckmann. Zij kreeg in 1843 als eerste vrouw een vestigingsvergunning voor een eigen atelier. Een uniek gebeuren voor die tijd.

Het kledingatelier van de weduwe Kirchner lag in die tijd op loopafstand in het verlengde van de Burgstrasse. Het is heel goed mogelijk dat Emma ergens in deze buurt het vak van fotografie heeft geleerd. In haar eigen straat zat de fotograaf Alexander Seizz. In de Burgstrasse zaten behalve Wehnert-Beckmann ook Julius Wehnert en Herman Achilles. Onderzoek in de archieven te Leipzig leverde geen bewijs dat Emma zich al in Leipzig bezighield met fotograferen. Notarieel was er alleen een aanvraag van een reisdocument voor haar zuster. Vreemd was dat er verder niets te vinden was over het bedrijf van haar moeder.

In de jaren dat de fotografie zich verder ontwikkelde waren er in Europa maar weinig vrouwen die dit vak beheersten. Maria Hille was in die tijd een

Emma Kirchner (1830-1909).

collega en landgenote van Bertha Beckmann. Beide dames werkten echter eerst samen met hun echtgenoten voordat ze zelfstandig aan de slag gingen.

Volgens overlevering hebben Emma en haar zus Maria in maart 1852 een bal bezocht, waar hooggeplaatste heren aanwezig waren. Beiden raakten zwanger en op 18 december was het Maria die – te Berlijn waar ze van 1851 tot 1857 woonde – als eerste beviel van een dochter, die Emma genoemd werd; Emma's dochter Elisa werd op de 26e van die maand geboren.

Ongehuwd zwanger zijn was in die tijd niet echt gebruikelijk. Natuurlijk gonsde het van geruchten rond het tweetal. Waarom de dochter van Maria in Berlijn werd geboren blijft gissen. Ook blijft het de vraag wie de vader van Emma's dochter was. Oordelen over dit soort zaken zou ongepast zijn. Het was een kwestie tussen moeder en dochter.

Maria kreeg kennis aan de Delftse gewermaker Frederik Gräfe en verhuisde naar Delft. Zij traden op 22 augustus 1860 in het huwelijk. Bij dit huwelijk werd haar dochter Emma erkend. Ze betrokken een woning aan de Sint Anna Boogerd, en verhuisden later naar de Zuiderstraat, waar Gräfe zich als fotograaf vestigde.

Drie jaar later op 6 november 1863 verhuisde zus Emma samen met haar

PHOTOGRAPHIE.

De ondergeteekende geeft zijne geëerde Begunstigers kennis, dat zijn Atelier is VERPLAATST naar de Zuiderstraat, wijk 1 n°. 168^w, terens dank zeggende voor het sinds acht jaren genoten vertrouwen, sedert het Atelier door hem onder de firma E. KIRCHNER & Co. is opgericht en onder zijne leiding gedreven. Door betere inrigting is hij in staat al datgene te effectueeren, wat van de Photographie vereischt wordt.

Delft, 21 December 1871.

E. KIRCHNER & Co.
F. Gräfe.

De ondergeteekende bericht dat zij haar
Fotografisch Atelier
heeft overgedaan aan den Heer J. VAN
DOORNE. Dank zeggende voor het genoten
vertrouwen, beveelt zij haar opvolger ten zeerste aan.
EMMA KIRCHNER,
Zuiderstraat 164.

Mij refereerende aan bovenstaande,
bericht ik dat ik het

Fotografisch Atelier
van Mej. KIRCHNER heb overgenomen
en zal trachten door mooi werk en billijke
prijzen het vertrouwen waardig te worden.
Aanbevelend, **J. VAN DOORNE,**
Zuiderstraat 164.

Delftsche Courant 9 mei 1899.

Photographie.

De ondergeteekende neemt de vrijheid zich bij
vernieuwing aan hare geëerde Begunstigers aan te
bevelen, daar zij het voornemen heeft haar
PHOTOGRAPHISCH ATELIER
(gelegen Zuiderstraat, W. 1-179 E), *Vrijdag*
15 September a. s. te OPENEN. Belovende
steeds zorg te zullen dragen voor eene nette en
spoedige uitvoering.

Mej. EMMA KIRCHNER.

Delftsche Courant 13 september 1871

PHOTOGRAPHIE.

Henri de Louw & Emma Kirchner,
1e Photographie van af de Oostpoort,

EMAIL PORTRETTE

(Hooge glans). Vergrootingen tot levens-
grootte Beelden van Visitekaartjes enz.

Henri de Louw & Emma Kirchner.

Delftsche Courant
8 oktober 1875

*Jobanna Fredrika Fritsche
(1800-1878), moeder van
Emma Kirchner.*

tienjarige dochter Elisa en haar moeder naar Delft. Volgens het register van de wijkmeester woonden ze tijdelijk in bij haar zus en haar man aan de Zuiderstraat 171.

Vrijwel meteen vestigde Emma Kirchner zich als zelfstandig fotografe in dezelfde straat op nummer 179e. Zij was dus een feministe *avant la lettre*. Niet alleen omdat zij als bewust ongehuwde moeder zelfstandig werkte, maar ook omdat zij anderen opleidde in de fotografie.

Zoals hierboven reeds gezegd, is het onduidelijk waar zij het vak heeft geleerd. Haar eerste werken laten echter duidelijk zien dat zij professioneel bezig was. Emma Kirchner maakte een aantal portretten van de familie Van der Chijs. Hoewel er geen bewijzen te vinden waren, kan het heel goed mogelijk zijn geweest dat zij de voorloopster van het feminisme mevrouw Storm-van der Chijs persoonlijk ontmoet heeft.

Het moet voor haar zeker niet gemakkelijk geweest zijn om het moederschap te combineren met haar werk. Zij moest zichzelf in eerste instantie bewijzen om voldoende klanten te trekken. Ze moest tenslotte voor drie mensen zorgen. Haar moeder woonde bij haar in totdat deze in 1878 op 78-jarige leeftijd op de verjaardag van kleindochter Emma Gräfe overleed.

*Elisa Kirchner (*1852) en haar
dochters Dora (*1876) en
Frederika (*1878) de Louw.*

In juli 1871 plaatste Emma Kirchner een advertentie in de *Delftsche Courant* waarin zij haar klanten bedankte voor zeven jaren klandizie. Ook gaf ze aan al die jaren voor eigen rekening hebben gewerkt. Op 13 september van dat jaar stond in een andere advertentie dat zij haar nieuwe atelier aan de de Zuiderstraat 179e op 15 september zou openen. Bewust ondertekende zij met Mejuffrouw. Zij heeft haar hele leven in de Zuiderstraat gewerkt. Haar laatste atelier zat op nummer 164.

Inmiddels was algemeen bekend dat zij intussen samenwerkte met haar zwager Gräfe. Dat er onduidelijkheid heerste over wie het atelier runde, bleek uit een volgende advertentie die op 24 december 1871 verscheen. Het atelier verhuisde naar nummer 168 en Gräfe gaf aan dat het onder zijn leiding werd gedreven, maar was opgericht onder de firma E. Kirchner & Co. Hij bedankte de klanten voor acht jaar klandizie. Hieruit kan worden opgemaakt dat er een zakelijke strijd was. In het bevolkingsregister staat Emma echter eerder als fotograaf vermeld dan haar zwager. Gräfe stond lange tijd geregistreerd als geweermaker, smid en steendrukker.

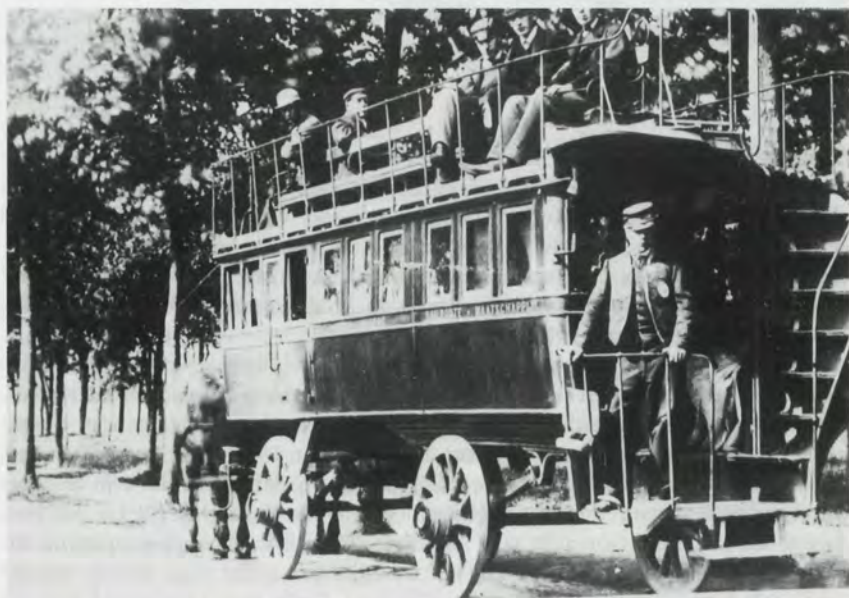
Een advertentie van 1 september 1872 geeft aan dat Gräfe voor zichzelf is begonnen op hetzelfde adres, zodat we kunnen aannemen dat Emma Kirchner

ner weer zelfstandig werkte. Maria Gräfe-Kirchner overleed op 2 februari 1883, waarna haar man Frederik op 25 april binnen twee-en-een-halve maand hertrouwde met Cornelia Dhiel. Met haar hulp zette hij zijn werk als fotograaf voort.

Op 22 juli 1875 trouwde Emma's dochter Elisa met de Hagenaar Henri de Louw, de zoon van een Haagse fotograaf. Henri ging in de leer bij zijn schoonmoeder als retoucheur; met een advertentie van 8 oktober 1875 wordt hun samenwerking bekend gemaakt.

Mogelijk om een betere indruk te maken bij nieuwe klanten wordt het adres Zuiderstraat niet genoemd, maar wordt geschreven dat het de eerste fotografie vanaf de Oostpoort is.

Bewijzen dat Emma Kirchner daadwerkelijk les heeft gegeven aan haar zwager en schoonzoon zijn niet gevonden. De vele verwarrende advertenties vertellen wel dat er duidelijk iets aan de hand was. De namen en adressen die achter op de foto's gedrukt stonden, gaven evenmin duidelijkheid. Ook hierin was de verwarring groot. Uit de advertenties kan men opmaken dat Emma steeds watter bij de wijn heeft moeten doen om de familiebanden goed te houden.

De paardentram tussen Delft en Den Haag, foto vermoedelijk in 1873 genomen door Emma Kirchner (Foto: Gemeentearchief Delft).

*Giuseppe Antonietti, portret
door Emma Kirchner.*

De ateliers van Kirchner en haar compagnons maakten destijds voornamelijk portretten. Emma had een uitgebreide klantenkring die varieerde van gegoede kooplieden, geestelijken, weesmeisjes tot aan schoorsteenvegers. In het Gemeentearchief van Delft zijn enkele bewaard gebleven. Het zijn zeker geen fotografische kunstwerken, wat in die tijd gebruikelijk was bij portretfotografie. Eén foto viel echter wel op door eenvoud en compositie. Het was een foto van de Nederlandse railroutemaatschappij die met een paardentram personenvervoer verzorgde tussen Delft en Den Haag. Zeer waarschijnlijk is deze foto in 1873 genomen, kort nadat dit vervoer startte.

In Delft woonde in die tijd Lambert van Meerten, een verwoed kunstliefhebber. Aan de Oude Delft is nu het museum Huis Lambert van Meerten. Emma maakte destijds een portret van zijn broer Volkert. Dit is tot nu toe het enige bewaarde portret van deze man. Andere Delftse families die zij portretteerde waren: Siepman, Van den Bosch, Kerklaan, Albers, Schilling. Met haar foto gaf Emma de Italiaanse vluchteling Giuseppe Antonietti uit Crovea een echt gezicht. Hiermee wordt weer aangetoond dat een foto soms het enige beeld is dat overblijft van een persoon. Deze Italiaanse beeldhouwer

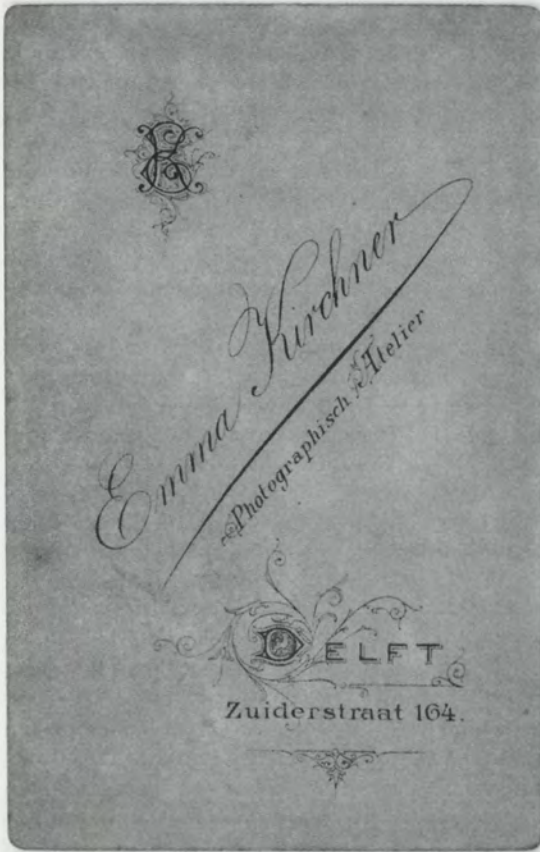
*Een gewoon Delfts gezin
gefotografeerd door Emma
Kirchner: Johannes van
Zwet (1833-1909) met zijn
vrouw Maria Pieterella
Leeuwenstein (1838-1927)
en vermoedelijk een van
hun zoons
(mogelijk Reinier) (foto en
coll.: familie Van der Krogt,
Delft).*

vluchtte via België naar ons land, en belandde via Rotterdam in Delft. Zijn Belgische vrouw werd ook geportretteerd door Kirchner, evenals zijn zoon Louis. Deze was ook beeldhouwer en later eigenaar van de herberg "De Bonte Os" aan de Voldersgracht 10 in Delft.

Het leek wel alsof Emma Kirchner achteraf niet zo zakelijk is geweest als oorspronkelijk gedacht. Zij deed haar bedrijf in 1899 over aan haar leerling Johan van Doorne zonder inmenging van een notaris. Na de verkoop van haar atelier vertrok ze naar Den Haag.

Haar dochter Elisa kreeg uit haar huwelijk met De Louw twee dochters. Dora de Louw, die operazangeres was, trouwde in Den Haag in 1899 de Nederlandse componist Bernard Zweers. Frederika de Louw trouwde in hetzelfde jaar met de onderwijzer Gerard Vierhout. In 1901 werd het huwelijk van Elisa

*De achterzijde van de
foto van het gezin Van
Zwet.*

Kirchner en Henri de Louw ontbonden.

Na haar scheiding ging Elisa bij het gezin Zweers in Amsterdam wonen, want ook haar andere dochter woonde in Amsterdam, aan de rand van het Vondelpark. Emma Kirchner besloot haar in 1903 te volgen. De beide kleindochters van Emma Kirchner hadden in 1900 een zoon gekregen waardoor Emma overgrootmoeder was geworden. Emma Kirchner overleed in Amsterdam op 10 februari 1909 en werd even oud als haar moeder, 78 jaar. Ze nam al haar geheimen mee het graf in. Het is onbekend wat er met haar spullen is gebeurd. Haar nazaten konden niet vertellen of haar glasplaten bewaard zijn gebleven.

Op 14 mei 1905 overleed Frederik Gräfe en op 17 juni 1906 overleed zijn dochter Emma Ravensteijn-Gräfe op 52 jarige leeftijd. Voor de verdeling van

het nalatenschap van Frederik, die inmiddels uit zijn tweede huwelijk twee kinderen had, kwam zijn zoon Artois over uit België. Hij was de enige die verder was gegaan in het vak als fotograaf. Ook hij toonde aan niet zonder hulp van een compagnon te kunnen werken. Hij werkte in Tienen korte tijd samen met Gér Linskens.

In de loop van de tijd zijn veel foto's verloren gegaan. Het kostte veel moeite om via nazaten van opdrachtgevers oude portretten terug te vinden. Met hulp van de *Delftsche Courant*, waarin enkele artikelen aan Kirchner werden gewijd, meldden zich steeds meer mensen met oude foto's. Zo kregen onderzoekers een betere indruk over de diversiteit en het vakvrouwschap van Emma Kirchner.

Historisch gezien blijft de Kirchnersaga omgeven door een mystieke waas. Interviews met haar nazaten leverden geen bewijzen op. Bij hen was er niets bekend over haar verleden en opleiding in het fotovak. Zij waren verbaasd dat de vader van haar dochter niet bekend was en konden de vraag waarom Emma bewust ongehuwd was gebleven niet beantwoorden.

Tijdens mijn bezoek aan de weduwe van achterkleinzoon Vierhout, kreeg ik een gouden medaillon in mijn handen met daarin een foto van Emma Kirchner, de eerste die ik zag. Tijdens een bezoek aan de kleinzoon van Bernard Zweers zag ik een andere foto van deze bijzondere vrouw.

Fotografie wordt wel de opvolger van de schilderkunst genoemd, het is toch dankzij diezelfde branche dat wij nu zien hoe onze voorouders eruit zagen. Genealogen en andere historici hechten waarde aan het belang van de fotografie. Dus om de waarde van haar werk als fotografe te kunnen bepalen moet men minder kritisch kijken naar de kwaliteit en meer naar de historische waarde. Omdat fotografie in die tijd een luxe was zijn haar portretten waardevol geworden.

Emma Kirchner was een vrouw die haar grenzen durfde te verleggen. Ze was niet alleen een ongehuwde moeder die daar geen geheim van maakte, ze koos ook een vak dat in die tijd voornamelijk door mannen werd beheerst. Of haar toch wat feministische inslag een bijdrage heeft geleverd aan de emancipatie van de vrouw, blijft eveneens een vraag die onbeantwoord zal blijven. Maar mogelijk heeft zij in haar tijd andere vrouwen geïnspireerd om ook hun grenzen te verleggen. En misschien doet ze dat nu nog wel, zonder dat ze het zelf ervaart. Er zal misschien wel nooit een Emma Kirchnerstraat in Delft komen. Toch mag men niet onderschatten wat haar historische bijdrage is geweest.

Noot

Met dank aan de gemeentelijke archiefdiensten, het Centraal Bureau voor Genealogie, de stad Leipzig, Steve Wachlin, de *Delftsche Courant*, familie Zweers, mevrouw Vierhout, familie Kroon, familie Van Ravensteijn, familie Gräfe, familie Baijens en vele anderen.

Redactionele noot

De foto's van de familie Van Zwet zijn door de redactie toegevoegd, ze bevinden zich in een foto-album van de grootmoeder van de eindredacteur.

Een overzicht van de in Delft werkzame fotografen, geboren vóór 1880, geeft S. Wachlin, 'Fotografen: een overzicht', in *De stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914* (Delft: Het Prinsenhof, 1992), blz. 303-309.

Fotobureau Fred Nijs

Fred Nijs

tel. 015 215 95 69

Stationsplein 20
2611 BV Delft

fax 015 215 95 69
mobiel 06 55817157
privé 015 261 44 16
fotofred@euronet.nl

Welkom bij het Gemeentearchief Delft

Het Gemeentearchief is het documentatiecentrum voor de geschiedenis van Delft. U kunt bij ons terecht voor bijvoorbeeld stamboomonderzoek, voor een oude foto van uw huis of straat, maar ook om in oude kranten na te gaan wat er op een bepaalde dag in Delft gebeurde of hoe de gemeenteraad dacht over een kwestie.

Tijdens openingsuren kunt u gratis bij ons terecht om onderzoek te doen. U kunt ons ook schriftelijk opdracht geven om zaken voor u uit te zoeken. U betaalt daarvoor f 22,00 per kwartier. Dit bedrag is inclusief administratie- en verzendkosten. Van de meeste documenten, boeken, foto's, prenten, enzovoorts kunt u reproducties laten maken.

Archieven

Bij het Gemeentearchief berusten de archieven van de gemeentelijke overheid. Het oudste document is het stadsrecht uit 1246, maar we beheren ook moderne stukken zoals twintigste-eeuwse bouwtekeningen, het kadaster, hinderwetvergunningen en de handelingen van de gemeenteraad.

Daarnaast hebben particuliere instellingen en personen hun archief aan ons in bewaring gegeven of geschonken. Bij het Gemeentearchief kan het beter worden bewaard en is het beschikbaar voor onderzoek. Zo beheren wij de archieven van kerken, politieke partijen, verenigingen, ziekenhuizen, bedrijven, enzovoorts.

De archieven zijn in principe openbaar en gratis raadpleegbaar op grond van de Archiefwet. Sommige stukken zijn echter (nog) niet ter inzage, meestal ter bescherming van de privacy van nog levende personen. Gesloten zijn bijvoorbeeld de processen-verbaal van politie die jonger zijn dan vijftig jaar.

Gemeentearchief Delft

Bibliotheek

De bibliotheek bevat nagenoeg alles wat ooit in druk is verschenen over Delft. Dat varieert van de stadsgeschiedenis van Dirck van Bleyswijck uit de zeventiende eeuw tot het meest recente jaarverslag van de gemeente Delft. Verder bevat de collectie Delftse kranten, vanaf de alleroudste uit de achttiende eeuw tot de allernieuwste van gisteren. Ook periodieken van Delftse instellingen, verenigingen en politieke partijen worden hier bewaard.

In de studiezaal zijn zelfs de meest recente afleveringen van veelgevraagde tijdschriften ter inzage. Zo kunt u op de hoogte blijven van wat er verschijnt in de belangrijkste genealogische en historische bladen, zonder dat u zelf op alle tijdschriften een abonnement hoeft te nemen. U kunt al het bibliotheekmateriaal gratis inzien in de studiezaal; er worden geen boeken uitgeleend.

Beeld en geluid

In de collectie beeld en geluid vindt u tienduizenden afbeeldingen van Delft, zoals foto's, tekeningen, prenten en prentbriefkaarten. Alleen al de collectie foto's omvat circa 50.000 stuks, waaronder zeldzame opnamen uit de begintijd van de fotografie omstreeks 1855. Hier vindt u oude foto's van uw straat, misschien wel van uw eigen huis. U kunt al het beeldmateriaal gratis inzien. Dubbele foto's, prentbriefkaarten en affiches zijn te koop tegen schappelijke prijzen. De opbrengst komt ten goede aan het aankoopfonds.

Een bijzondere collectie wordt gevormd door de historische films over Delft. Deze zijn vaak te kwetsbaar om te worden gedraaid en bovendien hebben wij daar de apparatuur en de ruimte niet voor. Zij worden daarom op video gezet en vertoond in de serie *Film van de maand*. Aankondigingen vindt u in de plaatselijke pers.

Archiefwinkel

In de Archiefwinkel kunt u terecht voor onze eigen publicaties, zoals inventarissen, een reproductie van het stadsrecht met bijbehorend boekje (samen f 25,-), een fraaie gekleurde stadsplattegrond van circa 1700 (f 5,00) en prentbriefkaarten. Ook worden hier publicaties verkocht van de historische vereniging Delfia Batavorum en de genealogische vereniging Prometheus. Tenslotte zijn alle afleveringen van het negentien-delige verzamelwerk Ach Lieve Tijd. 750 jaar Delft en de Delftenaren nog hier te koop. Een aflevering kost slechts f 7,95; bij de linnen verzamelband van f 17,50 krijgt u een poster met een fraai stadsgezicht kado.

Internet

Op onze algemene internet-site (www.delft.nl/archief) vindt u actuele informatie, naast bijvoorbeeld een overzicht van alle archieven en een flink aantal inventarissen. U kunt uw onderzoek dus al beginnen van achter uw eigen computer.

Met de Digitale Stamboom (www.archief.delft.nl) kunt u zoeken in de indexen op de Delftse doop-, trouw- en begraafboeken (1575-1811) en de registers van de burgerlijke stand vanaf 1812 (geboorten tot 1899, huwelijken tot 1924 en overlijdens tot 1949).

Welkom

Het Gemeentearchief is gevestigd in 'Het Wapen van Savoyen', Oude Delft 169, 2611 HB Delft (tel. 015 260 23 41; fax 260 23 55; e-mail archief@delft.nl).

Wij zijn geopend van dinsdag tot en met vrijdag van 9.00 tot 17.00 uur. Op vrijdag (behalve in juli en augustus) zelfs tot 21.00 uur. De afdeling beeld en geluid (atlas) is geopend op dinsdag tot en met vrijdag van 9.00 tot 17.00 uur.

Op maandag is alleen de receptie geopend, uitsluitend voor uittreksels uit de burgerlijke stand.

Gemeentearchief Delft

”Delfiana”

Wandkleed, François Spiering (eerste kwart 17e eeuw)

Dit bijzondere tapijt (260 x 390 cm) was te koop bij antiquair Pieter Hoogen-dijk tijdens de dertiende PAN, de Amsterdamse kunst- en antiekbeurs. De wever van dit wandkleed, de hugenoot François Spiering, had zich in 1591 in Delft gevestigd na zijn vertrek uit Antwerpen wegens de voortdurende botsingen tussen protestanten en katholieken. Zijn Delftse atelier was een ge-nommeerd adres voor vele buitenlandse vorstenhoven waarmee hij altijd contact was blijven houden.

Het tapijt stelt ‘De onthulling van Callisto’s zwangerschap’ voor dat behoort tot de zogeheten ‘Diana serie’. Callisto, de lievelingsnimf van Diana, was verleid door Jupiter. Diana verwachtte van haar nimfen echter dat zij even kuis waren als de godin zelf. Na verloop van tijd, toen zij zag dat Callisto zwanger was, strafte zij haar door haar in een beer te veranderen en de honden op haar af te sturen. Maar Jupiter trok Callisto juist op tijd omhoog naar de hemel.

Uit archiefbronnen blijkt dat er drie Dianareeksen zijn geweest. In 1593 werd de eerste serie van twaalf stuks besteld door Sir Walter Raleigh. De tweede serie van zes tapijten werd in 1613 gekocht door de Hollandse Staten Gene-raal en was bedoeld als huwelijksgeschenk voor Koningin Elisabeth en haar man Koning Frederik V van Bohemen. De derde serie werd in 1620 aan koning Gustaaf Adolf van Zweden afgeleverd ter ere van zijn huwelijk met Eleonara van Brandenburg. In 1650 nam koningin Christina van Zweden de serie mee op haar vlucht naar Rome.

Het thans te koop aangeboden wandkleed is waarschijnlijk onderdeel van een van de hierboven genoemde series.

Delftsche Courant 25 september 1999

De ontbulling van Callisto's zuangerschap

Turkse danseres in zwart Delfts

Dit zeldzame beeldje was te zien en te koop bij antiquair Aronson tijdens de dertiende PAN, de nationale kunst- en antiekbeurs te Amsterdam. Het bijzondere aan dit polychrome beeldje is de aanwezigheid van de kleur zwart. Zwart Delfts imiteert het Chinese 'famille noire' porselein en het Oosterse lakwerk, dat om zijn schoonheid en exclusiviteit in het Westen zeer geliefd was. Zwart Delfts is maar korte tijd gemaakt, van ongeveer 1690 tot 1720. Daarna heeft men nog wel eens geprobeerd het fabricageproces weer op te pakken, maar de noodzakelijke kennis hiervoor was verloren gegaan. Zwart Delfts was heel moeilijk te maken omdat de oventemperatuur zeer nauwkeurig moest zijn afgesteld. Was die te laag dan verbonden de verven zich niet perfect met elkaar en kreeg men in plaats van het gewenste lakzwart een bruinige kleur. Maar ook als de temperatuur te hoog was ging het mis: dan vloeiden de kleuren door elkaar. Slechts een paar plateelbakkerijen verstonden de kunst het te vervaardigen zoals De Dobbelde Schenckan, De Metalen Pot, De 2 Wildemannen en De Grieksche A. De zeldzaamheid en de kostbaarheid van de thans nog bestaande voorwerpen blijkt duidelijk uit het feit dat er over de hele wereld nog maar zo'n zestig exemplaren van bekend zijn, waarvan ongeveer de helft zich bevindt in het Museum voor Geschiedenis en Kunst in Brussel.

De Telegraaf 24 september 1999; *Delftsche Courant* 27 september 1999

Delfts altaarstuk

Bij het veilinghuis Sotheby's in Amsterdam kwam op 21 oktober 1999 een uiterst zeldzaam stuk Delfts aardewerk onder de hamer. Het betrof een altaarstuk met Kruisigingsgroep uit de achttiende eeuw. Het stuk is zo bijzonder omdat in de zeventiende en achttiende eeuw slechts zeer sporadisch sacrale (rk) keramische figuurplastieken in Delft werden vervaardigd. Het 50,5 centimeter hoge altaarstuk, dat niet eerder in de literatuur is beschreven, werd vervaardigd in de Delftse aardewerkfabriek De Witte Ster. Het voorwerp is afkomstig uit de collectie van wijlen Leopold Kolisch (1910-1997). Deze in Hongarije geboren en in Epe overleden directeur-eigenaar van een Rotterdams transport- en cargadoorsbedrijf was een verwoed verzamelaar van kruizen en crucifixen. Bovendien was hij een begaafd pianist en organist. Het Amsterdamse veilinghuis taxeerde het altaarstuk op 60.000 tot 80.000 gulden. De opbrengst was uiteindelijk zestigduizend gulden.

Delftsche Courant 15 oktober 1999

Delfts stadsgezicht, Eduard Alexander Hilverdink

Een Delfts stadsgezicht uit 1869 met een besneeuwde Oude Jan heeft op een veiling bij Christie's in Amsterdam 10.200 gulden opgebracht. De maker is de Amsterdamse schilder Eduard Alexander Hilverdink (1846-1891), die volgens een expert van het veilinghuis geldt als een goede stads- en landschapsschilder. De schilder heeft de huizen op het paneel waarschijnlijk naar eigen fantasie ingevuld, zoals ook gebruikelijk was bij andere Nederlandse kunstenaars uit die tijd.

Delftsche Courant 8 juli 1999

Zicht op Delft, Adrianus Eversen

Bij het Amsterdamse veilinghuis Christie's was al tijdens de kijkdagen grote belangstelling voor dit schilderij van Adrianus Eversen (1818-1897) dat in de catalogus omschreven stond als 'een zicht op Delft'. Het doek, waarop de Oude Jan staat afgebeeld, is afgaande op de datering geschilderd in 1885. Eversen schilderde en aquarelleerde, net als zijn beroemde leermeester Cornelis Springer, meestal stadsgezichten, 'gestoffeerd' met figuren in het straatbeeld. Hij werd in Amsterdam geboren en overleed in Delft. Zijn werken zitten in diverse museale collecties, zoals het Amsterdams Historisch Museum, het Amsterdamse Gemeentearchief, het Rijksprentenkabinet en in het Rijksmuseum Twente.

Het stadsgezicht was getaxeerd op 150.000 tot 200.000 gulden, maar de interesse bleek zo groot dat de hamer pas viel bij 336.000 gulden. Dit betekende de hoogste prijs die ooit voor een werk van deze schilder is betaald. De koper was een buitenlandse verzamelaar.

Delftsche Courant 24 en 30 april 1999

Veertig tekeningen, Eduard Houbolt

Het Gemeentearchief heeft veertig werken gekocht van de kunstenaar Eduard Houbolt (1885-1954). Topstuk is een album met achttien tekeningen die hij in 1938 van het Prinsenhof maakte. De kunstwerken zijn perfect gedocumenteerd; op vrijwel alle tekeningen staan locatie en datum vermeld. Wat bijdraagt aan de historische waarde van de werken is het feit dat Houbolt het Prinsenhof tekende twee jaar voor aanvang van de restauratie in 1940. Het album geeft dan ook een goed beeld van de vervallen staat waarin het complex voor de Tweede Wereldoorlog verkeerde.

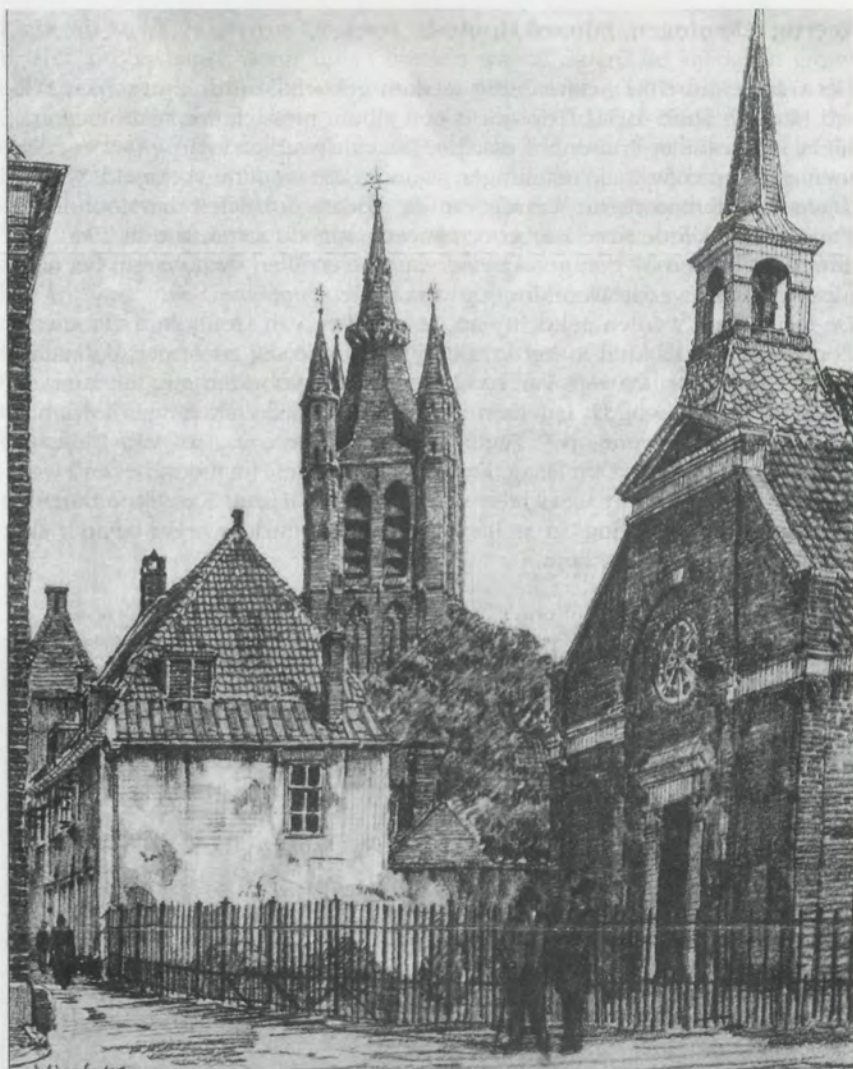
De tekeningen werden gekocht van de weduwe van Houbolt, mevrouw M. Zomerdijk, die als kind in het Prinsenhof woonde. Zij zocht een definitieve bestemming voor het werk van haar man en haar voorkeur ging uit naar een openbare collectie opdat iedereen in staat zou zijn de tekeningen te zien.

Eduard Houbolt werd op 9 augustus 1885 geboren in Hof van Delft. Hij woonde en werkte in Den Haag, Frankrijk en België. Het meest bekend werd hij door stads- en dorpsgezichten van Delft, Den Haag, Rijswijk en andere plaatsen in de omgeving. In archieven en musea in deze regio bevindt zich dan ook veel werk van hem.

Delftsche Courant 24 juni 1999

De voorplaats van het Prinsenhof (foto: gemeentearchief Delft).

E. Houbolt: de Schoolstraatkerk met op de achtergrond de Oude Jan.

Hoogheemraadschap van Delfland

Het hoogheemraadschap van Delfland werd in 1289 gesticht door graaf Floris V. Het gebied wordt in het westen tussen Hoek van Holland en 's-Gravenhage begrensd door de Noordzee, in het noorden tussen 's-Gravenhage en Zoetermeer door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Rijnland en in het oosten resp. zuidoosten door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Schieland en de Schie en in het zuiden door de Nieuwe Waterweg en het Scheur. Vanouds heeft het schap de zorg voor de buitenwaterkering, sinds 1977 ook voor de binnenwaterkeringen en de zorg voor het waterbeheer in de boezem. In het laatste kwart van de 20^e eeuw is aan deze taken nog de waterzuivering toegevoegd.

Archief

Bij het archief van het hoogheemraadschap worden de archieven van het hoogheemraadschap en zijn rechtsvoorgangers, de polders, bewaard. In deze archieven treft u naast informatie over waterstaatswerken ook geografische- en genealogische gegevens aan. Aangezien het hoogheemraadschap tot de overheid behoort, is op deze archieven de archiefwetgeving van toepassing waardoor zij grotendeels openbaar zijn en kosteloos door belangstellenden kunnen worden geraadpleegd. Een bijzonder onderdeel van de archieven vormen de kaarten en tekeningen. Naast 16^e eeuwse kaarten kunt u ook kaarten uit het laatste kwart van de 20^e eeuw raadplegen.

Bibliotheek en foto's

De bibliotheek bevat circa 7000 titels. Onderwerpen zijn het beheersgebied en de geschiedenis van Delfland en de waterstaat in het algemeen. Naast 17^e eeuwse werken kunt u hier ook recent materiaal aantreffen. De catalogus van de bibliotheek is met behulp van een computer te raadplegen. Tevens beschikt het hoogheemraadschap over een collectie van c. 3000 foto's betreffende onderdelen van de taakuitoefening, uiteenlopend van personen tot gemalen.

Waar en wanneer

De ingang van het hoogheemraadschap is te vinden aan de Phoenixstraat 32. Het archief is geopend van maandag tot en met vrijdag. De openingstijden zijn 9.30 tot 12.15 en van 13.30 tot 16.30 uur. Bezoek bij voorkeur na voorafgaande afspraak. Op diensten, zoals het laten verrichten van onderzoek en het verstrekken van kopieën zijn de geldende tarieven van de Legesverordening van Delfland van toepassing.

Hoogheemraadschap van Delfland

Archeologische en bouwhistorische hoogtepunten van 1999

Verborgen geschiedenis geeft geheimen prijs

Hans Verhagen

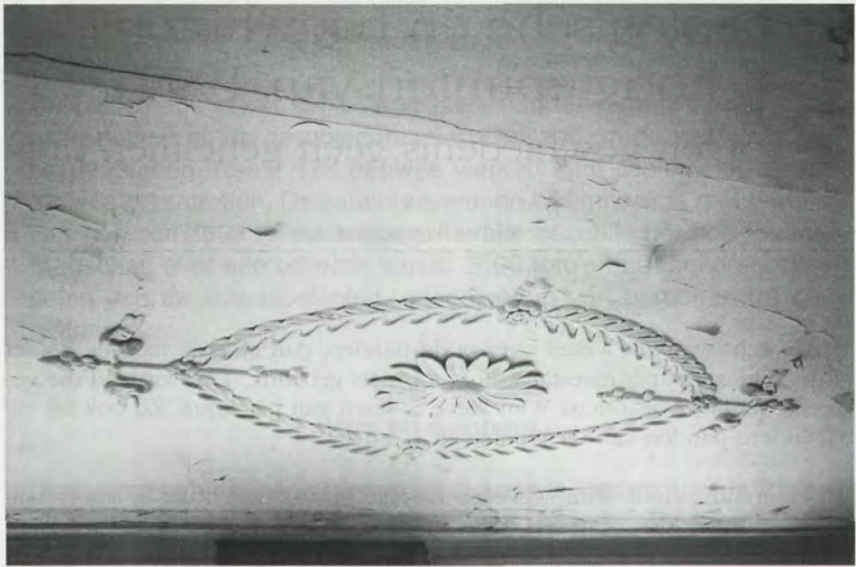
"Als je écht wat wilt weten over oude panden, dan moet je naar de kelder of de zolder. Daar is meestal weinig tot niets gebeurd." Een wijsheid die gemeentelijk bouwhistoricus Wim Weve al jaren van pas komt. Zo ook bij vijf bijzondere panden aan de Wijnhaven.

"Fascinerend", vindt Wim Weve de diverse ontdekkingen die te voorschijn kwamen achter de vijf gevels van wat tot voor enkele jaren hotel-restaurant Central was. Dit zelfde geldt voor meer panden in de historische Delftse binnenstad. Meer dan eens blijkt de gevel van jongere datum dan het huis er achter zoals bij de panden aan de Wijnhaven. Dat bleek toen Wim Weve bouwhistorisch onderzoek deed tijdens verbouwingen voor de komst van luxe appartementen. De verborgen geschiedenis van de panden aan de Wijnhaven kwam daarmee aan het licht.

Toen betimmeringen, verlaagde plafonds en stuclagen verdwenen waren, gaven de panden diverse oude geheimen prijs. "Dat is het verrassende van dit soort panden. Je weet nooit wat je tegenkomt. Het is nu eenmaal zo dat iedere generatie wat doet. Soms is er noodherstel gepleegd. Dat betekent dat oude details verdwijnen, of dat die juist zijn weggewerkt. De tijd gaat voort, dus dan komt het voor dat er aanpassingen aan woningen moeten worden verricht. Maar ik vind dat er hier aan de Wijnhaven veel is ontdekt", aldus Weve.

Beerput

Dat geldt uiteraard ook voor de vondsten die gemeentelijk archeoloog Epko Bult deed in een grote beerput in de achtertuin van Wijnhaven 7. Hier trof hij een heuse schat aan, die veel informatie verschaft over voormalige bewoners, maar die ook nog eens financiële waarde vertegenwoordigt. De beerput van vier meter diep was in gebruik sinds het tweede kwart van de vijftiende eeuw. Ondanks de roof door onbekende schatgravers van een groot aantal zeldzame tinnen voorwerpen uit de beerput, bleef er voor Bult en de zijnen toch een aantal bijzondere zaken achter. De archeoloog en dus de gemeente Delft werden gered door een loodzware olietank (met een inhoud van 3000 liter), die balanceerde op de rand van de put. Daardoor durfden de illegale schatgravers, die volgens Bult hun leven hebben gewaagd, op een gegeven moment niet verder.

In het pand Wijnhaven 5 dook een fraai stucplafond op.

Naar verluid zouden in de put ongeveer veertig tinnen borden en eetplanken (teljoren) hebben gelegen. Voor Bult resteerden twee borden, drie teljoren en twee kannen.

Het gaat om voorwerpen die dateren uit de eerste helft van de zestiende eeuw. Opmerkelijk aan de gevonden tinnen voorwerpen is dat de meeste zijn doorboord met een vierkante staaf. De gaten moeten bewust en met geweld zijn aangebracht. Uit het geruchtencircuit werd vernomen dat de door de schatgravers weggehaalde tinnen voorwerpen eveneens waren beschadigd en doorzeefd met gaten.

Offer

Uit onderzoek bleek dat in dit geval wel eens sprake zou kunnen zijn geweest van een offer dat aan de Wijnhaven werd gebracht. Het bewust beschadigen van waardevolle voorwerpen en deze vervolgens aan het water of een moerassige omgeving toevertrouwen als een rituele begraafing, blijkt een handeling die in Noordwest-Europa al vanaf 5000 jaar voor Christus in gebruik was. Het kon daarbij gaan om wapens, munten, gereedschappen en vaatwerk.

"Deze gewoonte kwam ook nog gedurende de late Middeleeuwen voor. Voor Drenthe heeft archeoloog Van Vilsteren kunnen vaststellen dat het de-

poneren van opzettelijk beschadigde bronzen kookpotten tot in het begin van de zeventiende eeuw in moerassen en in veen heeft plaatsgevonden", aldus Bult. De Delftse archeoloog voegt er overigens aan toe dat het absolute bewijs dat de schatvondst in de beerput een heidense rituele achtergrond heeft, waarschijnlijk nooit voor honderd procent kan worden geleverd. Ook werd helemaal onderin de put een zogenoemde vijftiende-eeuwse klotendolk aangetroffen. Dit nog bijzonder gave exemplaar, met een fraai houten handvat, zilveren spijkertjes en ingelegd met grit, is met behulp van een legaat (geschonken aan de Historische Vereniging Delfia Batavorum) geconserveerd.

Hotel Central

Het voormalige hotel-restaurant Central omvatte in de laatste jaren van het bestaan vijf, in oorsprong individuele panden: Wijnhaven 4, 5, 6, 7 en 8/9. Het hotel ontstond in 1907. In dat jaar kreeg hotelhouder G.M. van der Seyp vergunning om de panden Wijnhaven 6 en 7 samen te voegen. In de loop der jaren werden de bovenverdiepingen van Wijnhaven 4/5 en 8/9 ook bij het hotel betrokken.

De voorgevel van Wijnhaven 6, die is uitgevoerd in de empirestijl, dateert uit omstreeks 1800. De voorgevel van Wijnhaven 7, met gootconsoles in Lode-

Originele eiken kapconstructie uit de 16e eeuw in een van de panden aan de Wijnhaven.

wijk XV-stijl, is ontstaan in het midden van de achttiende eeuw. De voorgevel van Wijnhaven 8/9 draagt in de rijke versiering van de middentravee in Lodewijk XIV-stijl zelfs het exacte jaar van ontstaan: 1732. Deze woningen zijn op grond van de voorgevels rijksmonument. De gevels van Wijnhaven 4 en 5 – daterend van even voor, respectievelijk van kort na 1900 – zijn minder bijzonder. “Deze huizen zijn niet als monument beschermd. Toch gaat het wel degelijk om interessante panden”, vindt Weve.

Zo had gemeentearcheoloog Epko Bult bij archeologisch bodemonderzoek namelijk al in 1993 vastgesteld dat het huis in de vijftiende eeuw in steen was opgetrokken en dat het na de grote stadsbrand van 1536 was hersteld of vernieuwd. Weve: “Op grond van onder meer een overwelfde kelder en de zichtbare delen van kapconstructies was geconcludeerd dat de andere panden in oorsprong ook zo oud moesten zijn”.

Niet alleen de voorgevel van Wijnhaven 8/9 is in 1732 gebouwd, maar ook het grootste deel van het pand daarachter. Weve: “Het bestaat uit een voor- en achterhuis, gescheiden door een later overdekte binnenplaats. Op de begane grond bevond zich vroeger een rijk en fraai achttiende-eeuws interieur met gestucte gangen en stijkkamers in Lodewijk XIV-stijl. Toen de winkel in 1971 werd vergroot, is dat monumentale interieur verwijderd, waarbij belangrijke onderdelen zijn herplaatst in het museum Paul Tétar van Elven”.

Lichtkoepel

In de voorkamer op de verdieping kwam achter het verlaagde plafond het achttiende-eeuwse, met lijstwerk versierde stucplafond te voorschijn. Van de bijpassende schoorsteenmantel werden slechts de contouren waargenomen. Het achterhuis had tot de verbouwing in 1971 een monumentaal trappenhuis, bekroond door een achthoekige lichtkoepel. Weve: “Daar was alleen de onderrand van over. Op de zijmuren herinnerde de aftekening van de sierlijsten in stucwerk er nog aan”.

Stadsbrand

De vier andere huizen van Hotel Central bleken veel ouder te zijn dan de voorgevels deden vermoeden. “Veel vloerbalklagen bestaan uit eiken moer- en kinderbinten. Onder de moerbinten bleken bovendien nog enkele consoles aanwezig te zijn, die op laatgotische wijze waren geprofileerd en uit het midden van de zestiende eeuw dateren. De huizen zijn waarschijnlijk kort na de stadsbrand van 1536 gebouwd, terwijl de zijmuren zelfs ouder kunnen zijn”.

De voorgevel van Wijnhaven 4 is even voor 1900 ontstaan. De kap aan de voorzijde is door een nieuwe constructie vervangen, waardoor het leek of het huis een tweede verdieping had gekregen. De voorkamer op de verdieping leverde een onverwachte verrassing op. Hier kwam achter een verlaagd plafond een in opvallend goede staat verkerend Jugendstil stucplafond te voorschijn.

"Het plafond was zelfs nog voorzien van de oorspronkelijke pastelkleuren. Het was nog nooit overgeschilderd", aldus Weve, die denkt dat dit plafond in dezelfde tijd is gemaakt als de voorgevel.

In de zijgevel van Wijnhaven 4 bevindt zich een dichtgemetseld, niet oorspronkelijk raampje, waar het buurpand nummer 5 voorlangs is gebouwd. Gezien de constructie en enkele bewaard gebleven renaissanceconsoles was dat op zijn laatst in het begin van de zeventiende eeuw. In de voorkamer van dit pand bleek nog een beschadigd maar fraai empire stucplafond aanwezig te zijn. Wijnhaven 6 is een diep pand met een tussenmuur, die op de begane grond in 1917 is weggebroken om een grote restaurantzaal te kunnen maken. Net als in Wijnhaven 5 waren ook in dit pand nog gedeeltelijk eiken balklagen aanwezig met moer- en kinderbinten en gotische consoles. De zestiende-eeuwse kapconstructie van Wijnhaven 6 is nog grotendeels intact.

Osendrop

Weve: "Tussen Wijnhaven 4 en 5 en tussen Wijnhaven 5 en 6 was de zogenaamde osendrop nog aanwezig. Dit was een iets meer dan twintig centimeter brede open strook tussen de huizen, die diende om het overslaan van brand te voorkomen en voor de afvoer van regenwater. Wijnhaven 6 is zonder eigen zijmuur tegen de linker zijgevel van nummer 7 aangebouwd; misschien is het er ooit als zijhuis bij getrokken".

Het oudste huis van het voormalige Hotel Central is Wijnhaven 7. De zijmuren kunnen volgens Weve uit de vijftiende eeuw dateren, omdat die voor zover dat was waar te nemen zeer grote bakstenen waren opgetrokken.

Daarnaast is het volgens de bouwhistoricus opvallend dat achterin het huis de moerbalken op de begane grond en die van de verdieping niet recht boven elkaar liggen. "Misschien heeft de balklaag van de begane grond zelfs de stadsbrand van 1536 overleefd en zijn alleen de verdieping en de kap door de brand verwoest en vervolgens vernieuwd."

Bron: *Delftsche Courant*, 9 september 1999

	<p>UW PARTNER BIJ</p> <ul style="list-style-type: none">● ONDERHOUD● VERBOUW <p>Naaborg's Bouwbedrijf B.V. Wateringsevest 21, 2611 AW Delft Tel. 015-2122416, Fax 015-2121271</p>
--	---

PARFUMERIE
SCHIPPER

"Centrum"

Hippolytusbuurt 37

Tel.: 015-2124860

"In de Veste"

Gasthuislaan 66

Tel.: 015-2125100

"In de Hoven"

Papsouwselaan 232

Tel.: 015-2569518

Nieuwe straatnamen in Delft 1999

Dr P.C.J. van der Krogt

Agatha van Leidenlaan

Wippolder (2804) Bedr.terr. Rotterdamseweg-Noord

Rbsl. 28 oktober 1999, naamswijziging van Uitweg, rbsl. 24 april 1980

Priorin van het klooster Koningsveld. In 1344 bekostigde zij voor dit klooster de aankoop van een perceel land in Overschie, met als voorwaarde dat zij gedurende haar leven het vruchtgebruik daarvan zou hebben. Dit was in die tijd een gebruikelijke manier om de 'bruidsschat' aan het klooster te voldoen.

In 1980 was deze straat Uitweg genoemd. De herkomst van deze (recente) naam was niet meer te achterhalen. Een van de leden van de toenmalige commissie voor straatnaamgeving had de naam Uitweg aangetroffen op een kaart van Openbare Werken en achtte dit een goede benaming. Noch de betreffende kaart, noch de maker ervan, bleken in 1983 (bij de samenstelling van mijn eerste straatnamenboek) achterhaalbaar. Aan de Uitweg waren tot 1999 geen adressen. De vernoeming van de straten in het bouwplan 'Koningsvelt' is aangegrepen om de straat een meer passende benaming te geven.

Aleid van Malsenlaan

Wippolder (2804) Bedr.terr. Rotterdamseweg-Noord

Rbsl. 28 oktober 1999

Priorin van het klooster Koningsveld. In 1545 gaven de proost van Koningsveld en priorin Aleid van Malsen aan Arend van Duivenvoorde twee stukken land te Rijswijk in leen. Het ene perceel is gelegen op Ockenburg, het andere in de Plaspoel.

Burgemeesterspad

Buitenhof (2507) Verzetsstrijdersbuurt

Rbsl. 29 april 1999

Elisabeth van Zuilenlaan

Wippolder (2804) Bedr.terr. Rotterdamseweg-Noord

Rbsl. 28 oktober 1999

Priorin van het klooster Koningsveld. In 1444 schonk Jacob Muis uit Schiedam een stuk land bij Vlaardingingen aan de proost van Koningsveld en aan priorin Elisabeth van Zuilen. Dit diende als tegenprestatie voor het opnemen van zijn kleindochter Catharina Willemsdochter.

Europad

Buitenhof (2509) Buitenhof-Zuid

Rbsl. 29 april 1999

Voetpad bij de Raad van Europa, genoemd naar Europa en de Euro, die op 1 januari 1999 was ingevoerd. Bovendien klinkt 'Europapad' wat merkwaardig.

Hof van Delftpark

Voordijksboorn (1405) Hoornse Hof

Rbsl. 28 oktober 1999

Genoemd naar de Hof van Delft.

Jan Joostenplein

Vrijenban (1207) Heilige Land

Rbsl. 28 oktober 1999, vastgesteld als Jan Joostenhof; naamswijziging: 24 februari 2000

Jan Joosten van Lodensteyn (Delft 1556-Zuidchinese Zee 1623). Delfts koopman. Aan boord van het schip *De Liefde* nam hij als (opper)koopman deel aan de ontdekkingsreis naar Oost-Indië onder commando van Jacques Mahu en Simon de Cordes. De expeditie, die in 1598 uit Rotterdam vertrok, was een grote mislukking. Alleen *De Liefde* bereikte in 1600 Japan met 24 overlevende bemanningsleden. Onder hen als voornaamste leiders de kapitein Jacob Quaeckernaeck, de eerste stuurman William Adams, de scheepsschrijver Melchior van Santvoort en Jan Joosten van Lodensteyn. De twee laatsten speelden een belangrijke rol in de Nederlandse relatie met Japan. Zij zijn het die de vestiging van de VOC in 1609 hebben voorbereid.

Jan Joosten vestigde zich als koopman in Japan, waar hij als Yan Yosu bekend stond. Hij maakte diverse handelsreizen naar Cambodja en Siam. Hij verdronk bij de stranding van zijn schip op een van de Paracel Eilanden in de Zuidchinese zee.

De nabijheid van de Van Lodensteynstraat (genoemd naar Jodocus van Lodensteyn, een familielid van Jan Joosten) en de 400ste herdenking van de reis van *De Liefde* leidden tot vaststelling van deze straatnaam.

Lit. H.W. van Leeuwen. 'Van Lodensteyn, Erasmus, *De Liefde* en Japan'. *Jaarboek Delfia Batavorum* 8 (1998).

Kampveld

Binnenstad (1102) Centrum-West

Rbsl. 29 april 1999

Kartinipad

Tanthof-West (2204) Zuidflank

Rbsl. 25 februari 1999 vastgesteld als Adjeng Kartinipad, naamswijziging 28 oktober 1999.

Raden Adjeng Kartini (Majong 1879-Rembang 1904), dochter van de regent

van Japara, en echtgenote van de regent van Rembang. Zij streefde ernaar het lot van de Javaanse vrouw te verbeteren. Hiertoe richtte zij met haar zussen een meisjesschool op. Dit streven werd vooral bekend door de postume publicatie van de brieven, die zij tussen 1900 en 1903 aan haar Hollandse kennissen schreef. In 1913 werd het Kartini-fonds opgericht, dat als doel had het stichten van meisjesscholen ten behoeve van de inlandse bevolking. De straatnaam is abusievelijk als "Adjeng Kartinipad" vastgesteld omdat het de commissie voor straatnaamgeving aanvankelijk niet bekend was dat "adjeng" een toevoeging was bij de titel "raden".

Koningsveld

Wippolder (2804) Bedr.terr. Rotterdamseweg-Noord
Rbsl. 28 oktober 1999

Ten zuiden van de Delftse binnenstad stond in de middeleeuwen het klooster Koningsveld, waar adellijke vrouwen een vroom leven leidden. Koningsveld behoorde tot de orde der premonstratensers (naar het Frans Prémontré), ook wel genoemd norbertijnen (naar de ordestichter Norbertus van Xanten). Het klooster werd in 1252 gesticht door jonkvrouwe Ricardis, tante van de toenmalige graaf van Holland (en Rooms-Koning) Willem II. Zij was ook degene die in 1246 bewerkt had dat Delft stadsrecht kreeg van diezelfde graaf. In de premonstratenser orde stond een vrouwenklooster onder toezicht van een vader-abt van een mannenklooster. Koningsveld was een dochterklooster van de abdij Mariënwaard, bij Beesd in de Betuwe. Van daaruit werd een zogeheten proost benoemd voor de geestelijke leiding van de zusters; vrouwen mochten (en mogen) in de Rooms-Katholieke Kerk immers geen sacramenten bedienen. Koningsveld was dus geen abdij maar een proosdij. Voor het overige was de leiding over de zusters in handen van de priorin, gekozen door en uit de nonnen die 'een stem in het kapittel' hadden.

Koningsveld heeft bestaan tot 1572. In dat jaar sloot Delft zich aan bij de Opstand tegen Spanje onder leiding van Willem van Oranje. De kloosters werden opgeheven. Koningsveld werd gesloopt, omdat men bang was dat de Spanjaarden zich erin zouden verschansen en van daaruit Delft zouden belegeren.

Op en rond de plaats waar dit klooster stond, is in 1999 een nieuwbouwwijkje verrezen. De straten daarin zijn genoemd naar het klooster zelf en naar een aantal uit historische bronnen bekende priorinnen van het klooster.

Machteld van Meterenlaan

Wippolder (2804) Bedr.terr. Rotterdamseweg-Noord
Rbsl. 28 oktober 1999

Priorin van het klooster Koningsveld. In 1528 verkochten de proost van Koningsveld en priorin Machteld van Meteren aan het Delftse klooster Sint-Agnes een rente op een perceel land in Vrijenban.

Mantjeskade

Abtswoude (26)

Oude naam; bevestigd rbsl. 25 februari 1999

Oude benaming voor de zuidelijke begrenzing van Hof van Delft tussen de Tanthofkade en de Schie. De kade, ongeveer een kilometer ten noorden van de huidige gemeentegrens tussen Delft en Schiedam/Rotterdam is nog steeds herkenbaar, maar er loopt geen weg meer overheen.

De naam is ontstaan uit "Manthetes kade," de kade langs de "Manthetes Zwethe," (= de zwet van Manthete). Een "zwet" is een grensscheiding, gewoonlijk gevormd door een sloot. De zwet van Manthete was de tiendgrens tussen Hof van Delft en Schieland, en vermoedelijk in de 13de eeuw aangelegd.

Lit. J.F. Niermeyer. *Delft en Delfland, hun oorsprong en vroegste geschiedenis*. Leiden, 1944.

Pieter de Hooghstraat

Vrijenban (1204) Koepoort

Rbsl. 29 april 1999

Pieter de Hoogh of Hooch (Rotterdam 1629-overl. na 1684), schilder, woonde en werkte na zijn huwelijk tot het midden van de jaren 1660 in Delft. Hij werd beïnvloed door Carel Fabritius en Johannes Vermeer. Op verschillende van zijn schilderijen zijn duidelijk Delftse kenmerken aanwezig, o.a. de gelvesteen van de Sint-Hieronymuspoort.

Proosdijpad

Wippolder (2804) Bedr.terr. Rotterdamseweg-Noord

Rbsl. 28 oktober 1999

Genoemd naar de proosdij Koningsveld (zie aldaar).

Sint Joriszicht

Vrijenban (1202) Indische Buurt-Zuid

Rbsl. 25 februari 1999

Straatnaamaanduiding voor een appartementencomplex op de hoek van de Sint Jorisweg en het Stil Gezicht. Een eigen naam was noodzakelijk omdat er aan de Sint Jorisweg geen huisnummers beschikbaar waren. De naam is enerzijds een combinatie van Sint Jorisweg en Stil Gezicht, en geeft anderzijds de plaatselijke situatie weer: vanuit het complex heeft men uitzicht op het P.C. Joris.

Westerplaats

Hof van Delft (1307) Westerkwartier

Rbsl. 29 april 1999

Parkeerplaats aan de Westerstraat op de plaats van de voormalige Heilig Hartschool.

Zwethtunnel

Ruiven (2902) Ackersdijk

Rbsl. 29 april 1999

Kade, evenwijdig daaraan verlopend fietspad, en tunnel onder Rijksweg A13 aan de noordzijde van de Berkelsche Zweth.

Op 25 februari 1999 werd de spelling van de straatnamen **Balthasar van der Polweg**, **Kokmeeuwstraat** en **Vrouwjutteland** gecorrigeerd vastgesteld.

Op 28 oktober 1999 werd het bereik van de naam **Vlinderweg** gewijzigd.

Voor al uw handelsdrukwerk
en periodieken
kunt u terecht bij:

Drukkerij Vis Offset

Postbus 68, 2400 AB Alphen a/d Rijn
A. Einsteinweg 25 A

Telefoon: 0172-444667*
Telefax: 0172-440209

JACOB KAPER's
**HAYERSTRO
PASTILLES**

(bereid volgens recept)

**Het beste middel tegen verkoudheid,
hoesten en pijn in de borst en keel**

Per 100 gram 150 cent

Drogisterij

J.W. Elsenaar

Hugo de Grootstraat 92

2613 TW Delft

Tel.: 015-2120777

Publicaties over Delft of door Delftenaren 1999

verzorgd door J.A. Meter, bibliothecaris Gemeentearchief Delft

Inleiding

De Gemeentelijke Archiefdienst Delft beheert behalve archieven en een collectie beeld- en geluidsmateriaal ook een bibliotheek met ruim 30.000 titels op het gebied van de algemene geschiedenis, de geschiedenis van Delft (in ruime zin), het Huis van Oranje Nassau en de Naundorff-kwestie. Door een actief aanschafbeleid wordt geprobeerd een representatief beeld te geven van wat er in en over Delft werd en wordt gepubliceerd. Aanwezige publicaties worden niet uitgeleend maar zijn te raadplegen in de studiezaal.

Hieronder volgt een selectie van de publicaties die vóór 31 december 1999 zijn ingevoerd in de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus. Criteria voor opname in dit overzicht zijn:

- onderwerp: (de geschiedenis van) Delft of Delftenaren; fictie vervaardigd door inwoners van Delft;
- vorm: zelfstandig verschenen publicaties; artikelen of onderdelen uit grotere publicaties met een eigen titel;
- jaar van uitgave: vanaf 1990;
- aanwezigheid van de publicatie in de bibliotheek van de G.A. Delft.

Niet opgenomen zijn:

- algemene periodieke uitgaven (tijdschriften) van Delftse instellingen of verenigingen;
- publicaties van de T.U. Delft over technische onderwerpen.

De opgenomen publicaties zijn te vinden onder de naam van de eerste auteur of redacteur.

Eventuele door de redactie van dit jaarboek toegevoegde uitgaven, die niet bij de Archiefdienst aanwezig zijn, zijn gemerkt met een asterisk (*) voor de titel.

Kent u publicaties die niet in dit overzicht voorkomen, dan stel ik het op prijs wanneer u mij daarvan op de hoogte wilt stellen: J.A. Meter, G.A. Delft, telefoon (015) 260 2350, fax 015 (260 2355), e-mail ameter@delft.nl.

Overzicht van publicaties

...Eh, wil je met me gaan? : Delftse jongeren dichten / [Stichting Jambe: Marie-Josée **Adema** en Vrije Akademie: Margriet van Bebber]. - Delft : Stichting Jambe ; Vrije Akademie, 1999. - 28 p. ; 21x21 cm.

Delfts aardewerk : geschiedenis van een nationaal product / Marion S. van **Aken-Fehmers**, Loet A. Schledorn, Anne-Geerke Hesselink en Titus M. Eliëns. - Zwolle : Waanders ; Den Haag : Gemeentemuseum, cop. 1999. - 303 p. : ill. ; 33 cm. - Uitg. t.g.v. de tentoonstelling Delfts aardewerk, 1650-1800 : 'Tot oogen lust en pronkery'. - ISBN 90-400-9358-X.

p. 64-153 : De Grieksche A (1658-1811).

p. 154-197 : De Metaale Pot (1670-1771/1775).

p. 198-211 : Het Moriaanshoofd (voor 1658 -1792).

p. 212-223 : De Dubbelde Schenkan (1660/1661 - 1770/1777).

Van de 4 beschreven pottenbakkerijen wordt een historisch overzicht gegeven, de catalogusnr's. en een boedeloverzicht.

Korte geschiedenis van een opmerkelijk gezelschap : de Vereniging Wetenschappelijke Staf Delft (VWSD) / A.J.Q. **Alkemade**. - [3] p. : ill. ; 31 cm.

IN: OD 95 : historische rubriek van het tijdschrift 'Delft integraal' van de TU Delft ; afl. 99.2, p. 24-26.

Het moeizame ontstaan van een opleiding voor regeltechniek / A.J.Q. **Alkemade**. - [3] p. : portr. ; 32 cm. IN: OD 95 : historische rubriek van het tijdschrift 'Delft integraal' van de TU Delft ; afl. 99.6, p. 26-28.

Het verhaal van een Delftse 'vakbond' : de Vereniging Wetenschappelijke Staf Delft 1946-1996 / A.J.Q. **Alkemade**. - Amsterdam : [de auteur, 1996]. - 89 p. : ill. ; 24 cm - ISBN 90-9010503-4.

John Arnold & family : genealogie van een van oorsprong Engelse familie Arnold in Nederland / [samengest. door E.J. **Arnold**]. - Warnsveld : Uitgeverij Arnold, cop. 1999. - 163 p. : ill., portr. ; 16x22 cm. - ISBN 90-72665-02-3.

De familie Arnold woont vanaf de 1e helft van de 19de eeuw in Delft.

De koningin leert smakken / [ill. en collages] Annelies **Bernhard** ; [tekst] Mieke van der Wenden. - [Rotterdam] : Vormgeving Rotterdam, 1999. - [28] p. : ill. ; 25 cm - ISBN 90-72206-10-X.

Het geheim van Delft, 1917 [video] / een film van Maurits **Binger** ; met muziek van Henny Vrienten ; uitgevoerd door het Basho-ensemble ; o.l.v. Jurrien Slijter. - Amsterdam : Nederlands Filmmuseum ; Bilthoven : distr. VMM, [1998]. - 1 videocassette (60 min.) : kleur, geluid ; (FMM ; 006). - Uit de collectie van het Filmmuseum in de serie Sfinx Cultuurprijs. - Oorspr. uitg.: Haarlem : Filmfabriek Hollandia, 1917. - ISBN 90-7133-862-2.

Beknopte geschiedenis van de oprichting en de verrichtingen van de Luchtafweerdienst (LAD) Delft / T. **de Blij**. - [3] p. ; 22 cm. IN: Terugblik '40-'45 ; Vol. 28 (1990) 12 (dec.) ; p. 315-317.

Het Vrijwillig Landstormkorps Luchtafweerdienst, Afd. Delft werd op initiatief van ir. W.H. van Leeuwen, directeur van de Gist- en Spiritusfabriek, op 1 febr. 1939 opgericht.

Tramlijnen in Rijswijk, in het bijzonder de nieuwe tramlijn 17 / J. **Blok**. - [27] p. : ill. ; 24 cm.

IN: Jaarboek [...] Historische Vereniging Rijswijk ; vol. 1999, p. 95-121.

Beschrijft o.a. de geschiedenis van lijn 1 van Den Haag naar Delft v.v.

Met minnen versaemt : de Hollandse rederijders vanaf de Middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw : bronnen en bronnenstudies / F.C. **van Boheemen** en Th.C.J. **van der Heijden**. - Delft : Eburon, 1999. - 415 p. : ill. ; 25 cm. - Bibliografie: p. 399-415 - ISBN 90-5166-666-7. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen, 20 januari 1999.

Delft & Delfshaven: zie geografisch register.

Retoricaal memoriaal : bronnen voor de geschiedenis van de Hollandse rederijderskamers van de Middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw / samengesteld door F.C. **van Boheemen** en Th.C.J. **van der Heijden**. - Delft : Eburon, 1999. - 842 p. ; 25 cm - ISBN 90-5166-678-0.

Delft & Delfshaven: zie p. 181-218.

Alexander Hugo Bakker Korff (1824-1882) : broeder in de kunst van Paul Tétar van Elven / [tekst: Marion **Bolten** ; red.: Nini Jonker en Lidy Thijsse ; fotografie: Hans Stakelbeek]. - Delft : Museum Paul Tétar van Elven (druk: Tan Heck), cop. 1999. - 20 p. : ill. ; 21 cm. - Uitg. bij de tentoonstelling van 17 april t/m 23 okt. 1999.

'Uyt liefde tot malcander' : onderlinge hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden in internationaal perspectief (1570-1820) / Sandra **Bos**. - Amsterdam : Stichting Beheer IISG, 1998. - 395 p. : ill., tab. ; 24 cm. - (IISG: studies + essays ; 27) - Bibliografie: p. 362-381. - ISBN 90-6861-158-5.

Stamreeks Boshuizen : Hoeksche Waart - Delft, 1670-1997 / door C. **Boshuizen**. - [8] p. ; 22 cm..

IN: Mededelingenblad Nederlandse Genealogische Vereniging. Afdeling Delfland ; jrg. 8 (1999) 1, p. 472-497.

Geslacht Boshuizen vanaf begin 19e eeuw woonachtig in Delft.

Petrus Forestus medicus / red. Henriëtte A. **Bosman-Jelgersma** ; [bijdr.] R. Breugelmans.. [et al.]. - Amsterdam : Stichting A D & L, [1996]. - 375 p. : ill ; 31 cm. - Bevat ook tekst van Pieter van Foreest zelf. - Bibliografie van Foreest's werken: p. 19-116. - ISBN 90-9010171-3.

La survivance de Louis XVII : les preuves / Charles-Louis-Edmond **de Bourbon**. - [S.l. : l'auteur] (Saint-Etienne : impr. Dumas) , 1998. - 52, [66] p. : facs. ; 24 cm. - Beperkte oplage van 200 genummerde exemplaren. - Bevat ook 'le dossier ADN'. - ISSN 1163-698-X.

Water in the world : reflections / written and ed. by Donald **Boyd**, Marcel **van Wijk** and Kim **Oostveen**. - Delft : International Institute for the Urban Environment (IIUE),

cop. 1999. - 58 p. : ill., tab. ; 15x21 cm. - Brochure, uitg. als achtergrondinformatie bij het door het IIUE georganiseerde seminar 'Water in the world', Delft 7-8 okt. 1999. - Lit. opg.: p. 52-53. - Websites: p. 54-58.

Het seminar werd o.a. bijgewoond door vertegenwoordigers van de Delftse zustersteden: Aarau (CH), Esteli (Nicaragua), Freiberg (BRD), Kfar Saba (Israël), Kingston-upon-Thames (UK), Mamelodi (RSA), Opava (Tsjechië) en Tuzla (Bosnië-Herzegowina).

Kwartierstaat van Neeltje Maria Olieman / door J. **Broer**. - [9] p. ; 21 cm.

IN: Mededelingenblad Ned. Geneal. Ver. Afdeling Delfland ; jrg. 8 (1999) 2, p. 493-501.

Veel leden uit dit geslacht zijn afkomstig uit Delft, Pijnacker en omgeving.

De ondergrondse resten van Sint-Hiëronymusdal / Epko J. **Bult**. - [3] p. : ill. ; 30 cm.

IN: Delft : cultuurhistorisch bulletin Delft ; jrg. 2 (1999) 4, p. 4-6.

Van der Burg, Schiedam : vijf eeuwen geschiedenis van een Zuid-Hollands geslacht afkomstig uit Zouteveen / door V.A.M. **van der Burg**. - Rotterdam : Barjesteh van Waalwijk van Doorn ; Zeist : [de auteur], cop. 1998. - 253 p. : ill. ; 25 cm. - Bew. van: Geschiedenis van de Schiedamse familie Van der Burg (Zeist, 1979), en: De familie Van der Burg in het Sticht (Zeist, 1987). - ISBN 90-5613-041-2.

Materiaal **Calvé**: foto's, publicaties, dia's, video's. - [Rotterdam] : Unilever. Centraal Archief Hoofdkantoor, 1999. - ongepag. ; 30 cm. - Bevat bibliografische beschrijvingen van de in de titel genoemde informatiedragers en hun locatie bij het Centraal Archief (stand juli 1999).

Delft en daarbuiten : een schetsboek / door Dirk **van Dien** ; [tekst en samenstelling: Hendrik van Leeuwen ; vormgeving Atelier De Witte Raaf]. - [Delft] : Deltech (druk: Meinema), 1999. - 68, [2] p. : ill. ; 15x21 cm. - ISBN 90-75095-58-9.

Johannes Bosboom (1817-1891) : schilder van licht, schaduw en kleur / C.H. **Dinke-laar** en D.L. **Kaatman**. - Laren : Rokin Art , 1999. - 280 p. : ill. ; 31cm. - ISBN 90-73931-08-8.

Armamentarium, Korte Geer 1, Delft : bouwhistorische documentatie / uitvoering: Kamphuis, bureau voor bouwhistorie ; [rapportage: K. **Emmens**, J. **Kamphuis** en W.F. **Weve**]. - [Den Haag] : Rijksgebouwendienst, 1997. - 2 dl. : ill. ; 30 cm. - Lit. opg.: dl. 1, p. 170-172.

De kwetsuur : tien verhalen / Anna **Enquist**. - 2e dr. - Amsterdam [etc.] : De Arbeiderspers, cop. 1999. - 228 p. ; 22 cm. - 1e (geb.) uitg. ook 1999. - ISBN 90-295-1503-1. P. 75-118 : 'Daer een seigneur zijn handen wast'.

Het verhaal speelt in Delft en gaat over een onbekend schilderij van J. Vermeer. Anna Enquist (pseudoniem van Christa Widlund-Boer) woonde van haar 4e tot haar 17e jaar in Delft .

De werktuigbouwkunde aan de Technische Hoogeschool / I. **Franco** ; bew. door W.G.S. Bornstein. - Amsterdam : W.G.S. Bornstein, 5759 =1999. - [21] p. : ill. ; 30 cm. - Bevat de voordracht oorspr. gehouden bij de ingebruikneming van het gebouw voor Werktuig- en Scheepsbouwkunde aan de Nieuwe Laan te Delft, vrijdag 22 sept. 1911.

Vermeer studies / ed. by Ivan **Gaskell** and Michiel **Jonker**. - Washington : National Gallery of Art ; New Haven [etc.] : Yale University Press (distr.), cop. 1998. - 372 p. : ill. ; 29 cm. - (Studies in the history of art / Center for advanced study in the visual arts, ISSN 0091-7338 ; 55). - Bevat teksten van 2 Vermeer-symposia: Washington, DC, 1 dec. 1995 en Den Haag, 30-31 mei 1996. - ISBN 0-300-07521-9.

Het culiterair kwartet. - Delft : Boekhandel De Omslag, cop. 1999. - 33 kaarten : ill. ; 10x8 cm. - Uitg. met Menuboek, t.g.v. 12 1/2 jaar 'De Omslag'. - Bevat afbeeldingen van auteurs die t.g.v. door Trude **Gerritsma** 'De omslag' georganiseerde activiteiten bij Trude aan tafel gingen.

Menuboek / tekst Trude **Gerritsma**. - Delft : Boekhandel De Omslag (druk: Tan Heck), cop. 1999. - 16 p. : ill. ; 15x22 cm. - Uitg. bij Culiterair kwartet t.g.v. 12 1/2 jaar 'De Omslag'.

Bevat de recepten van gerechten die, voorafgaande aan door Trude Gerritsma/'De Omslag' georganiseerde activiteiten, aan deelnemende auteurs zijn geserveerd.

Rumoer rond de Oostpoort / Margriet de **Graaf-Sijpkens**. - Amsterdam : Ark Boeken., cop. 1999. - 93 p. : ill. ; 22 cm. - ISBN 90-338-2834-0. Jeugdboek.

Haring / redactionele realisatie Van der Does Consultancy ; fotografie Ben Wessling.. [et al.]. - Den Haag : Revue Arts, [1994]. - 32 p. : ill. ; 30 cm. - Uitg. ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van **Haring Technische Groothandel en Haring Staal** (1919-1994), Delft, De Lier, Aalsmeer-Nieuwveen.

Van Gogh en de hersenen van een mol : de herkomstgeschiedenis van het negatieve-archief Tutein Nolthenius / Loes **van Harreveld**. - [4] p. : ill. ; 29 cm. IN: Nieuwsbrief NFG ; afl. 27 (dec. 1999), p. 4-7.

Betreft foto's uit de collectie van Jan Rudolph (1857-1941) en Hugo (1863-1944) Tutein Nolthenius. Beide broers waren directielid bij Calvé.

Is uw naam ook Hartkoorn? : een eerste stamboomonderzoek naar de familienaam Hartkoorn / door W. **Hartkoorn**. - Rotterdam : [de auteur], 1997. - 126 p. : ill ; 24 cm. Genealogie vanaf Cornelis Dirksz. (ca. 1560 - ca. 1641).

Op de grens van spel en overtreding : een bruilofsritueel in de 16e en 17e eeuw / Manon **van der Heijden**. - [11] p. : ill. ; 24 cm. IN: Holland : regionaal-historisch tijdschrift / Historische Vereniging Holland ; jrg. 31 (1999), p. 63-73.

Het 'schutten' van de bruid in het licht van de Hollandse straf en tuchtpraktijk van de 16e-17e eeuw. Het artikel beschrijft de situatie in Delft en Rotterdam.

Sander en Moniek. Het spookt in de kelder / geschreven en geïll. door Auke **Herrema**. - Alkmaar : Kluitman, [1999]. - 95 p. : ill. ; 21 cm. - ISBN 90-206-7179-0.

In Herrema's jeugdboek figureert o.a. de Delftse stadsarcheoloog Epko Bult.

De baron : de geschiedenis van een verzetsstrijder / Peter **den Hertog**. - [S.l.] : Stichting Het Drentse Boek, cop. 1999. - 79 p. ; 20 cm. - ISBN 90-6509-141-6.

De in Delft geboren Den Hertog schrijft zijn roman op basis van ervaringen en gesprekken met een uit Delft afkomstige collega.

Kijk - ik ben dus een engel : een Kerstverhaal van vroeger voor nu / Loes **van der**

Holst. - Delft : [de auteur] (druk: Meinema Delft), cop. 1999. - [23] p. : ill. ; 21 cm. ISBN 90-7509569-4.

Het monument voor koningin Wilhelmina op de Dam te Middelburg / G. Sophia **van Holthe tot Echten.** - [10] p. : ill. ; 25 cm. IN: Nehalennia, ISSN 0168-7131. - Vol. 119 (herfst 1998) ; p. 6-15.

Monument ontworpen door de Delftse beeldhouwer Hendricus Johannes Etienne (1895-1968).

Na 1945.. : het beeld van de Jood in de West-Europese literatuur / Cock **van Horzen.** [et al.] ; red. Bettie Turksma-Heijmann. - [Delft] : Culturele Werkgroep Synagoge Delft, 1999. - 123 p. : ill., portr. ; 23 cm. - Teksten van het symposium gehouden op 18 okt. 1998 in de Synagoge van Delft. - ISBN 90-8047-64-1-2.

Jacob van Breda, een veelzijdig natuurvorser / H.L. **Houtzager.** - [13] p. : ill. ; 21 cm. IN: Delfia Batavorum jaarboek.. ; 1998, p. 57-69.

Betreft de medicus Jacob van Breda (Delft, 1743 - Delft, 1818).

Genummerde Delftse spreukenborden uit de zeventiende eeuw / Wim **Hupperetz.** - [9].

p. : ill. ; 26 cm. IN: Vormen uit vuur / Nederlandse Vereniging van Vrienden van Ceramiek en Glas ; afl. 167 (1999), p. 26-34.

Mitochondrial DNA analysis on remains of a putative son of Louis XVI, King of France and Marie-Antoinette / Els **Jehaes.** [et al.] - - [13] p. : ill. ; 28 cm. - Lit. opg..

IN: European journal of human genetics. - Vol. 1998, 6 ; p. 383-395.

Niet alle Zeeuwse snoepjes zijn 'zoet' : Vlissinger rijmkoekjes / Jan **Jense.** - Delft : Eburon, cop. 1999. - [31] p. ; 16 cm. - ISBN 90-5166-737-X.

Een tijgerbolletje kan ook wild zijn : gedichten en een sprookje voor jong en oud / Jan **Jense** ; [ill.: Jan Jense]. - Delft : Eburon, cop. 1999. - 79 p. : ill. ; 21 cm. - ISBN 90-5166-736-1.

Eeuwig studentenleven : van kroegjool tot pluspunt op je cv / Frida **de Jong.** - [3] p. : ill. ; 31 cm. IN: OD 95 : historische rubriek van het tijdschrift 'Delft integraal' van de TU Delft ; afl. 99,5, p. 27-29.

Ein Flug über die 'Ansicht von Delft' : Jan Vermeers Meisterwerk von 1660 als virtuelle Welt / Kees **Kaldenbach.** - [3] p. : ill. ; 30 cm. IN: Weltkunst ; vol. 2 (Febr. 1999) ; p. 308-310.

Betreft een 3-dimensionale digitale versie van Delft zoals het was in 1660 op basis van Vermeer's 'Gezicht op Delft' en een stadkaart van J. Blaeu. De faculteit Geodesie en de kunsthistoricus J. Kaldenbach ontwikkelden deze versie die vanaf nov. 1998 in het Delft's Techniek Museum was te bezichtigen.

Delft, Kfar Saba / [samengest. door Karel **Klok** en Ton **van Schelven** ; ill. Luuk Vischer]. - Delft : Gemeente Delft, [1990]. - 38 p. : ill. ; 15x22 cm.

Deelnemersboekje t.b.v. de reis naar Kfar Saba van 17 april t/m 1 mei 1990. Kfar Saba is een van de steden waarmee Delft een stedenband onderhoudt.

Der Siegesmarsch von Reichssender Aachen, of De glimlach van Mickey : verslag van ervaringen 1940-1945 / auteur: J.G. **Klompshouwer**. - Terheijden : J.G. Klompshouwer, [1999]. - 34 bl. ; 30 cm.
Oorlogsherinneringen van een Delftse student.

Wapens van de Veertigraad van Delft / door H. **Klunder** en H.K. **Nagtegaal**.
IN: Kronieken / Genealogische Vereniging Prometheus - 1997-1999. - 7 afl. : ill. ; 25 cm. - Uitgave alfab. geordend op familienaam. - Bew. van het chron. geordende wapenboek getekend door mr. Willem van der Lelij (1698-1772). - Hieraan vooraf gaat (p. 219): Het mysterie rond mr. Willem van der Lelij / H.K. Nagtegaal.
Afl. 1: Acquet, George d' - Boeij, Adriaen Cornelisz. († 1781). Afl. 2: Boogaart, Nicolaas Adriaansz. († 1654) - Dam, Nicolaas Dirksz. van († 1770). Afl. 3: Dedel, Philip Willemsz († 1725) - Goes, Andries Adriaensz. van der († 1721). Afl. 4: Absmade, Johan van der Goes van -Hoogenhouk, Pieter Abrahamsz. van († 1679). Afl. 5: Hoogeveen, Adriaen Gerardsz. van († 1753) - Meerman, Johan Fransz. († 1724). Afl. 6: Merwede van Muijlwijk, François Boudewijnsz. van († 1707) t/m Spiering, Cornelis Willemsz., heer van Spieringshoek († 1745). Afl. 7: Spiering, Isack Isackz. († 1674) t/m Wouw, Jacob Pietersz. van (†1735).
Personalia zijn ontleend aan bovengenoemd 'Wapenboek', aan een handgeschreven lijst 'Delftsche Schepenen en Veertigraden 1300 (1310) - 1795' en een lijst van R. Boitet opgenomen in *Beschryving der Stadt Delft* (1729).

Wapens van de regering van Schiedam / door H. **Klunder** en H.K. **Nagtegaal**. - afl. : ill. ; 25 cm. IN: Kronieken / Genealogische Vereniging Prometheus ; jrg. 8 (1999), p. 180-190 e.v.
Uitgave alfabetisch geordend op familienaam. Bew. van het chron. geordende wapenboek getekend door mr. Willem van der Lelij (1698-1772). Volgende afleveringen: jrg. 8 (1999), p. 267-276;

Ad Oele, spagaat tussen ingenieurs en politici / Agnes **Koerts**. - [4] p. : portr. ; 30 cm. IN: Binnenlands bestuur. - Vol. 20 (1999) 42 (22 okt.) ; p. 20-23.
Ir. A.P. Oele was van 1973-1978 burgemeester in Delft.

Gedichten uit de fles / Wim F. **Knoppert**. - Gorinchem : Katervoorde, 1998. - 35 p. ; 20 cm. - ISBN 90-71547-23-X.

Lustrum Blubber 1999 : Rugby Club Delft 25 jaar uit het groene hout gesneden / [red. Caspar **Krebbers**, Felicie **van Vree** en Mark **Kras**]. - 88 p. : ill. ; 22 cm.
IN: Blubber : cluborgaan van de Rugby Club Delft ; jrg. 24 (1998/99) 5 (24 april)).

Il Cannone : de duistere omzwervingen van een beroemde viool / door F.H. **Kreuger**. - Delft : Deltech, cop. 1999. - 181, [liii] p. ; 22 cm. - ISBN 90-75095-68-6.
F.H. Kreuger is emeritus-hoogleraar hoogspanningstechniek en woont in Delft. Dit verhaal speelt gedeeltelijk in een stadje Delft, gemodelleerd naar Delft rond 1900.

Anderhalve eeuw Broeders van Dongen in Delft / Peter **van der Krogt**. - [29] p. : ill. ; 21 cm.
IN: Delfia Batavorum jaarboek.. ; 1998, p. 71-99.

Twee geslachten Vercroft in Delfland, waaruit families Van der Kroft en Van der Krogt

/ door P.C.J. **van der Krogt**. - 2 afl. (58 p.) ; 24 cm.

IN: Ons voorgeslacht / Zuid-Hollandse Vereniging voor Genealogie ; jrg. 54 (1999), p. 81-111 & 125-151.

De boelhuysadministratie van Aem Heyndrickzoen van der Burch / door C.F. **Kwakkelstein** en Ingena **Vellekoop**. - [16] p. ; 24 cm.

IN: Ons voorgeslacht / Zuid-Hollandse Vereniging voor Genealogie ; jrg. 54 (1999), p. 277-292.

Aem Heynricksz. van der Burch (1510? - 1558) woonde in Delft en bekleedde verschillende maatschappelijke functies.

Delft : stad met een gouden randje : 'voor je reis door het leven' / door C.D. **Laros** ; [eindred.: Trudy van der Wees]. - [Bilthoven : de auteur] (druk: Twello : Robine), cop. 1999. - 160 p. : ill., portr. ; 24 cm. - ISBN 90-804026-7-2.

Dhr. Laros beschrijft aan de hand van zijn familiegeschiedenis het sociaal-culturele leven in Delft aan het begin van de 20e eeuw.

Hanny Reneman : sporen van bestaan / Ank **Leeuw-Marcar** ; [fotografie: Stef Breukel]. - Delft : Stichting Delftse Monumenten, cop. 1994. - 32 p. : ill. ; 26 cm. - (Delftse momenten ; 3). - ISBN 90-74425-04-6.

De schilder Louis Elsevier en het Elsevierpoortje / H.W. **van Leeuwen**. - [6] p. : ill. ; 21 cm.

IN: Delfia Batavorum jaarboek.. ; 1998, p. 103-108.

Van Lodensteyn, Erasmus, 'De Liefde' en Japan / H.W. **van Leeuwen**. - [19] p. : ill. ; 21 cm.

IN: Delfia Batavorum jaarboek.. ; 1998, p. 37-55.

Duel, duet, Dirk van Dien / [tekst: Hendrik **van Leeuwen** ; vormgeving Atelier De Witte Raaf ; fotografie: Job Cats]. - [Delft] : Stedelijk Museum Het Prinsenhof (druk: Tan Heck), 1999. - 71 p. : hoofdzakelijk ill. ; 30 cm. - Catalogus van de overzichtstentoonstelling in Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 9 mei - 15 aug. 1999. - In ringband. - ISBN 90-6824-009-9.

'Onorthodox en inspirerend' : bij het overlijden van de geschiedschrijver van de TU Delft : in memoriam H. Baudet (1919-1998) / Gerlof **Leistra**. - [3] p. : portr. ; 31 cm.. IN: OD 95 : historische rubriek van het tijdschrift 'Delft integraal' van de TU Delft ; afl.99.1, p. 23-25.

Lustrumboek 1999 Basketballvereniging DAS / red. Cato **van der Linden**.. [et al.] ; teksten Johannes de Bie.. [et al.] ; foto's Frans van den Broek.. [et al.]. - Delft : Basketballvereniging DAS (druk: Judels & Brinkman), cop. 1999. - 44 p. : ill. ; 30 cm. - Uitgegeven t.g.v. van het 30-jarig bestaan van Delft All Stars (D.A.S.), of vanaf medio 1970/80 DAS.

Maerten van Heemskerck 'De bewening van Christus' / Daniëlle H.A.C. **Lokin**. - Zwolle : Waanders, cop. 1999. - 34 p. : ill. ; 32 cm. - (Het meesterwerk ; 5). ISBN 90-400-9186-2.

Van Heemskerck's schilderij bevindt zich in Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof', Delft.

Jeneverbranderijen in Zuid-Holland in 1818 / door R.H.C. **van Maanen**. - 2 afl. (7 p.) ; 24 cm. - 1: Delft, Den Briel, Dordrecht, Gorinchem, Leiden, Sommelsdijk, Woerden. 2: Delfshaven.

IN: Ons voorgeslacht / Zuid-Hollandse Vereniging voor Genealogie ; jrg. 54 (1999), p. 390-396).

Verbeelde burger trots / Michel P. **van Maarseveen**. - [6] p. : ill. ; 30 cm. IN: Delft ; cultuurhistorisch bulletin Delft ; jrg. 2 (1999) 2, p. 1-6.

Artikel over het stadhuis van Delft.

Brood op de plank : 130 jaar 'de Gistfabriek' in Delft / [teksten op transparante bladen J.C. **van Marken** ; interviews en teksten Monika Jak ; eindred. Ynte Hoekstra]. - Delft : Gist-brocades, 1999. - [54] p., [27] bl. : ill., portr. ; 20x28 cm. - Uitg. ter afsluiting van het fusieproces met DSM en medio juni 1999 uitgereikt aan alle medewerkers van Gist-brocades en haar gepensioneerden. - Bevat korte interviews met (oud-) werknemers.

Medio 1998 is Gist-brocades overgenomen door DSM, de naam van de fabriek wijzigt per 1 juli 1999 in DSM Gist.

'Het gebeurde van elke dag', 'Kop op en moed houden' / [samengesteld door] Paul **Massar**. - [Naaldwijk : de samensteller, P. Massar], 1997. - 259 p., [8] p.pl. : facs., portr. ; 30 cm. - Bewerking van teksten uit dagboeken, brieven en briefkaarten die in de periode mei 1942- mei 1944 geschreven werden door de Delftse broers Jan en Leen Massar tijdens hun gedwongen verblijf in Duitsland.

Kerk in eenvoud : de geschiedenis van de parochie H.H. Nicolaas en Gezellen te Delft, 1910-1999 / tekst: M.A. **van der Meer**. - Delft : [de parochie] (druk: Alevo), 1999. - 92 p. : ill. ; 25 cm. - Uitgave ten bate van de restauratie van toren en orgel van de kerk in de Raamstraat.

Informatie over het geslacht Mensaert, 1399-1999 : een eerste stamboomonderzoek naar de familenaam / door P. **Mensert**. - Gouda : P. Mensert, 1999. - 56 blz. ; 30 cm.

De geslachten Van der Minne te Delft en Danckert te Amsterdam. Geslacht Hey / [samengest. door] S. **Middelhoek**. - Arnhem : [de samensteller], 1999. - [1] bl., [28] p. ; 30 cm. - Typoscript. - Kopie van brief aan prof. J.M. Montias met 2 genealogische bijlagen. J.M. Middelhoek legt m.b.v. de genealogieën een link tussen het milieu waarin Johannes Vermeer opgroeide en Amsterdam .

Harnaschkaas : Harnasch- en andere kaas in het Cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst bij Noordwijkerhout in de vijftiende eeuw / door Geertruida **de Moor**. - [6] p. : krt. ; 22 cm.

IN: Historisch jaarboek Westland [...] ; jrg. 12 (1999), p. 107-112.

Kaas, afkomstig uit de Harnaschpolder, ten N.W. van Delft.

De Bijlenbuurt, een bijna verdwenen stukje Delft / Hen **Morien** en Kees **Spiero**. - Delft : [de samenstellers] (druk: Meinema), cop. 1999. - 176 p. : ill. ; 26 cm. - Uitg. t.g.v. het 10-jarig bestaan van de Vereniging De Bijlenbuurt. - Lit. opg.: p. 176. - Bevat ook genealogische gegevens van een groot aantal bewoners uit deze buurt. - ISBN 90-75095-61-9.

Réponse d'un survivantiste honnête aux malhonnêtetés anti-survivantistes (sur l'affaire Louis XVII-Naundorff) / Vincent **Morlier**. - [S.l. : l'auteur], cop. 1998. - 26 p. ; 30 cm.

Brieven aan J. Waltman Jr. / **Multatuli** ; met een inl. en aantek. door Henri A. **Ett**. - Delft : Technische Boekhandel Waltman (druk: Meinema drukkerij), 1998. - 126 p. ; 21 cm. - Uitg. t.g.v. het 135-jarig bestaan van Techn. Boekhandel Waltman. - Foto-mech. herdr. van de uitg.: Amsterdam : G.W. Breughel, 1947.

Hoe Willem de Groot (1597-1662) een carrière in Delft misliep : dagboeknotities van een pensionaris in spe / H.J.M. **Nellen**. - [26] p. ; 24 cm..

IN: Lias, ISSN 0304-0003. - Vol. 25 (1998) 2 ; p. 231-256. - Bevat ook de tekst van Willem de Groot.

Willem de Groot (Delft, 1597-1662), jongste broer van Hugo de Groot (1583-1645). Hij werkte vanaf 1623 als advocaat bij het Hof van Holland, vanaf 1631 ook als advocaat voor Delft.

Tussen bisschop en pastoor : 600 jaar dekenaat in Delfland / door Arie **Oliehoek**. - Delft : Dekenaat Delfland, 1999. - 180 p ; ill., portr. ; 25 cm. - ISBN 90-9013184-1.

Human remains from the infirmary "Oude en Nieuwe Gasthuis" of the city of Delft in the Netherlands 1265-1652 AD / by N. **Onisto**, G.J.R. **Maat** and E.J. **Bult**. - Leiden : Barge's Anthropologica, RUL, 1998. - 43 p., [9] bl. : ill. ; 30 cm. - (Barge's Anthropologica, nr. 2).

Portret van de familie Van der Dussen-Van Setten [geschilderd door] Hendrick Cornelisz. van Vliet (ca. 1611/12 - 1675) / Michiel **Plomp**. - [4] p. : ill. ; 30 cm..

IN: Vereniging Rembrandt "Nationaal Fonds Kunstbehoud" ; jrg. 8 (1998) 3, p. 18-21. Het schilderij is in 1998 door 'Het Prinsenhof' aangeschaft.

Het portret van de familie Van der Dussen / Michiel **Plomp**. - [7] p. : ill. ; 21 cm..

IN: Delfta Batavorum jaarboek.. ; 1998 ; p. 29-35.

Eerder verschenen in: Hofnieuws / Ver. Vrienden Het Prinsenhof (dec. 1998), en: Bulletin Ver. Rembrandt (najaar 1998).

Het schilderij, geschilderd door Hendrick Cornelisz. van Vliet (ca. 1611/12 - 1675), is in 1998 door 'Het Prinsenhof' aangeschaft.

In 't verschiep en van naby : een keuze van vijf eeuwen militaire prenten en tekeningen = From afar and from close to : a selection from five centuries of military prints and drawings / Alexander **Polman**. - Delft : Koninklijk Leger- en Wapenmuseum, cop. 1999. - 95 p. : ill. ; 23 cm. - Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in het Legermuseum.

ISBN 90-12-08744-9.

Natuur- en milieu-organisaties in en om Delft : ken je ons al? / samenst. Thea **Ren-gers** ; ill. Liek Voorbij. - 3e druk. - Delft : Regionale Natuur- en Milieukring ; N&M Centrum De Papaver, 1998. - 48 p. : ill. ; 21 cm.

Jeremias Godtling, een vindingrijk plateelschilder uit de zeventiende eeuw / Jacobien **Ressing-Wolfert**. - [11] p. : ill. ; 26 cm. IN: Vormen uit vuur / Nederlandse Vereniging van Vrienden van Ceramiek en Glas ; afl. 166 (1999), p. 17-27.

Jeremias Godtling (1642-voor 1704), was zowel in Den Haag als in Delft werkzaam.

Wat je ziet is niet Margriet / beelden van **Roboold** ; versjes van Herman Baljet. - Groningen : Studio Van Stralen BNO, cop. 1999. - [48] p., [20 bl. pl. : ill. ; 17x22 cm. ISBN 90-801754-3-9.

Roboold is kunstenaarsnaam van de Delftenaar R.J. Kleij.

Parels belicht : musea verhalen over Holland / [tekst: Monique **Roscher** en anderen ; samenst. : Lydia Bogtstra en anderen]. - [S.l.] : Het Geheim van Holland, cop. 1997. - 46, [x] p. : ill. ; 24 cm. - Met overzicht van musea in de Geheim van Holland-steden (Delft, Dordrecht, Gouda, Haarlem, Leiden en Schiedam). ISBN 90-76210-01-2.

Delvenaren beroemd., benoemd / Betsy **Ruijgt-Scheffers** ; [tek.: Willem Schrumph]. - [Delft : de auteur], 1999. - 35 p. : ill. ; 21x21 cm.

Antwoord en rapport aan Anthonij Hurt, 1684 = Answer and report to Anthony Hurt / Georgius Everhardus **Rumphius** ; facsimile, Nederlandse transcriptie met verklarende aantek. bezorgd door W. Buijze. - [Den Haag] : W. Buijze ; A. Houtschild (distr.), 1998. - vi, 100 p. : ill. ; 24 cm. - ISBN 90-804527-1-8.

Rumphius was van 1653-1702 voor de VOC werkzaam op de Molukken. Hij hield zich o.a met natuurhistorische studies bezig. De Delftse arts en burgemeester Hendrik d'Acquet (1632-1706) was een van de personen met wie hij hierover contact onderhield.

Populair drukwerk in de Gouden Eeuw : de almanak als lectuur en handelswaar / Jeroen **Salman**. - Zutphen : Walburg Pers, 1999. - 495 p. : ill. ; 25 cm + cd-rom 'Noord-Nederlandse almanakken : een beschrijvende bibliografie'. - (Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel ; Nwe. reeks ; dl. 3).

Bew. van proefschrift 1997. - Lit. opg.: p. 435-475. - Met overzichten van samenstellers, van drukkers en boekverkopers en registers op plaatsen en op personen. - ISBN 90-5730-056-7.

Delft, zie bijlagen 1-4 & registers.

Stad in aanwas : geschiedenis van Rotterdam. - Zwolle : Waanders, 1999-.. -.dl. : ill. ; 28 cm. - ISBN 90-400-9349-0 (dl. 1). - ISBN 90-400-9420-9 (dl. 2).

Dl. 1: Geschiedenis van Rotterdam tot 1813 / Arie **van der Schoor**. - 1999.

Dl. 2: Geschiedenis van Rotterdam na 1813 / Paul **van de Laar**. - Verschijnt voorjaar 2000. - Voor Delft & Delfshaven, zie: geogr. register.

A.C.S. van Heel, vader van de Technische Optica in Nederland / C.A.J. **Simons**. - [5] p. : ill., portr. ; 31 cm. IN: OD 95 : historische rubriek van het tijdschrift 'Delft integraal' van de TU Delft ; afl. 99.4, p. 25-29.

De verzamelingen van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau in Paleis Het Loo : catalogus van schilderijen / samenst. Marieke **Spliethoff** en L.J. **van der Klooster** ; met een inl. van C.A. Tamse. - Rotterdam : Barjesteh van Waalwijk van Doorn, 1999. - 144 p. : ill., portr. ; 27 cm. - (Jaarboek [..] Vereniging "Oranje-Nassau Museum" ; 1998/99).

Speciale uitg. t.g.v. het 75-jarig bestaan van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau ISBN 90-5613-045-5.

Van 1960 tot 1977 was het (toenmalige) Oranje-Nassau Museum gevestigd in het Prinsenhof te Delft.

De prijsuitreiking van een Latijnse school in beeld / J. **Spoelder**. - [10] p. : ill. ; 25 cm. IN: De boekenwereld : tijdschrift voor boek en prent ; jrg. 15 (1998/99), p. 334-343. Het artikel beschrijft de prijsuitreiking aan de Latijnse school in Delft aan de hand van boeken uit de collectie van het Delfts gemeentearchief.

Annet van den Assem : een eigen voorstelling van ruimtelijkheid / door Elly **Stegeman** ; [fotografie: Bob Goedewaagen]. - Delft : Stichting Delftse Monumenten, cop. 1992. - 32 p. : ill. ; 26 cm. - (Delftse momenten ; 1). - ISBN 90-74425-01-1.

Geschiedenis van het pand Floresstraat 61 te Delft, vanaf de bouw tot in het jaar 1991 / opgetekend door A.C. **Struijk**. - Voorschoten : [de auteur], 1998. - 10 bl. ; 30 cm. - Bevat ook overzicht van bewoners Floresstraat.

Het Delftse fraterhuis Sint-Hiëronymusdal / Gerrit **Verhoeven**. - 4 p. : ill. ; 30 cm. IN: Delft : cultuurhistorisch bulletin Delft ; jrg. 2 (1999) 4, p. 1-4.

Het eerste kohier van de tiende penning van Delft (1543) / uitg. door Gerrit **Verhoeven**. - [S.l.] : Historische Vereniging Holland ; Hilversum : Verloren, 1999. - 143 p : ill. ; 24 cm. - (Apparaat voor de geschiedenis van Holland ; 13). ISBN 90-70403-41-2.

Vrijheid genieten, verdraagzaamheid betrachten. Over verdraagzame vrijheid. - Delft : [s.n.] (druk: Nivo), 1999. - 47 p. : ill. ; 15x21 cm. - (Willem van Oranjelezing ; 1999). Teksten van de 1e 'Willem van Oranje-lezing' resp. gehouden door gemeentearchivaris G. **Verhoeven** en minister A. Peper op 21 juni in Stedelijk Museum Het Prinsenhof.

Dolf **Verroen**. - Amsterdam : Leopold, [ca. 1996]. - [8]p. : ill., portr. ; 30 cm. - Informatiekatern over de kinderboekenschrijver Dolf Verroen.

De verschrikkelijke schoolmeester / door Dolf **Verroen** ; met ill. van Auke Herrema. - 4e dr. - Amsterdam : Leopold, cop. 1997. - 105 p. : ill. ; 18 cm. - (De blauwe krokodil). - 1e uitg. 1991. - ISBN 90-258-4849-4. Herrema's debuut als illustrator van kinderboeken.

Onze steeg / T. **Vink**. - [Delft : de auteur, 1999]. - 16 bl. ; 30 cm. - Kopie van manuscript.

Jeugdherinneringen van de auteur aan de 1e Nieuwsteeg, tussen de Gasthuislaan en de Pieterstraat.

Een embleem van Coornhert als bron van Jan Steens zogenaamde 'Burgemeester van Delft' / Pierre **Vinken**. - [6] p. : ill. ; 30 cm. - Betreft het schilderij 'De zogenaamde burgemeester van Delft en zijn dochter' (1655).

IN: Oud Holland : driemaandelijks tijdschrift voor Nederlandse kunstgeschiedenis / Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie ; jrg. 112 (1998), p. 253-258.

Wie, wat, waar - Delft : uit het archief van Jan Vreeswijk / samengesteld door Jan **Vreeswijk** ; m.m.v. Achim Vreeswijk. - Leidschendam : [de samensteller], cop. 1999. -

80 p : ill., portr. ; 30 cm. - Fotoboek.

Studeren in Delft tijdens de Tweede Wereldoorlog : herinneringen van een student Civiellandmeter, 1940-1946 / A. **Waalewijn**. - [4] p. : ill., portr. ; 31 cm.

IN: OD 95 : historische rubriek van het tijdschrift 'Delft integraal' van de TU Delft ; afl. 99.3, p. 26-29.

Chris Dagradi : beschouwing van een binnenwereld / Wouter **Welling**. - Delft : Stichting Delftse Monumenten, cop. 1992. - 32 p. : ill. ; 26 cm. - (Delftse momenten ; 2). ISBN 90-74425-02-x.

De Sarijnehove / T. **Werner-Berkhout**. - [7] p. : ill. ; 30 cm. - IN: Midden-Delfkrant ; nr. 99 (dec. 1999), p. 13-19. - Bew. van artikel verschenen in: Jaarboek / Hist. Ver. Maasland ; 1998.

Het groene Delft van de Zochers / Wim **Weve**. - [6] p. : ill. ; 30 cm. IN: Delf : cultuurhistorisch bulletin Delft ; jrg. 2 (1999) 3, p. 1-6.

Het stadhuis : fragmenten uit zijn bouwgeschiedenis / Wim **Weve**. - [3] p. : ill. ; 30 cm. IN: Delf : cultuurhistorisch bulletin Delft ; jrg. 2 (1999) 2, p. 7-9.

Vermeer : the complete works / Arthur K. **Wheelock Jr.** - New York, N.Y. : Abrams, cop. 1997. - 71 p. : ill. ; 38 cm. - ISBN 0-8109-2751-9.

Raadselachtige vondst / Kees **van der Wiel**. - [3] p. : ill. ; 30 cm..

IN: Nieuwsbrief Stichting Historische Behangsels en wanddecoraties in Nederland ; vol. 15 (mei 1999) ; p. 6-8.

Artikel over een scharnierend houten raamwerk (ca. 2e helft 18e eeuw) recent ontdekt op de 1e etage van Koornmarkt 45.

LOGEMENT STADS-KOFFYHUIS.

D. SCHAAP in DELFT.

Sinds april 1966 hebben al heel wat klanten dit gezellige koffyhuis aan de Oude Delft ontdekt. Er zijn mensen die uit alle delen van de wereld komen en bij ieder bezoek aan Delft ook het Stads-Koffyhuis niet overslaan. De student die hier vroeger kwam, komt nu met zijn gezin, opa komt met zijn kleinkinderen, een stelletje heeft zijn eerste afspraakje.. En iedere eerste dinsdag van de maand wordt er een sentorenochtend gehouden in de oergezellige Opkamer. Kortom de deur van het Stads-Koffyhuys staat open voor iedereen. Het biedt nog immer ruimte voor exposities maar is ook nog steeds die gezellige buitskamer, waar je rustig je krantje kunt lezen onder het genot van een heerlijk kopje koffie...

Na een puzzeltocht of stadsverandering is het eindpunt...

KLEYWEG'S
STADS - KOFFYHUIS

Oude Delft 133
2611 BE Delft
Telefoon 015-2124625

*En pik om
altijd een of te spreken...*

À LA CARTE RESTAURANT "LA BERGERIE"

*** reserveren gewenst ***

ZALENACCOMMODATIE "DE SCHAAPSKOOI"

- * Recepties, bruiloften en partijen ***
- * Koffietafels, brunches, lunches en diners ***
- * Koude en warme buffetten ***
- * Vergaderingen, symposia en presentaties ***
- * Catering ***

*** het gehele jaar geopend ***

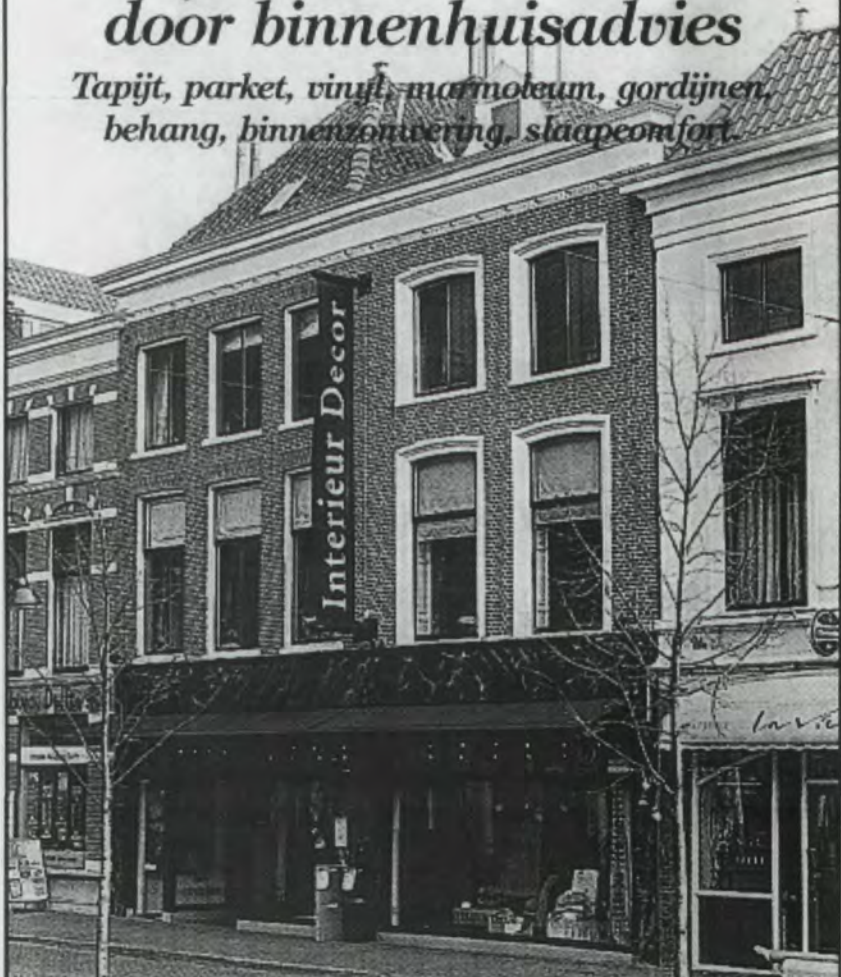
Korftlaan 3
2616 LJ DELFT

de schaapskooi

tel. 015-
2134495
fax 015-2121731

Stijlvol wonen door binnenhuisadvies

*Tapijt, parket, vinyl, marmer, gordijnen,
behang, binnenverlichting, slaapecomfort.*

INTERIEUR DECOR

Binnenwatersloot 9 - 13

Delft tel. 015 - 214 19 90

Het gemeentebestuur van Delft

Toestand 1-1-2000

Burgemeester: Mr. H.M.C.M. (Hein) van Oorschot

Gemeentesecretaris: Mr.dr.s. N. (Niek) Roos

Wethouders:

J.P. (Jan) Torenstra (PvdA), Leefbaarheid (Wijkaanpak, Wijkbeheer, Volkshuisvesting, Welzijn, Sport en recreatie, Personeel en organisatie)

M.P. (Meine) Oosten (D66), Delft Kennisstad (Economische Zaken, Financiën, Combiwerk, Archiefdienst, Nutsbedrijven)

H.J. (Rik) Grashoff (Groen Links), Duurzaamheid (Binnenstadsmanagement, Milieu, Stadsbeheer, Verkeer en vervoer, Ruimtelijke ordening, Grondzaken, Gemeentelijke huisvesting)

J.D. (Dick) Rensen (PvdA), Werk, Zorg en Onderwijs (Werkgelegenheid, Sociaal beleid en Zorg, Onderwijs, Bestuurlijke vernieuwing)

mw. A.P.A.M. (Astrid) Janssen (STIP), Kennis en Ontplooiing (Jeugd- en jongerenbeleid, Cultuur, Informatie- en Communicatietechnologie)

Gemeenteraad

PvdA

W.C. den Boef* (1996)

mw. C.J. Edwards (1998)

R.D. Blinker (1998)

R.M. de Prez (1998)

J.D. Rensen (1994)

mw. M.T. Roorda van Eijsinga (1998)

C. Scalzo (1986)

J.P. Torenstra (1986)

mw. J.L.M. Vlekke (1998)

mw. L.C.A. Zweekhorst-de Rooij (1994)

VVD

C.L. Baljé (1998)

B.J. Boelens* (1982)

J.M. Bouman (1998)

mw. A. Bulthuis-van der Jagt (1999)

A. de Graaff (1998)

mw. W.C. Steffen-Hoogendoorn (1982)

CDA

M. Aközbek (1998)
N.A.J.M. van Doeveren (1994)
mw. L.J.F. de Jongh Swemer (1998)
mw. M.E.H. Koop* (1988)
W.A.G. van Leeuwen (1986)
A.J.F. van Tongeren (1997)

Groen Links

mw. S.C.C.M. Bolten (1998)
W. Bot* (1994)
H.J. Grashoff (1994)
mw. C. Heuvelman (1990)

D66

P.A. de Graaf (1994)
mw. C.E. Lourens* (1994)
M.P. Oosten (1990)

Stadsbelangen

C.A. Bonthuis* (1986)
W.M. de Koning (1998)
A. Meuleman (1998)

SP

J.P. de Wit* (1998)

STIP

M.Chr. Mooiweer* (1999)
mw. A.P.A.M. Janssen (1998)

SGP/GPV/RPF

J. van den Doel* (1991)

Onafhankelijk

R. Dingler* (1995)

* = fractievoorzitter

het jaartal geeft aan wanneer men raadslid geworden is

De Delftse bevolking

Op 31 december 1999 telde Delft 96.101 inwoners, waarvan 50.299 mannen en 45.802 vrouwen.

Bron: Gemeente Delft, Concernafdeling Communicatie en Onderzoek

Over de auteurs

Drs. Jos W.L.Hilkhuijsen (Delft 1953) studeerde culturele antropologie in Leiden, waarna hij werkzaam was bij Stedelijk Museum Het Prinsenhof te Delft. Van 1981-1999 was hij conservator kunstnijverheid, met Delfts aardewerk als specialisatie. Sinds 1999 is hij conservator van het Legermuseum te Delft. Hij heeft diverse tentoonstellingen en publicaties op zijn naam staan. Momenteel bereidt hij als projectleider een tentoonstelling en een boek over Delftse kunstnijverheid rond 1900 voor, waarin Adolf le Comte centraal staat.

Dr. P.C.J. van der Krogt (Delft 1956), lid van de Redactiecommissie van *Delfia Batavorum*, studeerde fysische geografie en kartografie te Utrecht. Hij promoveerde in 1989 op het proefschrift *Globi Neerlandici. De produktie van globes in de Nederlanden*. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken over de historische kartografie en over de geschiedenis van Delft, met name over de naamkunde. Thans is hij verbonden als onderzoeker aan het historisch-kartografische onderzoeksproject 'Explokart' van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht. Hij is adviserend lid van de commissie Straatnaamgeving van de gemeente Delft.

Drs. Daniëlle H.A.C. Lokin (Tilburg 1957) studeerde kunstgeschiedenis in Leiden. Na voltooiing van deze studie in 1982 was zij tot 1988 directeur-conservator van het Nederlands Leder- en Schoenenmuseum te Waalwijk. In die periode was zij tevens docent aan de Academie voor Industriële Vormgeving te Eindhoven. In laatstgenoemd jaar volgde haar benoeming tot directeur van de Gemeentemusea te Delft: Stedelijk museum Het Prinsenhof, Volkenkundig museum Nusantara en Keramiekmuseum Lambert van Meerten.

Dr. L.J. Meilink-Hoedemaker (Bergschenhoek 1940), studeerde medicijnen te Leiden en Rotterdam (artsexamen 1967). In 1972 werd zij als cardioloog ingeschreven in het Specialistenregister. Zij studeerde beiaard te Rotterdam, Amersfoort en Mechelen en behaalde in 1979 het eindexamen van de Nederlandse beiaardschool. In 1985 publiceerde zij haar proefschrift *Luidklokken en speelklokken in Delft*. Van 1985 tot 1990 werkte zij onder meer aan een monografie over de Rotterdamse beiaardier Ferdinand Timmermans, die in 1991 verscheen.

J.A. Meter (Den Haag 1952) studeerde MO-A Nederlands en was van 1978 tot 1993 verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, waarbij hij de vereiste bibliotheekopleiding heeft gevolgd. Vanaf februari 1993 is hij als bibliothecaris werkzaam bij het gemeentearchief Delft.

P. Notenboom (Rotterdam 1950) werkt als ambtenaar bij de gemeente Rotterdam. Als hobby doet zij regelmatig onderzoek naar diverse historische onderwerpen, vooral op het gebied van vrouwenemancipatie. Zij bereidt momenteel een tentoonstelling voor van de foto's van Emma Kirchner.

Drs. A.J.H. Rozemond (Leiden 1934) was na het behalen van het diploma wetenschappelijk archiefambtenaar 2e klasse sedert 1958 in diverse functies werkzaam bij het Algemeen Rijksarchief te Den Haag. In zijn vrije tijd studeerde hij rechten te Leiden, waar hij in 1972 voor zijn doctoraal examen (vrije studierichting) slaagde. In 1973 verwierf hij het diploma hoger archiefambtenaar. In dat jaar werd hij benoemd bij de Gemeentelijke Archiefdienst te Delft, in 1974 werd hij adjunct-archivaris en was van 1977 tot 1994 gemeentearchivaris.

Ir. T.O. van Staveren (Zwolle 1951) studeerde architectuur en restauratie aan de Technische Hogeschool te Delft. Hij was tien jaar werkzaam als architect en is sindsdien vrij kunstenaar te Delft.

J. Verhagen (Arnhem 1954) begon zijn journalistieke loopbaan als correspondent van de *Haagsche Courant*. In 1980 trad hij in vaste dienst bij de Sijthoff Pers B.V. Hij werd in 1993 een van de redacteurs van de *Delfsche Courant*.

Dr. H. Wijfjes (Delft 1956) volgde Atheneum-a op het Sint Stanislas College van 1968 tot 1974. Hij studeerde tot 1980 geschiedenis in Leiden en werkte daarna als historicus en journalist. Sinds februari 1995 is hij als onderzoeker en docent verbonden aan de sectie Journalistiek bij het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij schreef boeken, artikelen en columns op het gebied van (sociale) geschiedenis, media, journalistiek, archieven en technologie. Hij schrijft regelmatig artikelen, beschouwingen en boekbesprekingen voor *de Volkskrant*, *De Journalist*, *Historisch Nieuwsblad* en het *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*. In 1998 schreef hij het jubileumboek: *Het Stanislas. School- en jeugdcultuur op een katholiek college te Delft, 1948-1998* (Delft: Klats Publiciteit 1998). Momenteel werkt hij aan een omvangrijk boek over de geschiedenis van journalistieke cultuur in Nederland.

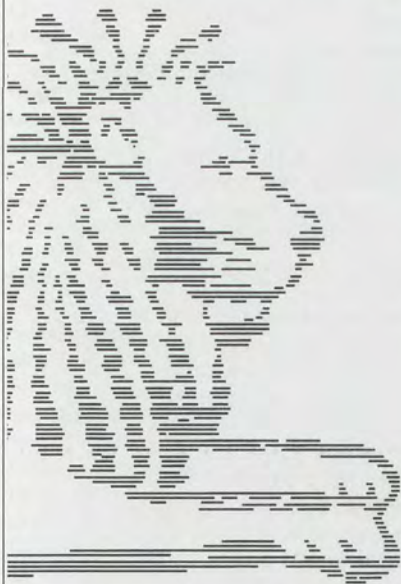
Leeuwendaal advies bv

bureau voor management en organisatie

Leeuwendaal advies is een zelfstandig en onafhankelijk adviesbureau, gecertificeerd volgens de ISO 9001-norm.

Onze opdrachtgevers: overwegend overheids- en andere non-profit organisaties.

Leeuwendaal advies is gericht op de volgende vakgebieden waarvan de kennis en ervaring in eigen huis aanwezig zijn:

- organisatie-onderzoek en -verandering
- kwaliteitszorg
- werving en search
- psychologisch onderzoek en assessments
- ambtenaren- en arbeidsrecht
- bestuursrecht
- functiewaardering
- onderzoek voor beleidsontwikkeling
- opleidingen voor management en staf
- competentie-management
- interim- en projectmanagement

Kwaliteit en de zekerheid van een praktisch resultaat.

Geen sjablonen maar maatwerk.

Een snel en rechtstreeks contact met uw adviseur.

*Nadere informatie
over onze aanpak en
specialismen zenden wij
u gaarne toe.*

Leeuwendaal advies bv

Postbus 1255, 2280 CG Rijswijk

Tel. (070) 319 20 62, Fax (070) 319 11 21

E-mail: info@leeuwendaal.nl

Internet: www.leeuwendaal.nl

Naamregister

- Aalbers, W.H.M. 5, 6
Aalderink, Antiquair 55
Abels, J.K. 6
Abtswoude 126
Academie van B.K. & T.W. Rotterdam
28, 35, 39
Academie van B.K. Den Haag 28, 31,
33, 44, 45
Academie voor I.V. 147
Achilles, Herman 93
Ackersdijk 127
Actium 55
Adams, William 124
Agatha van Leidenlaan 123
Aközbek, M. 146
Albers, Fam. 99
Albert Heijn 24
Aleid van Malsenlaan 123
Alphen aan den Rijn 57
Amersfoort 10, 147
Amsterdam 29, 33, 36, 39, 41, 45, 47, 55,
72, 79, 81, 101, 109-111
Antonietti, Giuseppe 99
Antonietti, Louis 100
Antwerpen 107
Apeldoorn 10
Arnhem 73
Aronson, Antiquair 109
Ars Vocalis, Zangkoor 23
Arti et Amicitiae 39, 43
Asten 49
Baijens, Fam. 102
Bakker Korff, A.H. 7
Baljé, C.L. 145
Balthasar van der Polweg 127
BEC, Voetbalclub 19
Beckmann, Bertha 93, 94
Beel, L.J.M. 75, 86, 91
Beesd 125
België 100, 102, 113
Bent & Zn., M. van der 87
Berckelsche Zweth 127
Berg S.C.J., W. van den 19
Bergman, A.M. 5, 7
Bergschenhoek 91, 147
Berkel 91
Berlijn 94
Bethlehemkapel 23
Betuwe 125
Bijlenbuurt 24
Bimini, Huize 82, 90
Binnenwatersloot 14
Blauwe tulp, Theatergroep De 15
Bleiswijk 91
Blenk, C. 21
Blinker, R.D. 145
Blok, J.W. 5
Blommers, Bernard 38
Boef, W.C. den 145
Boelens, B.J. 145
Bogaardt, A.Th. 78, 82
Boheemen, F.C. van 13
Bolsenbroek Planontw. BV 57
Bolten, S.C.C.M. 146
Bonte Os, Herberg de 100
Bonthuis, C.A. 24, 146
Boogaard-Kreszner, E. 13
Booij, J. de 49, 53
Bos, Wim van den 20
Bosch, Fam. Van den 99
Bosnië 19
Bos-Rops, Y. 9
Bosscha, J. 34, 45
Bot, W. 146
Boterbrug 42
Bouman, J.M. 145
Bouwmeester, P. 5
Boymans-van Beuningen, Museum 45
Brabantse Turfmarkt 75
Brielle 51
Brouckman, Coenraet Harmensz. 47-53
Brouwer, Anton 16
Bruggen, Cees van der 18
Brussel 32, 43, 45, 109
Bühler, J. 91
Buitenhof 24
Buitenhofdreef 22
Bult, Epko J. 8, 117, 118, 120

- Bulthuis-van der Jagt, A. 24, 145
 Bureau Oude Stad 49
 Bureau voor Ond. en Opv., R.K. 76
 Burgemeesterspad 123
 Burgwal 76, 82
 Busquets 10
 Call, Jan van 47, 53
 Callisto 107, 108
 Calvé 16
 Camaretten 35
 Cambodja 124
 Cantabile, Zangkoor 20
 Carpentus, Anna C. 34, 45
 Carpentus, Ariëtte S.J. 45
 Centraal Bureau voor Genealogie 102
 Central, Hotel-rest. 117, 118, 120, 121
 Chijs, Fam. Van der 96
 Christelijk Lyceum Delft 69, 76, 82, 89, 90
 Christelijke Nijverheidsschool 25
 Christie's, Veilinghuis 111, 112
 Christina van Zweden, Koningin 107
 Cleopatra 22, 55-66
 Cock, H. de 25
 Cohen Stuart, L. 44
 Comité van St. Lucas 41
 Commissie Behoud Stadsschoon 6, 10
 Comte, Adolf le 4, 8, 27-46, 147
 Comte jr., Adolf le 35
 Comte, Charlotte le 35, 41, 43
 Comte, François le 29
 Comte, Frederik Carl le 29, 43
 Comte, Jan Willem le 29, 30
 Comte, Philibert Leopold le 29, 30, 43
 Cordes, Simon de 124
 Cornelis Musiusschool 21
 Cornelissen, A.Th.A. 16
 Corso Westland 20
 Coster, Salomon 47
 Couvée, L. 41
 Craeyenburch, Tehuis 23
 Crovea 99
 Daalen, A.P.A. van 8
 Dächer, Sandra 19
 Dack, A-capellakoer 24
 Daguerre, L.J.M. 93
 DDS, Roeiver. 16, 22
 De Bilt 56, 57, 62
 De Lier 73, 91
 Deen, K.J.H.W. 5
 Delfia, Verfraaiingsver. 46
 Delfland, Geestelijke Gezondheidszorg 19
 Delflanden, Dekenaat 13
 Delflanden, Juniorkamer De 23
 Delflander (ps.) 46
 Delft Blue Bigband 23
 Delft e.o., Dekenaat 13
 Delftsche Sangers, Zangkoor Die 24
 Delftse Reddingsbrigade 24
 Delftse Sportraad 16
 Delftweg 82
 Den Bosch 71
 Den Haag 24, 27, 28, 34-36, 38, 39, 43, 45, 51, 72, 75, 76, 83, 87, 98-100, 113, 147, 148
 Den Hoorn 91
 DES, Korfbalver. 14
 DFC Delfia
 DHC, Voetbalver. 16
 Dhiel, Cornelia 98
 Diaconessen Ziekenhuis 25
 Diaconie, Hervormde 84
 Diana 107
 Dingler, R. 146
 Distributiekantoor 82
 Dobbelde Schenckkan, Plaatelbakkerij De 109
 Doel, J. van den 146
 Doeveren, N.A.J.M. van 146
 Doorne, Johan van 100
 Dordrecht 36
 Dr. H.Bavinckschool 20
 Drenthe 118
 Drift, Uitg. Van der 18
 DSM 19, 20
 Duitsland 29
 Duivenvoorde, Arend van 123
 Dunné, Fam. Van 43, 45
 Dunné-le Comte, Ch. van 43, 45
 DUWO, Stichting 22
 DVC, Voetbalver. 19
 DVV Delft 24
 Eberhard, Leopold 29
 Edam 19
 Eduard, Polle 17
 Edwards, C.J. 145
 Egypte 55
 Eindhoven 147
 Elisabeth van Bohemen, Koningin 107

- Elisabeth van Zuilenlaan 123
 Emanuels, Lydia 16
 Engeland 32, 33
 Epe 43, 110
 Europad 124
 Evangelisch-Lutherse Gem. 13
 Eversen, Adrianus 112
 Excelsior, Korfbalver. 16
 Fabritius, Carel 126
 Fennema, J.G. 19
 Flairck, Muziekgroep 17
 Flits, Toneelver. De 24
 Frankfurt 32
 Frankrijk 113
 Frederik V van Bohemen, Koning 107
 Fritsche, Johanna F. 96
 Froger, J.H. 91
 Fundatie van Renswoude 9
 Gaag, L. van der 17
 Gaemers, C. 8
 Gans, J.A. de 49
 Gasthuislaan 82
 Gebouw voor K. en W. 27
 Geestbrug(kade) 29
 Gelder, P.J. (Olav) van 18
 Gemeentearchief 8, 9, 129, 148
 Gemeentemuseum Den Haag 45
 Gennip, Serg van 14
 GeoDelft 18
 Gerritsma, Trude 22
 Ghana 17
 Gielen, J.J. 75, 76
 Gijsberti Hodenpijlfonds 43
 Gips, A.F. 41, 45, 46
 Gist-brocades 17, 19, 20
 Goes 14
 Goethe, J.W. von 93
 Gogh, Vincent van 34
 Gooi, Het 38
 Gouda 45, 51, 57, 78
 Goudappel, C.D. 5
 Graaf, P.A. de 14, 146
 Graaff, A. de 145
 Gräfe, Artois 102
 Gräfe, Emma 94
 Gräfe, Fam. 102
 Gräfe, Frederik 94, 97, 98, 101, 102
 Grashoff, H.J. 14, 19, 145, 146
 's-Gravenzande 73
 Grieksche A, Plateelbakkerij De 109
 Griffioen, B.K.P. 10
 Griffioen, M.C.M. 10
 Grondmechanica Delft 18
 Groningen 72, 148
 Gugel, Eugen 27, 30, 31, 34, 41, 44, 45
 Gustaaf Adolf van Zweden, Koning 107
 Gymnasium, Stedelijk 30, 74, 79
 Haaften, H. van 25
 Haarlem 73, 83
 Habraken, D. 91
 Hacken, J.H. ten 8
 Hagendijk, Ellen 16
 Hanze, R.K.Middenstandsver. De 75
 Haren, Onno Zwier van 15
 HBS, Gem. 30, 74
 Heel, J.F. van 5
 Heest, J. van 17
 Heijden, M. van der 9
 Heijden, Th.C.J. van der 9, 13
 Heijden-Wolfhagen, P.C. van der 6
 Heilig Hartschool 126
 Heilige Land 124
 Hellebrekers, Evert 20
 Hemony, François 47
 Herenplaats, Galerie De 23
 Hermans, B.J. 72, 84
 Hertog Govertkade 84
 Heuvelman, C. 146
 Hilkhuijsen, J.W.L. 27, 147
 Hille, Maria 93
 Hilverdink, Eduard A. 111
 Hilversum 38
 Historisch Museum A'dam 112
 Hoek van Holland 9, 91
 Hoek, H.J. 84, 87
 Hof van Delft 16, 113, 124, 126
 Hof van Delftlaan 15
 Hof van Delftpark 124
 Hofwijck 42
 Hollandsche Teeken Mij 38, 39
 Hongarije 110
 Honselersdijk 73, 91
 Hoogendijk, Pieter 107
 Hoogh, Pieter de 126
 Hoornse Hof 124
 Houbolt, Eduard 113
 Hout, A.J. van der 14
 Houtzager, H.L. 5-7, 10
 Houtzager, Sylvia 17
 Huet, A. 42, 45

Hulscher, Lena ten 13
 Hulst, F. van der 25
 Huurman, Restauratiebouwbedrijf 16
 Huygens, Christiaan 47
 Huygens, Constantijn 42
 IHE 24
 Indische Buurt 126
 Irenetunnel 24
 Israëls, Jozef 38, 39
 Jan Joostenplein 124
 Jansen, M.A. 22, 88
 Jansen, P. 18
 Jansen-Briekmann, Y. 18
 Janssen, A.P.A.M. 145, 146
 Japan 124
 Japara 125
 Jense-Huussen, A.E. 24
 Jeuken S.J., M. 79
 Jong, Gerard de 15
 Jong, Peter de 23
 Jonge, C.H. de 5
 Jongelingencongregatie, R.K. 75
 Jongh Swemer, L.J.F. de 146
 Jong-van Oosten, J. de 16
 Jonquière-Kamps, A. 23
 Joosten, Jan 124
 Joris, Psych. Centrum 19, 126
 Julius Caesar 55
 Jupiter 107
 Jürriens, Aannemersbedrijf H.J. 16
 Kaas, Muziekgroep 18
 Kalverbos 42
 Kamps, P. 17
 Kampveld 124
 Kanter, Henk de 59
 Karlsruhe 30
 Kartini, Raden Adjeng 124
 Kartinipad 124
 Katholieke Univ. 71
 Katwijk 38, 72
 Kaufmann, Marie 29
 Kerklaan, Fam. 99
 Kersten, P. 90
 Kingston-upon-Thames 17
 Kirchner & Co., Fa. E. 97
 Kirchner, Elisa 94, 96, 97, 98, 100, 101
 Kirchner, Emma 4, 93-103, 148
 Kirchner jr., Emma 94
 Kirchner, Maria 93, 94, 98
 Kirchner, Pancras 93
 KIWI 24
 Kleine, R. 23
 Klomp, Mirjam 14
 Koepoort 126
 Kok, J.P.J. 75, 76, 78, 79, 81, 89, 90
 Kokmeuwstraat 127
 Kolfshoten S.J., C. 76
 Kolisch, Leopold 110
 Kon. Bibliotheek 147
 Kon. Ned. Roeibond 22
 Koning, W.M. de 146
 Koningsveld, Klooster 123, 125, 126
 Koop, M.E.H. 146
 Koornmarkt 9, 24, 70, 75, 78, 81, 82
 Koppen, P.A. van 6
 Koppen-de Kanter 58, 59
 Korenbeurs 41
 Kosovo 17
 Krempel, Lucinda 16
 Krijgsman-Tabberbal, W.C. 24
 Krog, Fam. Van der 100
 Krog, P.C.J. van der 6, 123, 147
 Kroon, Fam. 102
 Kunst na Arbeid 23
 Kunz, Coen 14
 Kunz, G.G. 5
 Kuppens, Th. 13
 Kuys, G. 76
 Kwintsheul 73, 91
 Laan, J. van der 84, 92
 LaComblé, Eugène 30, 45
 Laersje, Huis Het 9
 Lambert van Meerten, Museum Huis 8,
 28, 34, 39, 41, 42, 99, 147
 Lamers, S.P. 75, 76
 Laren 38
 Leenhoff, Ferdinand 31, 38
 Leenhoff, Rudolf 31, 38
 Leeuwen, H.W. van 6
 Leeuwen, W.A.G. van 8, 146
 Leeuwenstein, Maria P. 100
 Leger des Heils 18
 Legermuseum 147
 Lei Ting Tsang 23
 Leiden 30, 39, 49, 75, 147, 148
 Leiden, Agatha van 123
 Leipzig 93, 102
 Leliman, J.H.W. 41, 46
 Leupen-van den Bosch, W.J.B.I. 5, 7
 Leusden, Paco van 18

- Liefde, Schip de 124
 Linskens, Ger 102
 Lodensteyn, Jan Joosten van 124
 Lodensteyn, Jodocus van 124
 Lodewijk Makeblijde College 78, 87
 Lodewijk XIV 120
 Lodewijk XV 120
 Lodewijk XVII 9
 Loef, A.B. 18
 Loef, J.J. van 5
 Loeff, J. 90
 Loef-Nijman, D. 18
 Loenen, Gert van 47
 Loenen, Toine van 47
 Lokin, D.H.A.C. 4, 55, 64, 147
 Londen 32
 Loor, D. de 91
 Loosduinen 91
 Lourens, C.E. 146
 Louw, Dora de 97, 100
 Louw, Frederika de 97, 100
 Louw, Henri de 98, 100, 101
 Lucretia 22, 55-66
 M & M Bouw West BV 57
 Maasland 91
 Maassluis 91
 Maatschappij t.Bev. v.Nijv. 41, 44
 Maatschappij t.Bev.d.Bouwk. 41, 43, 45,
 46
 Macedonië 55
 Machteld van Meterenlaan 125
 Mahu, Jacques 124
 Majong 124
 Makeblijde, Lodewijk 72, 78
 Makkus, W.A. 20
 Mallorca 19
 Malsen, Aleid van 123
 Manthetes kade 126
 Manthetes Zwete 126
 Mantjeskade 126
 Marcus Antonius 55
 Marcuskerk 21
 Mariënweerd, Abdij 125
 Maris, Willem 38, 39
 Markt 18, 25, 42
 Maurice Maeterlinckschool 23
 Mauriciusbrug 14
 Mauve, Anton 34, 38, 39, 43, 45
 Mechelen 147
 Medisch-farmaceutisch museum 10
 Meer, M.A. van der 6
 Meerten, Lambert van 34, 35, 39, 40, 45,
 99
 Meerten, Volkert van 99
 Meilink-Hoedemaker, L.J. 4, 47, 147
 Meisjeshuis 42
 Mesdag, Hendrik Willem 38, 39
 Metalen Pot, Plateelbakkerij De 109
 Meter, J.A. 129, 147
 Meteren, Machteld van 125
 Meuleman, A. 146
 Mini en Maxi 23
 MMS, R.K. 78
 Monica, Huize 15
 Monster 91
 Montbéliard 29
 Monumentenzorg, Rijksdienst voor de
 10
 Mooiweer, M.Chr. 24, 146
 Morien, Hen 24
 Morre, G.J. 45
 Muis, Jacob 123
 München 32
 Münster 16
 Musis, Kunstz. Gen. 35
 Musius, Cornelis 90
 Muysken, C. 45
 Naaldwijk 73, 79, 91
 Nagel-de Jonge, A.D.M. 13
 Nationaal Beiaard Museum 49
 Naundorff, K.W. 9, 129
 Ned. Leder- en Schoenenmus. 147
 Ned. Normalisatie Inst. 18
 Ned. Oliefabrieken 56
 Neurenberg 30
 Nieuwe Kerk 9, 20, 41, 47
 Nieuwe Plantage 55, 57, 58
 Nieuwelaan 10
 Nievergeld, J.R.F. 31
 Nijmegen 13, 19, 71, 72
 Nijs, Fred 4, 65
 Noord-Brabant 9
 Noord-Holland 49
 Noort, M. van 6
 Nootdorp 23, 79
 Notenboom, P. 4, 93, 148
 Nuovo Mode 18
 Nusantara, Volkenk. Mus. 147
 Ockenburg 123
 Octavianus 55

- Odé, J. 42
 Oel sr. en jr., J. van 5, 8
 Oliveo, Handbalver. 15
 Omroep Delft, Stichting 6
 Omslag, Boekhandel De 22
 Ooms, A.J.J. 21
 Oorschot, H.M.C.M. van 13, 145
 Oosten, M.P. 145, 146
 Oosten, Fa. Van 81
 Oosterman, Coen 23
 Oost-Indië 124
 Oostland 76, 79
 Oostpoort 39, 98
 Open Hof, Kerkgebouw De 24
 Openbare Werken, Dienst 49, 83, 84
 Oranje-Nassau, Huis van 129
 Oranjeplantage 82
 Oude Delft 14, 39, 42, 51, 99
 Oude Kerk 39, 51, 111, 112, 114
 Oude Langendijk 81
 Oudheidk.Werkgemeenschap Delft 5
 Oud-Holland, Huis 34
 Oud-Katholieke Kerk 15
 Oudshoorn, H.I. 74
 Overschie 123
 Paleis Het Loo 10
 Palts en Bohemen, Louis van de 9
 PAN 107, 109
 Paracel Eilanden 124
 Parijs 27, 30-32, 39, 43
 Pastoor van Ars-parochie 15, 22, 25
 Peelen, Ida 42
 Peer, A.J.J.M. van 5
 Pekelharing, B.H. 45
 Peperstraat 14, 81
 Perron, E. du 15
 Peters, Hans 14
 Petrie, J.H. 9
 Phaff, H.E. 5
 Phoenix, Sociëteit 42
 Phoenixstraat 15, 25, 35, 39, 42
 Pieter de Hooghstraat 126
 Pieterse, Gees 25
 Pijl, J.C. 16
 Pijnacker 83, 91
 Plaspoelpolder 123
 Plassschaert, A. 30, 44
 Plato 41
 Poeldijk 73, 76, 78, 82, 83, 90, 91
 Polisch, Charles 27, 31
 Polytechnische School 27, 30, 31, 33, 34,
 37-39, 41, 44
 Poortlandplein 19
 Poppink-de Kleer, M. 5, 7
 Porceleyne Fles, De 8, 28, 35-37, 39-41,
 43
 Prémontré 125
 Prez, R.M. de 145
 Prins Maurits Lab. TNO 21
 Prinsenhof, Glasatelier 't 28, 35-37, 43
 Prinsenhof Mus. 16, 18, 22, 23, 39, 55-
 57, 60, 61, 65, 66, 113, 147
 Proosdijpad 126
 Pulchri Studio 38, 39, 45
 Quaeckernaeck, Jacob 124
 Quartel, D.F.H. de 7
 Quercus, Café 22
 Raad van Europalaan 124
 Raalte 29
 Raam 82
 Raamstraat 76, 82
 Rabobank Delft-Schipluiden 22
 Raleigh, Walter 107
 Ramdhiansing, Anupriya V. 25
 Ravensteijn, Fam. 102
 Ravensteijn-Gräfe, Emma 101
 Raymakers, B.W. 6
 RAZO 21
 Rederijkers 9
 Reeth, B. van 10
 Reichert, J.M. 75, 76, 79
 Reinhardt, L.H.P. 22
 Reinier de Graaf Gasthuis 22, 25
 Rembang 124, 125
 Rensen, J.D. 145
 Rethans, J.C.A. 85
 Reynders, Firma 42
 Riagg 19
 Ricardis, Jonkvrouwe 125
 Richardson 45
 Rietra S.J., J.R. 76-78
 Rijksgebouwendienst 88
 Rijksmuseum Amsterdam 56
 Rijksmuseum Twente 112
 Rijksprentenkabinet 45, 112
 Rijn, Jeroen van 14
 Rijnsouw, Frans van 17
 Rijswijk 18, 29, 78, 79, 82-84, 87, 90, 91,
 113, 123
 Roezemoes, Kinderdagverblijf 22

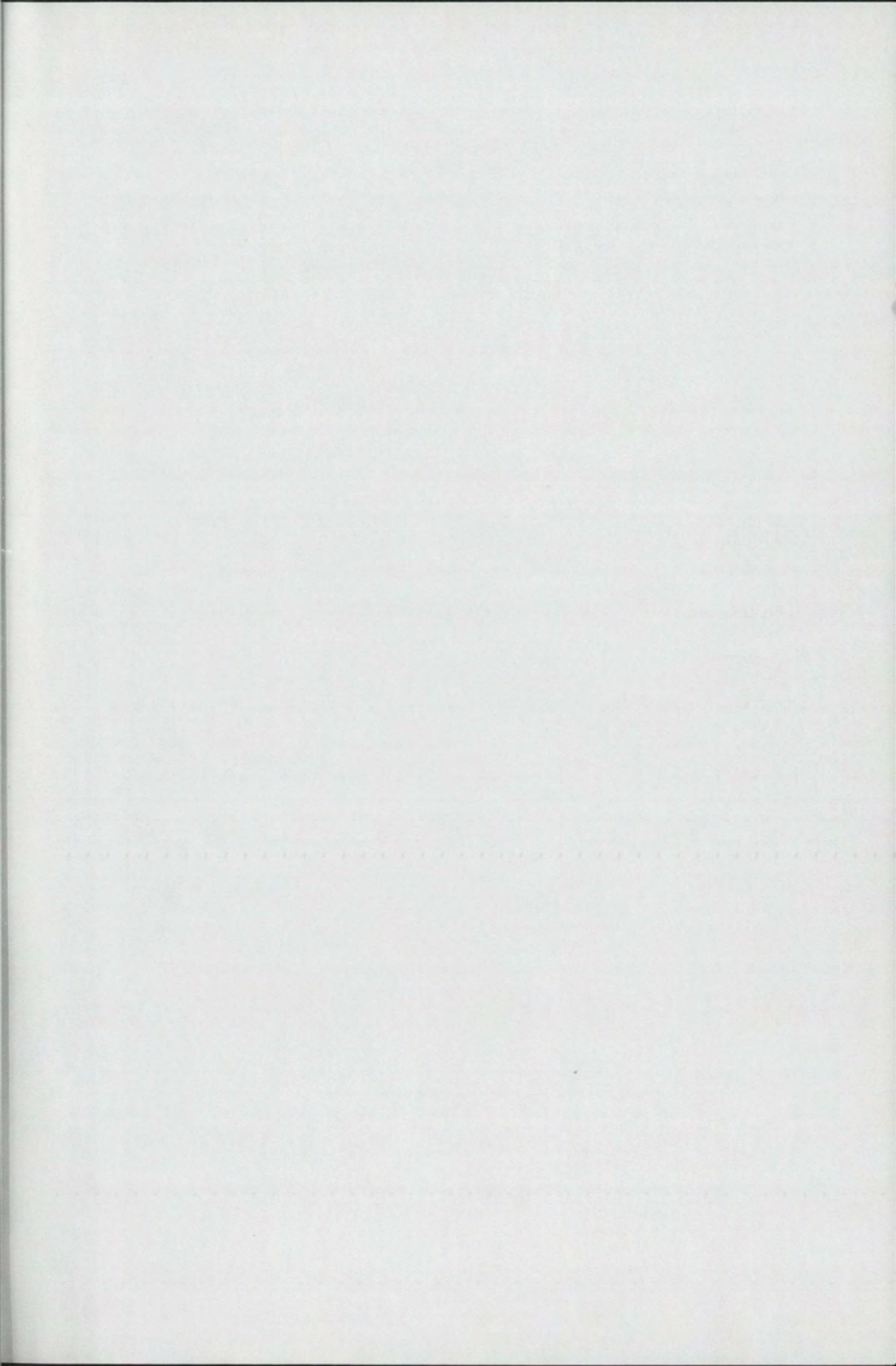
- Rollandet, Charlotte C.H. 29
 Rome 55, 72, 77, 87
 Romme, C.P.M. 78
 Roodenburg, D. 17
 Rooie Rijers, Carnavalsver. De 24
 Roorda van Eijsinga, M.T. 145
 Roos, N. 145
 Rooy, Karel de 23
 Rotary Club Delft 17
 Rotterdam 18, 23, 28, 34, 38, 39, 45, 73,
 75, 100, 124, 126, 147, 148
 Rotterdamseweg 123, 125, 126
 Rozemond, A.J.H. 5, 13, 148
 Ruiven 127
 Rutten, F.J.Th. 79, 81
 Sacramentskerk 19
 Saint Louis 43
 Sallustius 82
 Salm, P. van der 21
 Santen, J.H. van 20
 Santvoort, Melchior van 124
 Scalzo, C. 145
 Schans, Jan van der 15
 Schepers, Maarten 56, 64
 Scheveningen 9
 Schie 24, 126
 Schiedam 51, 78, 123, 126
 Schieland 126
 Schieweg 19
 Schiller, J.C.F. von 93
 Schilling, Fam. 99
 Schipluiden 22, 91
 Scholte, Rob 16
 Schoolstraatkerk 114
 Schouten, J.L. 8, 35, 36, 41, 45
 Schuurmans, Paul 24
 Sebastiaansbrug 22
 Seizz, Alexander 93
 Sengers, J. 16
 Sextus 55
 Seyp, G.M. van der 118
 Siam 124
 Siepman, Fam. 99
 Sijthoff Pers 18, 148
 Sint Agathaplein 35
 Sint Agnes, R.K. Huishoudschool 75, 81
 Sint Agnesklooster 125
 Sint Aloysius College 77
 Sint Anna Boogerd 94
 Sint Hieronymusklooster 15
 Sint Hieronymuspoort 126
 Sint Hippolytuskkerk 81
 Sint Ignatius College 79
 Sint Joris Gasthuis 19, 51
 Sint Jorisweg 126]
 Sint Joriszicht 126
 Sint Jozefkerk 72, 76
 Sint Lucasgilde 51
 Sint Maartenscollege 73
 Sint Olofsstraat 82
 Sint Sebastiaansbrug 53
 Sint Stanislas College 4, 8, 13, 18, 69-92,
 148
 Sipman, A.C.M. 79, 91
 Skania, Volleybalver. 22
 Sluyterman, Th.K.L. 33, 39, 45
 Smits van Waesberghe, P. 72, 91
 Sotheby's, Veilinghuis 110
 Spanje 21, 125
 Spiering, François 107
 Spiero, Kees 24
 Spijkenisse 18
 Spinoza 41
 Spoorzone 10
 Sportfondsenbad 83
 Springer, Cornelis 112
 Springer, Leonard 56
 Stadhuis 4, 13, 22, 47, 49, 51
 Stadsontwikkeling, Dienst 10, 49
 Stalpaert v.d. Wiele, J. 90
 Station 32
 Staveren, T.O. van 4, 56-58, 148
 Steffen-Hoogendoorn, W.C. 145
 Sterringa, A.M.G. 5, 9
 Stichting voor Kath.MVHO 75-78, 82, 84,
 86, 89
 Stil Gezicht 126
 Storklaan 24
 Storm-van der Chijs, M. 7, 96
 Stralen, Leonie van 14
 Suisse, Charles 31
 Suylekom-Fuyck, Rie van 22
 Talens Foto Delft 17
 Talens, L.J. 17
 Tanthof 124
 Tanthofkade 126
 Tarquinius Superbus 55
 Techniek Museum Delft 49, 51
 Technische Hogeschool Delft 73, 148
 Technische Univ. Delft 9

Tee Set, Poptroep 13
 Tetar van Elven, Paul 30, 45, 120
 Thoof, Joost 35, 36
 Tienen 102
 Tienstra, M. 6, 10
 Tienstra-Schönholzer, M. 7
 Tilburg 147
 Tillema, M. 6, 10
 Timmermans, Ferdinand 147
 Togo, Korfbalver. 14
 Tongeren, A.J.F. van 146
 Tonnaer, J.H. 41, 46
 Torenstra, J.P. 22, 145
 Trekvliet, Huis 29, 30
 Turijn 43
 Tutein Nolthenius, Hugo 56-59
 Tuzla 19
 Twee Wildemannen, Plateelbakkerij De 109
 Uitvoerende Werken, Dienst 86
 Uitweg 123
 Unesco 19
 Utrecht 16, 147
 Van Lodensteynstraat 124
 Velsen 43
 Verbrugge, B.D. 6, 10
 Vergulden Onrust, Huis De 51
 Verhagen, J. 117, 148
 Verhoef, Paul 16
 Verhoeven, G. 5, 9
 Verhulst, Rombout 56
 Vermeer, Johannes 126
 Verschuyf, M.A. 5, 6
 Veste, Theater De 17
 Vierhout, Fam. 102
 Vierhout, Gerard 100
 Vierhoven, Wijkgem. 19
 Vilsteren, Van 118
 Vintec BV 56, 57, 62
 Visser, P.C. 5
 Vitesse, Sportver. 20
 Vlaardingen 123
 Vlek, P. 75, 86
 Vlekke, J.L.M. 145
 Vlinderweg 18, 127
 Voldersgracht 100
 Vondelpark 101
 Voorburg 25, 42
 Voordijkshoorn 124
 Voordijkshoornsepolder 84
 Voorstraat 20, 75, 81
 Vos, Klaas 49, 53
 Vredespaleis 36
 Vreede, K. de 13
 Vrienden van het Prinsenhof, Ver. 6, 7
 Vries van Heijst, F.M. de 45
 Vrijenban 124-126
 Vroom, F.N. 5, 6, 10
 Vrouwjutenland 127
 VVV Delft 6
 Waalwijk 147
 Waay & Soetekouw Mode, Fa. Van 22
 Wachlin, Steve 102, 103
 Waller, Fam. 57, 58
 Walsum, G.E. van 5, 84, 86, 91
 Walsum-Quispel, J.M. van 5
 Wanderer, Friedrich 30
 Wassenaar 87
 Wateringen 73, 79, 91
 Waterman, R.E. 9
 Wave, Waterpolover. 15
 Weert 76, 89
 Wegner, J.G. 6
 Wehnert, Eduard 93
 Wehnert, Julius 93
 Wereldwinkel, Delftse 17
 Werkgem.v.Delftse Kath. Ver. 75
 Wesseling, Dansschool 15
 Westerkwartier 126
 Westermann S.J., J.F. 74, 79, 81-84, 86-92
 Westerplaats 126
 Westerstraat 126
 Westerveld 43
 Westgrafdijk 49
 Westland 73, 76, 78, 79, 82, 83, 87, 90, 91
 Westland, Dekenaat 13
 Westplantsoen 77, 82
 Weve, Wim F. 8, 49, 53, 117, 120, 121
 Wiel, K. van der 9
 Wiesbaden 44
 Wijbenga, D. 5
 Wijffes, H. 4, 69, 148
 Wijnhaven 8, 22, 117, 118, 120, 121
 Wijs-Kamp, J.M. de 5
 Wilhelminapark 83
 Willebrordusstichting 77, 82, 92
 Willem van Oranje, Prins 9, 20, 125
 Willem II, Graaf 125
 Willem-Alexander, Prins 24

Willemsdr., Catharina 123
Wilt, Monique de 19
Wippolder 123, 125, 126
Wippolder, Voetbalver. 18
Wit, J.P. de 146
Witte Ster, Plateelbakkerij De 110
Xanten, Norbertus van 125
Yan Yosu 124
Zanden-van Schie, C.A.J. van der 15
Zantstra, Aat 18
Zee, K. van der 15
Zeist 72, 76
ZHL, Kegelclub 13
Zoetermeer 49, 79
Zomerdijk, M. 113
Zootje, Muziekmakerij 't 24
Zuidchinese Zee 124
Zuiderstraat 94, 96-98
Zuiderwijk, J.W. 7
Zuid-Holland 9
Zuidpoortgebied 10
Zuilen, Elisabeth van 123
Zusters van Liefde 81
Zusterstraat 22
Zwartjens, Bram 60
Zweekhorst-de Rooij, L.C.A. 145
Zweers, Bernard 100, 102
Zwennis, W.C.M. 5, 10
Zwennis-de Vries, B. 7
Zwet, Fam. Van 103
Zwet, Johannes van 100, 101
Zwet, Reinier van 100
Zwethunnel 127

Index van adverteerders

De Bruyn & Emeis Makelaardij 12
Energie Delfland 11
Hoogheemraadschap van Delfland 115-116
Drogisterij J.W.Elsenaar 128
Gemeentearchief 104-106
Interieur Decor 144
Kantoorvakhandel Frans Kempers 67
Kleyweg's Stads-Koffyhuis 142
Leeuwendaal advies 149
Van Loenen Horlogerie-Stadsuurwerkmaker 26
Naaborg's bouwbedrijf 121
Fotobureau Fred Nijs 103
Koos Rozenburg Antiquiteiten 54
Zalenaccommodatie De Schaapskooi 143
Parfumerie Schipper 122
Talens Foto Video 68
Drukkerij Vis Offset 127

Activiteiten

Om de belangstelling voor de geschiedenis van de stad levend te houden, ontplooit Delfia Batavorum diverse activiteiten.

De vereniging brengt een **jaarboek** uit, met gevarieerde bijdragen over historische onderwerpen, aangevuld met een kroniek over belangrijke gebeurtenissen die in het afgelopen jaar in Delft hebben plaatsgevonden, een rubriek met recente publicaties over Delft en Delftenaren, een overzicht van archeologische vondsten en een verklaring van nieuwe straatnamen. Het jaarboek wordt beschikbaar gesteld aan leden, zonder extra kosten.

Delfia Batavorum reikt de **J.W. Blok-penning** vanaf 1993 uit. Deze erepenning wordt toegekend aan een persoon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor het bevorderen van de kennis van en de belangstelling voor de geschiedenis van Delft en/of het bevorderen van het behoud en herstel van het cultureel erfgoed.

Gemiddeld acht keer per jaar verzorgt de vereniging voor de leden een **lezing**. Deze lezingen gaan veelal over specifiek Delftse onderwerpen, maar ook over algemene thema's. Introducés zijn welkom.

Jaarlijks organiseert Delfia Batavorum minstens één **excursie** buiten Delft, waaraan leden en introducés tegen betaling kunnen deelnemen.

De vereniging houdt leden op de hoogte van deze activiteiten door middel van een **nieuwsbrief**.

Lid worden

U kunt het werk van de historische vereniging Delfia Batavorum steunen door lid te worden. U levert daarmee een bijdrage aan het behoud van het historisch erfgoed in Delft. Bovendien kunt u dan deelnemen aan de activiteiten van de vereniging.

Aanmelden kan bij het secretariaat: **Delfia Batavorum Pater Doumenstraat 9 2286 PP Rijswijk.**

